

ΣΧΟΛΗ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΤΡΑΠΕΖΙΚΗ ΚΑΙ ΧΡΗΜΑΤΟΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ

ΘΕΜΑ:

**Η κρίση στον τουρισμό που προκλήθηκε από τον covid 19
και οι πιθανοί τρόποι ανάκαμψής του**

Επιβλέπων καθηγητής: Κ. Γεωργόπουλος Αντώνιος

Μεταπτυχιακή διατριβή

Ακαδημαϊκό έτος 2021-2022

Συντάκτης:

**Μαγουλάς Ανδρέας 000100009042
2022_TOIK701B**

Περιεχόμενα

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ	4
ΠΕΡΙΛΗΨΗ	5
ABSTRACT.....	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1 ^ο : ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	7
1.1 Εννοιολογική προσέγγιση κρίση, τουρισμός και ξενοδοχειακός κλάδος.	7
1.1.1 Ορισμός της κρίσης.....	7
1.1.2 Ορισμός τουρισμού	8
1.1.3 Ορισμός ξενοδοχειακού κλάδου	10
1.2 Ιστορική ανάδρομη	12
1.3 Επιπτώσεις υγειονομικής κρίσης στην παγκοσμία οικονομία.	16
1.4 Επιπτώσεις υγειονομικής κρίσης στο τουριστικό κλάδο.	25
1.5 Η ελληνική περίπτωση	33
1.6 Πολιτικές παρεμβάσεις για τον περιορισμό της κρίσης.....	37
1.7 Αποτελέσματα παρεμβάσεων.....	45
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2 ^ο : ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	48
2.1 Μεθοδολογία έρευνας	48
2.2 Πληθυσμός και δείγμα.	49
2.3 Σκοπός και στόχοι της έρευνας.....	49
2.4 Ερευνητικά ερωτήματα.	50
2.5 Αποτελέσματα έρευνας	50
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	67
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	71
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ	74

ΠΙΝΑΚΑΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

Εικόνα 1: Γεωγραφίες COVID-19 και απαντήσεις πολιτικής.....	26
Εικόνα 2: Αλλαγή διανυκτερεύσεων σε τουριστικά καταλύματα 2020-2021.....	27
Εικόνα 3: Αναζητήσεις και κρατήσεις καταλυμάτων 2020-21	28
Εικόνα 4: Περιφερειακός τουρισμός, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2020	29

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η κρίση του COVID-19 δημιούργησε μια νέα και ξαφνική πραγματικότητα τόσο για τις επιχειρήσεις όσο και για τους εργαζομένους. Η μεταδοτικότητα και τα νέα υγειονομικά πρωτόκολλα που καλέστηκαν να βάλουν σε εφαρμογή το σύνολο σχεδόν των οργανισμών δημιούργησε μια νέα πραγματικότητα. Σε αυτή την νέα πραγματικότητα είναι υποχρεωμένες οι επιχειρήσεις και οι εργαζόμενοι τους να δραστηριοποιηθούν. Η πανδημία έχει σημαντικές επιπτώσεις και ιδιαίτερη επίδραση στον κλάδο του τουρισμού μιας και σχετίζεται με μετακινήσεις από τόπο σε τόπο και αλλαγή περιβάλλοντος για τους τουρίστες. Στην παρούσα ερευνητική προσπάθεια, στόχος ήταν ο προσδιορισμός αυτών των επιπτώσεων αλλά και η προσέγγιση των μελλοντικών επιπτώσεων της πανδημίας στο ξενοδοχειακό κλάδο, τόσο μέσα από το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας όσο και από την πρωτογενή ερευνά που διενεργήσαμε για αυτήν.

ABSTRACT

The COVID-19 crisis created a new and sudden reality for both businesses and workers. The contagion and the new health protocols that almost all organizations were called upon to put in place created a new reality. It is in this new reality that businesses and their employees are obliged to operate. The pandemic has a significant impact and a particular effect on the tourism sector as it is associated with movements from place to place and a change of environment for tourists. In this research effort, the aim was to identify these impacts and to approach the future impact of the pandemic on the hotel industry, both through the theoretical framework of the paper and the primary research we conducted on it.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η παρούσα εργασία ολοκληρώθηκε στα πλαίσια των απαιτήσεων του Ανοιχτού Πανεπιστημίου Κύπρου, για την ολοκλήρωση των σπουδών. Το ζήτημα που προσεγγίζει είναι η κρίση στον τουρισμό που προκλήθηκε από τον covid-19 και οι πιθανοί τρόποι ανάκαμψής του, με έμφαση στο ξενοδοχειακό κλάδο. Η εργασία αποτελείται από δυο μέρη το γενικό και το ειδικό.

Αναλυτικότερα στο γενικό υπάρχει μια θεωρητική προσέγγιση του ζητήματος, όπου αρχικά γίνεται μια εννοιολογική προσέγγιση της κρίσης, του τουρισμού και του ξενοδοχειακού κλάδου. Στην συνέχεια υπάρχει μια ιστορική ανάδρομη του τουρισμού. Ακολουθεί η ανάλυση των επιπτώσεων της υγειονομικής κρίσης στην παγκοσμία οικονομία και στη συνέχεια γίνεται εστίαση στις συνέπειες που αφορούν στον τουριστικό κλάδο. Μετά παρουσιάζονται ορισμένα στοιχεία για την ελληνική περίπτωση και τις επιπτώσεις της πανδημίας στον ελληνικό τουρισμό. Επιπλέον γίνεται παρουσίαση των πολιτικών παρεμβάσεων για τον περιορισμό της υγειονομικής κρίσης με ταυτόχρονη ανάλυση των αποτελεσμάτων αυτών των παρεμβάσεων.

Στη δεύτερη ενότητα στο ειδικό μέρος περιλαμβάνεται η ερευνητική προσπάθεια σε σχέση με την άποψη και την κατάσταση του ξενοδοχειακού κλάδου στην Ελλάδα για το χρονικό διάστημα πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την πανδημία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο: ΓΕΝΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

1.1 Εννοιολογική προσέγγιση κρίση, τουρισμός και ξενοδοχειακός κλάδος.

1.1.1 Ορισμός της κρίσης

Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το λεξικό του Κέιμπριτζ κρίση είναι ένα στάδιο σε μια ακολουθία γεγονότων κατά το οποίο καθορίζεται η τάση όλων των μελλοντικών γεγονότων, ειδικά προς το καλύτερο ή προς το χειρότερο, το ύψιστο σημείο αυτής της κατάστασης αναφέρεται ως σημείο καμπής. Κρίση αναφέρεται σε περιπτώσεις συνθηκών αστάθειας ή κινδύνου, όπως στις κοινωνικές, οικονομικές, πολιτικές ή διεθνείς υποθέσεις, καταστάσεις που έχουν ανάγκη από αποφασιστική αλλαγή(<https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/crisis>).

Ακόμα υπάρχουν προσεγγίσεις που αναφέρονται στην κρίση ως μια δύσκολη ή επικίνδυνη περίοδος κατά την οποία απαιτείται λύση και σε σύντομο χρονικό διάστημα. Η ρίζα της λέξης προέρχεται από τη λατινοποιημένη μορφή της ελληνικής λέξης krisis, που σημαίνει «σημείο καμπής σε μια ασθένεια». Τη στιγμή της κρίσης οι καταστάσεις χαρακτηρίζονται από αστάθεια και ως ένα βαθμό και επικινδυνότητα (<https://www.vocabulary.com/dictionary/crisis>).

1.1.2 Ορισμός τουρισμού

Ως τουρισμός, αναφέρεται η διαδικασία-πράξη κατά την οποία κάποιος περνά χρόνο μακριά από το σπίτι επιδιώκοντας αναψυχή, χαλάρωση και ευχαρίστηση, κάνοντας παράλληλα χρήση της εμπορικής παροχής υπηρεσιών. Ως εκ τούτου, ο τουρισμός είναι προϊόν σύγχρονων κοινωνικών ρυθμίσεων, που ξεκίνησαν στη δυτική Ευρώπη τον 17ο αιώνα, αν και υπάρχουν αναφορές και στην κλασική αρχαιότητα. Ο τουρισμός ξεχωρίζει από την εξερεύνηση υπό την έννοια ότι οι τουρίστες παίρνουν ένα «διακριτό μονοπάτι», ακλουθώντας υπάρχοντα συστήματα που προσφέρουν υπηρεσίες και, όπως αρμόζει σε όσους αναζητούν την ευχαρίστηση, είναι γενικά απομονωμένοι από τη δυσκολία, τον κίνδυνο και την αμηχανία. Ο τουρισμός, ωστόσο, επικαλύπτεται με άλλες δραστηριότητες, ενδιαφέροντα και διαδικασίες, συμπεριλαμβανομένων, για παράδειγμα, το προσκύνημα. Αυτό οδηγεί σε κατηγορίες, όπως «επιχειρηματικός τουρισμός», «αθλητικός τουρισμός», «θρησκευτικός τουρισμός» και «ιατρικός τουρισμός» κλπ (<https://www.britannica.com/topic/tourism>).

Υπάρχουν αρκετές προσεγγίσεις σε σχέση με τον ορισμό του τουρισμού, αυτός είναι και ο λόγος που, ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού των Ηνωμένων Εθνών (UNWTO) για μια διετία περίπου ξεκίνησε μια προσπάθεια από το 2005 έως το 2007 για τη δημιουργία ενός κοινού γλωσσάριου όρων σε σχέση με τον τουρισμό. Έτσι κατέληξε στην προσέγγιση του τουρισμού ως «ένα κοινωνικό, πολιτιστικό και οικονομικό φαινόμενο που συνεπάγεται τη μετακίνηση ανθρώπων σε χώρες ή μέρη εκτός του συνηθισμένου τους περιβάλλοντος για προσωπικούς ή επιχειρηματικούς/επαγγελματικούς σκοπούς. Αυτοί οι άνθρωποι ονομάζονται επισκέπτες (που μπορεί να είναι είτε τουρίστες είτε εκδρομείς, κάτοικοι ή μη) και ο τουρισμός έχει να κάνει με τις δραστηριότητές τους, μερικές από τις οποίες συνεπάγονται τουριστικές δαπάνες» (Παγκόσμια Οργάνωση Τουρισμού Ηνωμένων Εθνών, 2008).

Μέσα από την χρήση αυτού του ορισμού μπορεί να γίνει αντιληπτό ότι ο τουρισμός δεν είναι απλώς η μετακίνηση ατόμων για επαγγελματικούς ή λόγους αναψυχής, αλλά η συνολική συγκέντρωση δραστηριοτήτων, υπηρεσιών και εμπλεκόμενων τομέων που συνθέτουν τη μοναδική τουριστική εμπειρία. Έτσι για τον

τουρισμός, διακρίνονται κατηγορίες και διαβαθμίσεις ανάμεσα σε μορφές όπως τα ταξίδια και την φιλοξενία. Είναι αρκετά συχνό το φαινόμενο να γίνεται σύγχυση σε σχέση με τους όρους τουρισμός, ταξίδι, και φιλοξενία. Ενώ ο τουρισμός αποτελεί ένα συνολικότερο όρο-ομπρέλα για τις δράσεις που σχετίζονται και τη βιομηχανία που παράγουν το τουριστικό προϊόν, όπως αναφέρεται από τον UNWTO(2020). Ο οργανισμός κάνει ορισμό του ταξιδιού ως τη δραστηριότητα μεταφοράς ατόμων ανάμεσα σε τοποθεσίες συχνά για οποιονδήποτε σκοπό, με εστίαση στην αναψυχή και χαλάρωση (Hall & Page, 2006). Ακολούθως, η φιλοξενία ορίζεται ως «η επιχείρηση να βοηθάς τους ανθρώπους να νιώσουν ευπρόσδεκτοι και χαλαροί και να απολαύσουν τον εαυτό τους» (Discover Hospitality, 2015, σ. 3). Στην ουσία στον τομέα της φιλοξενίας είναι το σύνολο των ομάδων καταλυμάτων, τροφίμων και ποτών, που αθροιστικά αποτελούν το μεγαλύτερο μέρος του κλάδου (Go2HR, 2020).

Μια κοινά αποδεκτή περιγραφή του «τουρίστας», θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι «κάποιος που ταξιδεύει τουλάχιστον 80 km από το σπίτι του για τουλάχιστον 24 ώρες, για επαγγελματικούς λόγους ή για αναψυχή ή άλλους λόγους» (LinkBC, 2008, σ.8).

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού των Ηνωμένων Εθνών (1995), στην προσπάθεια κατανόησης περαιτέρω αυτού του ορισμού, αναφέρει ότι στους τουρίστες συγκαταλέγονται:

- Εγχώριοι, άτομα ενός συγκεκριμένου κράτους που ταξιδεύουν μόνο εντός συνόρων.
- Εισερχόμενοι, μη κάτοικοι που επισκέπτονται ένα δεδομένο κράτος
- Εξερχόμενοι, κάτοικοι ενός κράτους που ταξιδεύουν σε άλλο κράτος.

Ως εκδρομείς από την άλλη θεωρούνται αυθημερόν επισκέπτες (UNWTO, 2020). Μερικές φορές αναφέρεται ως «ημερήσιοι ταξιδιώτες». Όπως είναι λογικό, δεν μένει κάθε επισκέπτης σε έναν προορισμό μια νύχτα. Είναι σύνηθες οι ταξιδιώτες να αφιερώνουν λίγες ώρες ή λιγότερο για να κάνουν περιηγήσεις στα αξιοθέατα, να επισκεφθούν αξιοθέατα, να δειπνήσουν σε ένα τοπικό εστιατόριο και μετά να φύγουν στο τέλος της ημέρας. Το εύρος του τουρισμού, επομένως, είναι αρκετά μεγάλο και

περιλαμβάνει μια σειρά από δραστηριότητες και τομείς (<https://opentextbc.ca/introtourism2e/chapter/what-is-tourism/>).

1.1.3 Ορισμός ξενοδοχειακού κλάδου

Ως ξενοδοχείο αναφέρεται η εγκατάσταση εκείνη που προσφέρει διαμονή έναντι χρηματικής αμοιβής σε βραχυπρόθεσμη βάση. Οι παροχές που προσφέρονται μέσα σε ένα δωμάτιο ξενοδοχείου είναι πιθανόν να περιλαμβάνουν ένα στρώμα σε μέτρια ποιότητας σε ένα δωμάτιο μερικών τετραγωνικών έως σουίτες πολλών τετραγωνικών με μεγαλύτερα, μεγαλύτερης ποιότητας κρεβάτια, συρταριέρες, ψυγείο και άλλες ηλεκτρικές συσκευές, καρέκλες επενδυμένες, τηλεόραση με επίπεδη οθόνη και πολυτελές μπάνια. Τα μικρά ξενοδοχεία με χαμηλότερο κόστος ενδέχεται να προσφέρουν μόνο τα βασικά σε υπηρεσίες και εγκαταστάσεις. Τα μεγαλύτερα ξενοδοχεία σε υψηλότερες τιμές ενδέχεται να παρέχουν πρόσθετες εγκαταστάσεις για τους επισκέπτες, όπως πισίνα, συνεδριακό κέντρο με ηλεκτρονικούς υπολογιστές, εκτυπωτές και λοιπό γραφειακό εξοπλισμού, μέριμνα για τα μικρά παιδιά, εγκαταστάσεις εκδηλώσεων, γήπεδα μπάσκετ, γυμναστήρια, εστιατόρια, σπα, και υπηρεσίες κοινωνικής λειτουργίας. Τα δωμάτια του ξενοδοχείου είναι συνήθως αριθμημένα για να μπορούν οι ένοικοι να αναγνωρίσουν πιο δωμάτιό είναι δικό τους. Ορισμένα boutique, ξενοδοχεία πολυτελή έχουν δωμάτια ειδικά διακοσμημένα. Ορισμένα ξενοδοχεία προσφέρουν γεύματα ως μέρος του συνολικότερου πακέτου του δωματίου και διατροφή. Για παράδειγμα στην Ιαπωνία τα ξενοδοχεία με κάψουλες παρέχουν ένα πολύ μικρό δωμάτιο κατάλληλο που προσφέρετε μόνο για ύπνο και ένα μπάνιο κοινόχρηστο.

Το σύγχρονο ξενοδοχείο είχε ως πρόδρομο το πανδοχείο της εποχής του μεσαίωνα της Ευρώπης. Για ένα χρονικό διάστημα περίπου 200 ετών από τα μέσα του 17ου αιώνα, τα πανδοχεία χρησιμοποιούνταν από για ταξιδιώτες ως χώροι διαμονής για μικρό χρονικό διάστημα. Τα πανδοχεία προσφερόμενα αρχικά υπηρεσίες για πλουσιότερους πελάτες έναν αιώνα αργότερα σχεδόν. Στην λίστα με τα πρώτα ξενοδοχεία όπως τα εννοούμε σήμερα άνοιξε στο Έξετερ το 1768. Τα ξενοδοχεία έπειτα αυξήθηκαν σε σημαντικό βαθμό στο σύνολο της ευρωπαϊκής επικράτειας ειδικότερα στην Δυτική Ευρώπη και τη Βόρεια Αμερική στις αρχές του 19ου αιώνα και

τα ξενοδοχεία με παρά πολλές ανέσεις ξεκίνησαν την λειτουργία τους στα τέλη του 19ου αιώνα.

Οι λειτουργικός δραστηριότητες διαφέρουν σε μέγεθος, λειτουργία, πολυπλοκότητα αλλά και κόστος. Τα μεγαλύτερο μέρος των ξενοδοχείων και εταιρείες φιλοξενίας διακαίονται για τα βιομηχανικά πρότυπα που έχουν θέσει για την ταξινόμηση των τύπων ξενοδοχείων. Μια πολυτελής ξενοδοχειακή μονάδα πλήρους εξυπηρέτησης προσφέρει πολυτελείς ανέσεις, καταλύματα με πλήρεις υπηρεσίες, ένα εστιατόριο στις εγκαταστάσεις και το υψηλότερο επίπεδο υπηρεσιών σε εξατομικευμένο επίπεδο, όπως θυρωρείο, υπηρεσία δωματίου και προσωπικό σιδερώματος ρούχων. Τα ξενοδοχεία που εφαρμόζουν συνολική εξυπηρέτηση συχνά προσφέρουν πολυτελείς υπηρεσίες πλήρους εξυπηρέτησης με πολλά καταλύματα και πλήρεις υπηρεσίες, ένα εστιατόριο με πλήρεις υπηρεσίες και μια ποικιλία από ανέσεις στις εγκαταστάσεις. Μπουτίκ-ξενοδοχεία είναι μικρότερα ανεξάρτητα, μη επώνυμα ξενοδοχεία που συχνά περιέχουν πολυτελείς εγκαταστάσεις. Οι μικρές έως μεσαίες ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις προσφέρουν ένα συγκεκριμένο αριθμό ανέσεων στις εγκαταστάσεις. Τα οικονομικά ξενοδοχεία είναι ξενοδοχειακές μονάδες μικρού έως μεσαίου μεγέθους που προσφέρουν στις υπηρεσίες τις βασικές υποχρεώσεις φιλοξενίας με ελάχιστες έως καθόλου υπηρεσίες. Τα ξενοδοχεία μεγαλύτερης διαμονής είναι ξενοδοχεία μικρού έως μεσαίου μεγέθους που προσφέρουν μακροπρόθεσμα καταλύματα πλήρους εξυπηρέτησης σε σχέση με ένα παραδοσιακό ξενοδοχείο, όπως το γνωρίζουμε.

Οι λέσχες χρονομεριστικής μίσθωσης και προορισμού είναι μια μορφή ιδιοκτησίας που περιλαμβάνει μιας μεμονωμένης μονάδας καταλύματος για εποχιακή χρήση. Το μοτέλ είναι ένα μικρό κατάλυμα χαμηλού ύψους με άμεση πρόσβαση σε μεμονωμένα δωμάτια από το χώρο στάθμευσης αυτοκινήτων. Τα boutique ξενοδοχεία είναι συνήθως ξενοδοχεία με μοναδικό περιβάλλον ή οικείο περιβάλλον. Μια σειρά από ξενοδοχεία έχουν εισέλθει στη συνείδηση του κοινού μέσω της λαϊκής κουλτούρας, όπως το Ritz Hotel στο Λονδίνο. Ορισμένα ξενοδοχεία είναι κατασκευασμένα ειδικά ως προορισμοί από μόνα τους, για παράδειγμα καζίνο και θέρετρα διακοπών.

Οι περισσότερες ξενοδοχειακές εγκαταστάσεις διοικούνται από έναν γενικό διευθυντή που χρησιμεύει ως διευθύνων σύμβουλος, επικεφαλής τμημάτων που επιβλέπουν διάφορα τμήματα ενός ξενοδοχείου (π.χ. υπηρεσία φαγητού), μεσαία

στελέχη , διοικητικό προσωπικό και επόπτες σε επίπεδο γραμμής. Το οργανόγραμμα και ο όγκος των θέσεων εργασίας και η ιεραρχία ποικίλλει ανάλογα με το μέγεθος, τη λειτουργία και την κατηγορία του ξενοδοχείου που συχνά καθορίζεται από την ιδιοκτησία και τις εταιρείες διαχείρισης ξενοδοχείου (<https://educalingo.com/en/dic-en/hotel-industry>).

1.2 Ιστορική ανάδρομη

Τα ταξίδια σε διαφορετικές τοποθεσίες ήταν κάτι μαγευτικό για τα ανήσυχα πνεύματα σε όλη την εξέλιξη του ανθρωπίνου είδους. Ήδη από τα αρχαία χρόνια αρκετοί συγγραφείς μεταφέρονταν από μέρος σε μέρος κρατώντας σημειώσεις για τις εμπειρίες που ζούσαν κατά τη διάρκεια των ταξιδιού τους. Κάνοντας μετόχους μέσα από αυτή την διαδικασία, τους αναγνώστες των εμπειριών τους. Τους συγγραφείς αυτούς τους αποκαλούσαν περιηγητές. Μέσα από αυτούς διαδόθηκε και συντηρήθηκε ένα σημαντικό αριθμό από ήθη, έθιμα, πολιτική, κοινωνική και πολιτιστική κατάσταση των τόπων στους οποίους πραγματοποίησαν επισκέψεις.

Είναι χαρακτηρισμό ότι η σημαντικότερη πληροφορία - γνώσεις σε σχέση με τον αρχαίο κόσμο εξαπλώθηκαν από τα γραπτά και τις ιστορίες του Στράβωνα, του Πανσανία, του Ηρόδοτου κ.α. είναι σημαντικό να αναφέρουμε ότι οι επισκέψεις του Ηροδότου και του Πλάτωνα στις μέχρι τότε γνώστες χώρες της Ανατολής, τις περιηγήσεις του Στράβωνα σε σχέση με τις ελληνικές περιοχές, των Αράβων γεωγράφων και ιστορικών, το ταξίδι του Μάρκο Πόλο και την έκρηξη των ταξιδιών του 17ου, 18ου και 19ου αιώνα. Την περίοδο διακρίνονται να υπάρχουν αναφορές από σημαντικούς Έλληνες περιηγητές. Όπως ο Κώστα Γεράκη από την Κεφαλονιά, που τον 17ο αιώνα έφτασε στο Σιάμ, την σημερινή Ταϊλάνδη, και κατάφερε να γίνει έμπιστος του βασιλιά Νοράϊ. Ο βασιλιάς μετά την υπόδειξη του Γεράκη έκανε άνοιγμα στις γαλλικές θρησκευτικές, οικονομικές και στρατιωτικές αποστολές. Για τον Γεράκη υπάρχουν πολλά στοιχεία τόσο σε γαλλικά όσο και σε αγγλικά αρχεία ενώ στην Ελλάδα δεν είναι και τόσο γνωστός. Στην Ταϊλάνδη έχει εκδοθεί και ένα βιβλίο του στα αγγλικά με τίτλο «Ο ευνοούμενος του Βασιλιά του Σιάμ».

Τον 18ο αιώνα υπάρχουν στοιχεία για το φιλόσοφο Γαλάνη που έμεινε για πολλά χρόνια στην Ινδία, όπου και έγινε μοναχός εκεί και με τις μεταφράσεις των ινδουιστικών ιερών βιβλίων (βέδδες) και διαφόρων ινδικών επών έφερε την ινδική

φιλοσοφία και θρησκεία στον ευρωπαϊκό κόσμο. Στο τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα έχουμε έναν ακόμα Έλληνα περιηγητή τον Παναγή Ποταγό, γιατρό από την Τρίπολη, ο οποίος ταξίδεψε στην Αραβία, 8 στο Παμίρ της Ασίας, στην Αίγυπτο και από εκεί στο εσωτερικό της Αφρικής ώστε να βρει ανάμεσα στα αλλά και πηγές του Νείλου. Σε γραπτά του υπάρχουν σημαντικές διηγήσεις που εκδόθηκαν στο Παρίσι στο τέλος του περασμένου αιώνα (Καραμέρης, 2003-2004).

Σε αυτό το σημείο κρίνεται αναγκαίο να αναφερθούν δύο χαρακτηριστικά του ευρωπαϊκού περιηγητισμού σε σχέση με τους Νεώτερους Χρόνους:

1. Ο περιηγητισμός αυτός δε σχετίζεται τουλάχιστον με άμεσο τρόπο με την επίδραση ή με οικονομική επίπτωση στις χώρες υποδοχής των περιηγητών και
2. Αρκετοί από τους περιηγητές τουλάχιστον στην Ευρώπη, το ίδιο όπως και οι διπλωματικοί ή εμπορικοί υπάλληλοι των χωρών τους, δραστηριοποιούνται στην πολιτική και οικονομική κατασκοπεία συγκεντρώνοντας στοιχεία και πληροφορίες για την οικονομική, κοινωνική και τεχνική οργάνωση της παραγωγής, όσων αφορά τις ά ύλες καθώς και για τις εφευρέσεις των χωρών στην οποίες διέμεναν αλλά και επισκέπτονταν.

Συνολικότερα θα μπορούσαμε να πούμε καταληκτικά ότι η εμφάνιση και ανάπτυξη του ευρωπαϊκού περιηγητισμού σχετίζεται σε σημαντικό βαθμό με την βιομηχανική επανάσταση και κεφαλαιοκρατία αλλά και με την αποικιοκρατία και την οικονομική και πολιτική εξάρτηση των χωρών που σήμερα αναφέρονται ως χώρες του Τρίτου Κόσμου από την Ευρώπη.

Όμως συνολικότερα ο τουρισμός αναφέρετε και είναι μία μορφή αναψυχής. Οι Ρωμαίοι χαρακτηρίζονται ως οι πρώτοι που ταξίδεψαν για λόγους χαλάρωσης και αναψυχής αν και υπάρχουν αναφορές ταξιδιών και από τους Κινέζους και από Ιάπωνες (Languar, 1981).

Οι απόψεις διαφέρουν σε σχέση με το χρόνο που ξεκίνησε να χρησιμοποιείται η λέξη τουρισμός. Οι Άγγλοι του 17ου και 18ου αιώνα ανακάλυψαν τη Μεσόγειο και εφεύραν τη λέξη τουρισμός για να προσδιορίσουν με σαφήνεια τη θεωρία και την πρακτική του ταξιδιού που συνδέονταν με την ευχαρίστηση (Lanquar, 1981). Οι λέξεις τουρισμός και τουρίστας έχουν ρίζες από την γαλλική *tour* που μεταφράζεται ως γύρος,

περιοδεία. Το έτος 1963 σε Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών, σε σχέση με τον Τουρισμό και τα Διεθνή Ταξίδια στη Ρώμη, έγινε προσπάθεια να προσδιοριστεί η έννοια του τουρίστα, βασιζόμενη στην συνολικότερη θεώρηση του επισκέπτη. Σε αυτό το πλαίσιο διαμορφώθηκε, ότι τουρίστας είναι ο προσωρινός επισκέπτης που παραμένει τουλάχιστον για ένα 24ωρο στη χώρα που επισκέπτεται και ο σκοπός του ταξιδιού του μπορεί να περιλαμβάνει (Singh, 1984):

1. αναψυχή, διακοπές, θρησκεία, μόρφωση, υγεία, χαλάρωση και αθλητικές δραστηριότητες
2. επιχειρήσεις, οικογένεια, συνάντηση και αποστολή (Singh, 1984, Lawson and Band - Bony 1972).

Ο ορισμός αυτός υιοθετήθηκε από τον UIOOT (Διεθνής Ένωση Επίσημων Οργανισμών Τουρισμού) με 109 κράτη-μέλη ο οποίο στην συνέχεια έδωσε την θέση του στον Παγκόσμιο Οργανισμό Τουρισμού (WTO), οπότε γίνεται χρήση τους σε παγκοσμία επίπεδο. Το 1978 η Επιτροπή Τουρισμού δέχεται ότι: «αν και όλα τα μέλη αναγνωρίζουν την αξία αυτού του ορισμού, δεν είναι συνήθως δυνατό στην πράξη να μετρώνται οι τουρίστες καθορισμένοι μ' αυτόν τον τρόπο». Στοιχείο που έκανε αρκετές χώρες να χρησιμοποιούν δικούς τους ορισμούς, όπως η Ισπανία, το Βέλγιο, η Ελβετία, η Ελλάδα κλπ. Έτσι για παράδειγμα στο Βέλγιο ως «τουρίστας» αναφέρεται κάθε άτομο που περνά τουλάχιστον μία νύχτα σε προσωρινή διαμονή, εκτός της μόνιμης κατοικίας διαμονής του (Ιακωβίδου 1988).

Αυτός ο ορισμός διακρίνεται από μεγαλύτερη πρακτικότητα και ρεαλιστικότητα και εμπεριέχει όλα εκείνα τα άτομα που υλοποιούν τον εσωτερικό τουρισμό. Ο τουρισμός, όπως τον ξέρουμε σήμερα, διαμορφώθηκε την περίοδο του εικοστού αιώνα. Μέσα από την παρατήρηση και την πορεία της εξέλιξης του τουρισμού ανακαλύπτουμε ότι από απλό ταξίδι για αναψυχή μεταμορφώθηκε σε μία βιομηχανία που εμπεριέχει την σωστή υποδοχή. Η κατοχύρωση του ωραρίου εργασίας, η στους εργαζόμενους που είναι θεσμοθετημένη με μισθωτή σχέση εργασίας, η δημιουργία δηλαδή ελεύθερου χρόνου αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα στοιχεία ώστε να υπάρξει ανάπτυξη του τουρισμού. Η τεραστία αύξηση όμως στον τουρισμό ξεκίνησε στο μισό του εικοστού αιώνα, έπειτα από το τέλος του δευτέρου Παγκόσμιου Πολέμου. Η αύξηση του ποσοστού κατόχων ως μέσου μετακίνησης προσώπων για

λόγους αναψυχής, προσέφερε καινούργιες δυνατότητες στον καθένα με το περιορισμένο κόστος να κάνει πραγματικότητα το όνειρο αρκετών για την επίσκεψη άλλων τόπων. Η ανάπτυξη του τουρισμού διαχωρίζεται σε δυο ξεκάθαρα στάδια και είχε σημαντική επίδραση στις αλλαγές στα μεταφορικά μέσα, που αποτελούν βασικό παράγοντα επίσκεψης σ' έναν τόπο.

- Από την αρχαιότητα ως το 19ο αιώνα:
- Από τον 20ο αιώνα ως σήμερα

Σήμερα, στην 2η δεκαετία της 2ης χιλιετίας ο τουρισμός εξακολουθεί να είναι αρκετά σημαντικός και να αποτελεί στην ουσία τη βιομηχανία για αρκετές χώρες αν και οι συνθήκες συνολικότερα περιορίζουν την ανάπτυξη και διατήρηση της αποδοτικότητάς μέσα από επιδράσεις που έχει δεχτεί όπως η οικονομική κρίση, η ενεργειακή κρίση, η ερημοποίηση λόγω της λειψυδρίας κ.α. Η μαζική και οργανωμένη μετακίνηση τουριστών, τόσο μέσα στον εθνικό χώρο, αλλά και διεθνώς είναι από τα κεντρικά στοιχεία του σύγχρονου τουρισμού. Το γνώρισμα αυτό παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της τελευταίας εξελικτικής φάσης του τουριστικού φαινομένου, κατά την οποία ξεκίνησε η «εκλαΐκευση» του τουρισμού και η «εμπορευματοποίηση του». Η εκλαΐκευση της τουριστικής πελατείας αποτελεί άμεση συνέπεια της μαζικής παρουσίας των εργαζόμενων τάξεων στο χώρο της τουριστικής ζήτησης συνδυαστικά με τις βιολογικές ανάγκες του εργαζόμενου ανθρώπου της εποχής μας σε σχέση με την ξεκούραση και χαλάρωση από την καθημερινή «πίεση» δημιούργησαν την σημερινή μορφή του οργανωμένου ομαδικού τουρισμού των διακοπών. Οι ευεργετικές βραχυχρόνιες επιπτώσεις του, εμφανίζει δύο σημαντικά μειονεκτήματα, ο τουρισμός διακοπών.

Το πρώτο σχετίζεται με την εποχικότητα και το δεύτερο στους ολιγοπωλιακούς οργανισμούς, τους μεσάζοντες σε παγκόσμιο επίπεδο σε σχέση με τον τουρισμό οι οποίοι επιδρούν και διαμορφώνουν την τουριστική ζήτηση στην βάση των συμφερόντων τους. Η εξέλιξη των μεταφορικών μέσων έδωσε νέα ώθηση στον τουρισμό προσδίνοντας σ' αυτόν πέραν από μαζικότητα, την ομαδικότητα και την διεθνιστικότητα τρία χαρακτηριστικά του σύγχρονου τουρισμού, που αναφέρονται. Οι διαστάσεις που πήρε το τουριστικό φαινόμενο και κυρίως οι επιπτώσεις που προκάλεσε

σημαντική επίδραση στα οικονομικά των αναπτυγμένων τουριστικά χωρών, και συνέβαλε ώστε οι χώρες αυτές να λάβουν μετρά υπέρ του κλάδου αυτού. Στη φάση αυτή της κρατικής παρέμβασης ξεκίνησε η διαμόρφωση μία τουριστική πολιτική, που κυρίως εστίαζε στην θέσπιση μερικών βασικών κανόνων για την ανάπτυξη του τουρισμού εντός ελεγχόμενων πλαισίων. Η έντονη αυτή παρουσία του κράτους στην τουριστική ανάπτυξη είτε άμεσα με την ανάληψη πρωτοβουλιών σε έργα υποδομής και ανωδομής, όπου δεσπόζει ο ιδιωτικός φορέας, είτε έμμεσα μέσα από τις μορφές χρηματοδοτήσεων που δόθηκαν και των κινήτρων συνολικότερα, και αποτελεί ένα ακόμη χαρακτηριστικό γνώρισμα του σύγχρονου τουρισμού (Roidis, 1979).

1.3 Επιπτώσεις υγειονομικής κρίσης στην παγκοσμία οικονομία.

Σύμφωνα με την Παγκόσμια Οικονομική Προοπτική του Οκτωβρίου 2021 που εκπόνησε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), η οικονομική ανάπτυξη σε παγκόσμιο επίπεδο περιορίστηκε στο -3,2% για το οικονομικό έτος 2020 και είχε γίνει πρόβλεψη 5,9% ανάκαμψη για το 2021 και 4,9% για το 2022 (World Economic Outlook Update, 2021).

Στα συμπεράσματα του ακόμα το ΔΝΤ αναφέρει ότι οι προηγμένες οικονομίες θα έρθουν αντιμέτωπες με οικονομικές προκλήσεις το 2022, προκλήσεις που θα προκύψουν από την έλλειψη εφοδιασμού και ότι οι προοπτικές για τις αναπτυσσόμενες οικονομίες χαμηλού εισοδήματος θα πιεστούν σε σημαντικό βαθμό διότι υπάρχουν διαφορές σε σχέση με την προσβασιμότητα στα εμβόλια και των διαφορών σε σχέση με τις πολιτικές που θα σχετίζονται με την οικονομική στήριξη που θα προσφερθεί από τα κράτη στις επιχειρήσεις. Η πανδημική ύφεση χαρακτηρίζεται ως πιο παγκόσμιας φύσης σε σχέση με τη παγκόσμια οικονομική κρίση 2009-2010 ως αποτέλεσμα των επιδράσεων της στις αναπτυσσόμενες οικονομίες.

Το ΔΝΤ ακόμα στις πρόσφατες εκτιμήσεις του αναφέρει ότι στις γεωγραφικές περιοχές της παγκόσμιας οικονομίας θα υπάρξουν διαφορετικές ταχύτητες ανάκαμψης, στοιχείο που θα είναι αποτέλεσμα του διαφορετικού βαθμού εμβολιασμού, την έκταση των πολιτικών στήριξης που θα επιλέξουν τα κράτη και διαφορετικές συνθήκες διόρθωσης, όπως η επίδραση της τουριστικής αγοράς στην οικονομία. Έως και την ολοκλήρωση του Οκτωβρίου του 2021, ορισμένοι βασικοί χρηματοοικονομικοί και

οικονομικοί δείκτες παρουσιάζουν ανάκαμψη από την σημαντική οικονομική ύφεση που συνδέεται με την πανδημία, αν και δεν είχαν ανακάμψει το σύνολο των τμημάτων μέρη των οικονομιών σε παγκόσμιο επίπεδο όπως ήταν το 2019.

Τα νέα κρούσματα και η εμφάνιση νέων και πιο λοιμωδών στελεχών του ιού COVID-19 προκάλεσε σημαντικές ιδρύματα σε σχέση με την προβλέψεις τους σε σχέση με τα οικονομικά δεδομένα να περιορίσουν την αισιοδοξία τους σε σχέση με την ανάπτυξη.

Παρόλο που τα ποσοστά εμβολιασμού αυξήθηκαν σε ένα σύνολο ανεπτυγμένων οικονομιών, ιδιαίτερα στις ΗΠΑ, οι αναπτυσσόμενες οικονομίες έχουν αρκετές δυσκολίες στο να προμηθευτούν εμβόλια και να εμβολιαστούν οι πληθυσμοί τους, αποτέλεσμα αυτού, να κάνουν τις οικονομίες τους να λειτουργούν στα επίπεδα ή πάνω από τα προ πανδημίας επίπεδα. Οι δείκτες των χρηματοπιστωτικών αγορών αυξήθηκαν σε σημαντικό βαθμό σε σχέση με τις απώλειες που υπέστησαν του μήνες Μάρτιο και τον Απρίλιο του 2020. Οι διεθνές τιμές του πετρελαίου αυξήθηκαν πάνω από τα επίπεδα πριν από την πανδημία, η πίεση για την ανατίμηση του δολαρίου είχε γενικά περιοριστεί και οι αγορές εργασίας φάνηκε περιορίζουν τις διακυμάνσεις τους. Μέχρι το φθινόπωρο του 2021, πριν από το τέλος της βοήθειας για την ανεργία που σχετίζεται με την πανδημία των ΗΠΑ, οι καταναλωτές των ΗΠΑ και της Ευρώπης φαινόταν να προσαρμόζονται στους περιορισμούς που θέτει η πανδημία βασιζόμενοι σε επιδόματα ανεργίας, τις προσωπικές καταθέσεις-αποταμιεύσεις και πίστωση ώστε να μπορέσουν να πραγματοποιήσουν τις καταναλωτικές τους δραστηριότητες. Οι προσωπικές καταναλωτικές δαπάνες γενικά αυξήθηκαν και περιορίστηκαν με την κατάσταση εξάπλωσης του ιού και το μερικό κλείσιμο επιχειρήσεων. Ωστόσο, οι αυξημένες δαπάνες των νοικοκυριών και των επιχειρήσεων αύξησαν τη ζήτηση για ένα ευρύ φάσμα προϊόντων, συμπεριλαμβανομένων των κατοικιών, των τροφίμων, της ενέργειας και των καινούργιων και μεταχειρισμένων αυτοκινήτων και φορτηγών, τα οποία περιορίστηκαν από τις ελλείψεις προμηθειών και αύξησαν την κατανάλωση στις ΗΠΑ. Οι τιμές παραγωγού τον Σεπτέμβριο, αυξήθηκαν με μηνιαίο ρυθμό 0,4% και 0,5%, ή με ετήσιους ρυθμούς άνω του 4,8% και 6,0% αντίστοιχα (Consumer Price Index September, 2021).

Μακροπρόθεσμα, η ζημιά στις αγορές εργασίας θα μπορούσε να είναι αρκετά προβληματική καθώς ένα μεγάλο μέρος του εργατικού δυναμικού δεν μπορεί ή, σε

ορισμένους τομείς, δεν επιθυμεί να επιστρέψει σε θέσεις εργασίας πριν από την πανδημία. Σε ορισμένες περιπτώσεις, οι εργαζόμενοι που ήταν άνεργοι κατά τη διάρκεια της κρίσης φέρεται να επανεξέτασαν το ενδεχόμενο να επιστρέψουν στις προηγούμενες δουλειές τους και διερεύνησαν άλλες επιλογές, οι οποίες ενδεχομένως θα μπορούσαν να επηρεάσουν τον ρυθμό της οικονομικής ανάκαμψης, πάνω από 137.000 εργαζόμενοι σε σύγκριση με τα επίπεδα του Μαρτίου 2020 που έπαιξαν ρόλο στο να μην επιστρέψουν στο εργατικό δυναμικό 1,6 εκατομμύρια γυναίκες που είναι μητέρες παιδιών κάτω των 17 ετών. Ομοίως, οι οικονομίες θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν μακροπρόθεσμο κόστος ως αποτέλεσμα των παιδιών που παρέμειναν εκτός εκπαίδευσης για περισσότερο από ένα χρόνο, γεγονός που θα μπορούσε να οδηγήσει σε χαμηλότερες ακαδημαϊκές επιδόσεις και ποσοστά αποφοίτησης και καθυστερημένη είσοδο στην αγορά εργασίας. Στις 31 Μαρτίου 2021, η Κρισταλίνα Γκεοργκίεβα, Διευθύνουσα Σύμβουλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), προειδοποίησε επίσης ότι μια κρίση χρέους στις αναδυόμενες αγορές θα μπορούσε να εκδηλωθεί, καθώς η παγκόσμια οικονομία αρχίζει να ανακάμπτει και τα επιτόκια αυξάνονται, γεγονός που θα μπορούσε να προκαλέσει εκροή κεφαλαίων από τις αναπτυσσόμενες οικονομίες (Giles, 2021).

Τα στοιχεία αυτά διαμορφώνουν και τις προκλήσεις στις οποίες πρέπει να ανταποκριθούν οι οικονομικές πολιτικές. Την περίοδο της πανδημίας και των οικονομικών κρίσεων, οι υπεύθυνοι για τις πολιτικές χρειάστηκε ήταν υποχρεωμένη να προσαρμοστούν στις μεταβαλλόμενες συνθήκες που διαμόρφωναν από την διασπορά του ίου, ενώ εφαρμόζουν στοχευόμενες πολιτικές ώστε να μετριάσουν τα βραχυπρόθεσμα προβλήματα χωρίς να παράγουν στρεβλώσεις στις οικονομίες που μπορούν να διαρκέσουν περισσότερο από τον αντίκτυπο του ίδιου του ίου. Στα πρώτα στάδια, κυβερνητική αξιωματούχοι και οι οικονομικοί διαχειριστές ήταν ξαφνιασμένη από τη ταχύτητα που έλαβε η μεταβολή της παγκοσμίας οικονομίας από τις επιπτώσεις της κρίσης υγείας. Η γενικευμένη υγειονομική κρίση, όμως παρήγαγε και ευρείες δευτερογενείς επιπτώσεις πέρα από αυτές που συνήθως σχετίζονται με τις δημοσιονομικές και νομισματικές πολιτικές με τρόπους στέκονται εμπόδιο στις εθνικές οικονομικές ανακάμψεις και συνεπικουρούσαν μια συνολικότερη παγκόσμια εμπορική και οικονομική κρίση. Με την έναρξη της πανδημίας, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής στάθμισαν τις επιδράσεις των πολιτικών που θα επιδρούσαν τις άμεσες οικονομικές επιπτώσεις σε βάρος μακροπρόθεσμων ζητημάτων, όπως για παράδειγμα αυτής του

χρέους. Σε ένα πρώτο στάδιο αισθάνθηκαν αδυναμία ανταπόκρισης στην κρίση κάτι που πήγαζε από την περιορισμένη ευελιξίας σε σχέση με τη δημοσιονομική και νομισματική βοήθεια με βάση τα συμβατικά πρότυπα, δεδομένης της συνολικότερης συγχρονισμένης επιβράδυνσης που δέχονταν οι παγκόσμιας οικονομικής ανάπτυξης, και ειδικότερα στη μεταποίηση και το εμπόριο, που είχε ξεκινήσει πριν από το ξέσπασμα του ιού. Αρχικά, οι οικονομικές επιπτώσεις της πανδημίας αναμενόταν να προκύψουν από βραχυπρόθεσμα ζητήματα εφοδιασμού καθώς μειώθηκε η παραγωγή των εργοστασίων, επειδή οι εργαζόμενοι τέθηκαν σε καραντίνα για να μειωθεί η εξάπλωση του ιού μέσω της κοινωνικής αλληλεπίδρασης.

Η πτώση του ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ της Κίνας κατά 8,7% το πρώτο τρίμηνο του 2020, όπως φαίνεται στον Πίνακα 1, είχε ευρείες διεθνείς επιπτώσεις που έγιναν εμφανείς το δεύτερο τρίμηνο του 2020, καθώς οι εταιρείες παρουσίασαν υστερήσεις σε σχέση με την προμήθεια ενδιάμεσων και τελικών αγαθών μέσω των αλυσίδων εφοδιασμού. Ωστόσο, αυξήθηκαν οι ανησυχίες ότι οι κρίσεις προσφοράς που σχετίζονται με τον ιό είχαν δημιουργήσει πιο παρατεταμένους και εκτεταμένους κλυδωνισμούς στη ζήτηση καθώς η μειωμένη δραστηριότητα από καταναλωτές και επιχειρήσεις οδήγησε σε χαμηλότερο ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης στις περισσότερες χώρες.

Σε όλα σχεδόν τα κράτη καταγράφηκε κάμψη της οικονομικής δραστηριότητας στο τέλος του 2020, με αξιοσημείωτη εξαίρεση την Κίνα, η οποία γνώρισε ανάκαμψη του ρυθμού ανάπτυξής της κατά 10% σε αναφορικά με το προηγούμενο τρίμηνο και ήταν μια από τις λίγες χώρες που κατέγραψαν έναν συνολικό θετικό ρυθμό ανάπτυξης το 2020. Εν' αντίθεση με τον θετικό ρυθμό ανάπτυξης της Κίνας το δεύτερο τρίμηνο του 2020, ένα ευρύ φάσμα χωρών παρουσίασαν ιστορικές μειώσεις στην ανάπτυξη, με το ΑΕΠ της Ινδίας να μειώνεται σχεδόν κατά 25%. Ομοίως, οι περισσότερες χώρες παρουσίασαν ανάκαμψη στην οικονομική ανάπτυξη το τρίτο τρίμηνο του 2020, αν και με ρυθμούς που ήταν γενικά χαμηλότεροι από τον ρυθμό πτώσης το δεύτερο τρίμηνο, αντανακλώντας τις προκλήσεις που θέτει η συνεχιζόμενη κρίση υγείας. Καθώς εκτυλίσσονταν οι κρίσεις της ζήτησης, οι επιχειρήσεις παρουσίασαν μειωμένη δραστηριότητα και κέρδη και δυνητικά κλιμακωμένους και δεσμευτικούς περιορισμούς πιστώσεων και ρευστότητας. Ενώ οι μεταποιητικές εταιρείες υπέστησαν κραδασμούς στην αλυσίδα εφοδιασμού, η μειωμένη καταναλωτική δραστηριότητα μέσω της κοινωνικής αποστασιοποίησης επηρέασε τον τομέα των υπηρεσιών της

οικονομίας, ο οποίος αντιπροσωπεύει τα δύο τρίτα της ετήσιας οικονομικής παραγωγής των ΗΠΑ. Σε αυτό το περιβάλλον, οι εταιρείες μεταποίησης και παροχής υπηρεσιών έτειναν αρχικά να συσσωρεύουν μετρητά, γεγονός που επηρέασε τη ρευστότητα της αγοράς. Σε απάντηση, η Ομοσπονδιακή Τράπεζα των ΗΠΑ, μαζί με άλλες κεντρικές τράπεζες, μείωσε τα επιτόκια όπου ήταν δυνατόν και επέκτεινε τις διευκολύνσεις δανεισμού ώστε να παράσχουν ρευστότητα στις χρηματοπιστωτικές αγορές και σε εταιρείες που ενδέχεται να αντιμετωπίσουν αφερεγγυότητα.

Πίνακας 1: Αλλαγή στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν ανά Χώρα

Country	2019	2020	2020				2021	
			Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2
Argentina	-2.1%	-9.9%	-4.1%	-15.8%	13.2%	4.4%	2.6%	..
Australia	-0.3	-2.5	-0.3	-7.0	3.6	3.2	1.9	0.7
Austria	1.4	-6.3	-2.6	-10.6	11.6	-3.1	-1.1	4.3
Belgium	1.8	-6.3	-3.3	-11.9	11.8	-0.1	1.1	1.7
Brazil	..	..	-2.3	-9.0	7.7	3.1	1.2	-0.1
Canada	1.9	-5.3	-2.0	-11.3	9.1	2.2	1.4	-0.3
Chile	0.9	-5.8	1.9	-12.7	5.4	6.5	3.4	1.0
China	6.1	2.3	-8.7	10.0	2.8	3.0	0.4	1.3
Colombia	3.3	-6.8	-2.6	-14.8	9.7	6.2	2.9	-2.4
Costa Rica	2.2	-4.5	-1.2	-7.8	2.2	2.6	1.4	..
Czech R.	3.0	-5.8	-3.4	-8.9	6.8	0.7	-0.4	1.0
Denmark	2.1	-2.1	-0.7	-6.4	6.1	0.9	-0.9	2.3
Finland	1.3	-2.8	-0.5	-6.1	4.6	0.5	0.1	2.1
France	1.8	-7.9	-5.7	-13.5	18.6	-1.1	0.0	1.1
Germany	1.1	-4.6	-1.8	-10.0	9.0	0.7	-2.0	1.6
Greece	1.9	-8.2	-0.4	-13.0	3.9	3.5	4.5	3.4
Hungary	4.6	-5.0	-0.3	-14.4	10.6	1.6	2.0	2.7
India	..	..	0.6	-24.5	21.2	8.6	2.3	-10.2
Indonesia	5.0	-2.1	-0.9	-6.4	3.1	2.3	0.3	1.3
Ireland	4.9	5.9	2.6	-2.9	9.8	-4.6	8.7	6.3
Israel	3.8	-2.2	-1.2	-9.2	8.9	2.4	-0.4	3.9
Italy	0.3	-8.9	-5.6	-13.1	16.0	-1.8	0.2	2.7
Japan	0.3	-4.8	-0.6	-7.9	5.4	2.8	-1.1	0.5
Korea	2.0	-1.0	-1.3	-3.2	2.2	1.1	1.7	0.8
Luxembourg	2.3	-1.3	-1.6	-7.1	9.2	1.9	1.4	..
Mexico	-0.1	-8.2	-0.9	-17.3	12.7	3.3	1.1	1.5

Country	2019	2020	2020				2021	
			Q1	Q2	Q3	Q4	Q1	Q2
Netherlands	2.0	-3.8	-1.6	-8.4	7.5	0.0	-0.8	3.1
New Zealand	2.0	-1.1	-1.4	-9.9	13.9	-1.0	1.4	2.8
Norway	0.9	-0.8	-1.5	-4.6	4.3	0.8	-0.6	1.1
Poland	4.7	-2.7	-0.1	-9.2	7.7	-0.3	1.3	2.1
Portugal	2.5	-7.6	-4.0	-14.0	13.4	0.2	-3.2	4.9
Russia	2.0	..	-0.7	-2.6	0.7	-0.2	-0.0	..
Saudi Arabia	0.3	-4.1	-1.6	-5.5	2.1	1.8	-0.5	0.6
South Africa	0.2	-7.0	-0.4	-16.6	13.7	1.4	1.1	..
Spain	2.0	-10.8	-5.4	-17.8	17.1	0.0	-0.4	2.8
Sweden	2.0	-2.8	-0.8	-8.1	7.5	0.2	0.8	0.9
Switzerland	1.2	-2.4	-1.6	-6.2	6.4	-0.1	-0.4	1.8
Turkey	0.9	1.8	0.4	-10.8	16.4	1.2	2.2	0.9
United Kingdom	1.4	-9.8	-2.8	-19.5	16.9	1.3	-1.6	4.8
United States	2.3	-3.4	-1.3	-8.9	7.5	1.1	1.5	1.6
EU – 27	1.8	-5.9	-3.1	-11.3	11.8	-0.2	-0.1	2.1
OECD – Total	1.7	-4.7	-1.8	-10.4	9.4	1.1	0.6	1.7

Πηγή: Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης, Τριμηνιαίο σύνολο δεδομένων εθνικών λογαριασμών, 17 Σεπτεμβρίου 2021

Καθώς οι οικονομικές επιπτώσεις παρέμειναν την άνοιξη και το καλοκαίρι του 2020, ο οικονομικός αντίκτυπος εξαπλώθηκε μέσω των εμπορικών και χρηματοπιστωτικών δεσμών σε μια ολοένα διευρυνόμενη ομάδα χωρών, επιχειρήσεων και νοικοκυριών. Αυτές οι αυξανόμενες οικονομικές επιπτώσεις δυνητικά αύξησαν τους περιορισμούς ρευστότητας και τη σύσφιξη της πιστωτικής αγοράς στις παγκόσμιες χρηματοπιστωτικές αγορές, καθώς οι εταιρείες συσώρευσαν μετρητά, με αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική ανάπτυξη. Ταυτόχρονα, οι χρηματοπιστωτικές αγορές έλαβαν υπόψη αυτό που περίμεναν ότι θα γινόταν μια αύξηση στην έκδοση κρατικών ομολόγων στις Ηνωμένες Πολιτείες, την Ευρώπη και αλλού, καθώς τα επίπεδα του δημόσιου χρέους αυξάνονταν για να καλύψουν τις υποχρεώσεις δαπανών κατά τη διάρκεια μιας αναμενόμενης οικονομικής ύφεσης και αυξήθηκαν οι δημοσιονομικές δαπάνες για την καταπολέμηση των επιπτώσεων του COVID-19. Σε αντίθεση με τη χρηματοπιστωτική κρίση του 2008-2009, η μειωμένη ζήτηση από τους καταναλωτές, τα ζητήματα της αγοράς εργασίας και το μειωμένο επίπεδο δραστηριότητας μεταξύ των επιχειρήσεων, αντί για επικίνδυνες συναλλαγές από τις παγκόσμιες τράπεζες, οδήγησαν σε εταιρικά πιστωτικά ζητήματα και πιθανή

αφερεγγυότητα. Τα ζητήματα της ρευστότητας και της πιστωτικής αγοράς παρουσίασαν στους διαμορφωτές πολιτικής μια διαφορετική σειρά προκλήσεων από την αντιμετώπιση των περιορισμών από την πλευρά της προσφοράς. Ως αποτέλεσμα, το επίκεντρο της κυβερνητικής πολιτικής επεκτάθηκε από μια κρίση υγείας σε ζητήματα μακροοικονομικής και χρηματοπιστωτικής αγοράς που αντιμετωπίστηκαν μέσω ενός συνδυασμού νομισματικών, δημοσιονομικών και άλλων πολιτικών, συμπεριλαμβανομένων του κλεισίματος των συνόρων, των καραντινών και των περιορισμών στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις. Ουσιαστικά, ενώ οι επιχειρήσεις προσπάθησαν να αντιμετωπίσουν ζητήματα εργαζομένων και παραγωγής σε επίπεδο επιχείρησης, οι εθνικοί ηγέτες προσπάθησαν να εφαρμόσουν δημοσιονομικές πολιτικές για να αποτρέψουν την απότομη συρρίκνωση της οικονομικής ανάπτυξης, βοηθώντας τους εργαζόμενους και τις επιχειρήσεις που αντιμετώπιζαν χρηματοπιστωτικές πιέσεις και οι κεντρικοί τραπεζίτες προσάρμοσαν τις νομισματικές πολιτικές για να αντιμετωπίσουν τα αυξανόμενα ζητήματα της πιστωτικής αγοράς.

Στα αρχικά στάδια της υγειονομικής κρίσης, τα νοικοκυριά ανησυχούσαν για την επανάληψη της απώλειας πλούτου που γνώρισαν κατά τη διάρκεια της οικονομικής κρίσης 2008-2009, όταν η αξία της κύριας κατοικίας τους μειώθηκε απότομα. Αντίθετα, οι τιμές των κατοικιών αυξήθηκαν στις Ηνωμένες Πολιτείες και την Ευρώπη καθώς τα σημεία συμφόρησης στην προσφορά αύξησαν το κόστος των δομικών υλικών και η ζήτηση για στέγαση αυξήθηκε εν μέρει λόγω των χαμηλών επιτοκίων. Ταυτόχρονα, τα αυξανόμενα ποσοστά ανεργίας και οι απώλειες θέσεων εργασίας προκάλεσαν ανησυχίες ότι οι αθετήσεις των στεγαστικών δανείων και οι καθυστερήσεις στις πληρωμές ενοικίων θα μπορούσαν να αυξηθούν και θα απαιτούσαν από ορισμένα χρηματοπιστωτικά ιδρύματα να παράσχουν ανοχή δανείου ή άλλο μηχανισμό για την παροχή οικονομικής βοήθειας. Διάφορες κεντρικές τράπεζες πρόσφεραν συγκεκριμένα προγράμματα για την αποτροπή κατασχέσεων στεγαστικών δανείων και ενίσχυση ενοικίων για την πρόληψη της αύξησης των αστέγων. Στα πρώτα στάδια της οικονομικής ύφεσης, οι αθετήσεις των ενυπόθηκων δανείων απείλησαν να επηρεάσουν αρνητικά την αγορά τίτλων με εξασφάλιση στεγαστικών δανείων, τη διαθεσιμότητα κεφαλαίων για στεγαστικά δάνεια και επηρέασαν αρνητικά το συνολικό ρυθμό οικονομικής ανάπτυξης. Οι απώλειες στην αξία των περισσότερων αγορών μετοχών στις ΗΠΑ, την Ασία και την Ευρώπη προβλεπόταν εκείνη την εποχή να επηρεάσουν τον πλούτο των νοικοκυριών, ειδικά εκείνων των συνταξιούχων που ζουν

με σταθερό εισόδημα και άλλων που κατέχουν μετοχές. Στη συνέχεια, η αυξημένη ζήτηση για στέγαση εκτός μεγάλων αστικών περιοχών από εργαζομένους που μετατοπίστηκαν για εργασία και η αύξηση των τιμών για τα οικοδομικά υλικά αύξησαν τις τιμές για τη στέγαση στις ΗΠΑ κατά περίπου 13,2% το 2020 και συνέβαλαν στην αύξηση του πλούτου των νοικοκυριών των ΗΠΑ (Adamczyk, 2021).

Στο εσωτερικό των χωρών, η απασχόληση και οι αποδοχές των νέων, των γυναικών και των εργαζομένων με σχετικά χαμηλότερη ειδίκευση έχουν επηρεαστεί δυσανάλογα. Ο διπλός χαρακτήρας της οικονομικής ανάκαμψης μεταξύ ανεπτυγμένων και αναπτυσσόμενων οικονομιών σε συνδυασμό με νέες παραλλαγές του ιού και ιογενείς εστίες σε ορισμένες μεγάλες αναπτυσσόμενες οικονομίες αύξησε τον αντίκτυπο της κρίσης στην παγκόσμια οικονομία και περίπλοκες οικονομικές προβλέψεις. Το ΔΝΤ υπολόγισε τον Οκτώβριο του 2021 οι οικονομικές επιπτώσεις από την πανδημία ώθησαν 65 έως 75 εκατομμύρια ανθρώπους σε ακραία φτώχεια, αντιστρέφοντας μια τάση δεκαετιών (IMF, 2021).

Ωστόσο, το ΔΝΤ κατέληξε επίσης στο συμπέρασμα ότι οι δαπάνες σε κοινωνικά προγράμματα για τον περιορισμό των επιπτώσεων της πανδημίας θα μπορούσαν να μειώσουν τον αριθμό των ανθρώπων που πέφτουν σε ακραία φτώχεια. Εκτός από την ασύγχρονη ανάκαμψη, το ΔΝΤ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η στήριξη που παρείχαν οι κεντρικές τράπεζες μπορεί να είχε ακούσιες συνέπειες της υποστήριξης των αποτιμήσεων των μετοχών που κατά καιρούς μπορεί να μην ευθυγραμμίζονταν με τα εκτιμώμενα από το μοντέλο για τα θεμελιώδη μεγέθη τους και μπορεί να είχαν αυξήσει συνολικά τους χρηματοοικονομικούς κινδύνους που θα μπορούσαν να γίνουν προβληματικοί αυξάνοντας τα επιτόκια (IMF, 2021).

Αυτοί οι κίνδυνοι θα μπορούσαν να αυξηθούν για μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις και νοικοκυριά που είχαν υψηλά επίπεδα χρέους σε σχέση με το εισόδημα πριν από την κρίση της πανδημίας. Οι διευκολυντικές νομισματικές και δημοσιονομικές πολιτικές που αποσκοπούν στον περιορισμό των οικονομικών επιπτώσεων της κρίσης μπορεί να έχουν βοηθήσει μη χρηματοπιστωτικές επιχειρήσεις και νοικοκυριά, αλλά αυτή η στήριξη μπορεί επίσης να έχει αποβεί σε βάρος των υψηλότερων επιπέδων χρέους για τις περισσότερες χώρες και της προοπτικής χαμηλότερου οικονομικού ρυθμού ανάπτυξη στο μέλλον.

Η κλιμακωτή οικονομική ανάκαμψη προβλέπεται να διευρύνει το χάσμα στο βιοτικό επίπεδο μεταξύ των ανεπτυγμένων οικονομιών και άλλων. Τέτοιες διαφορές στο βιοτικό επίπεδο εκτιμάται ότι αντανακλούν τις διαφορές στο σωρευτικό κατά κεφάλαιο εισόδημα με απώλειες το 2020 έως το 2022 που προβλέπεται να ισοδυναμούν με το 20% του παγκόσμιου ΑΕΠ του 2019, ή περίπου 18 τρισεκατομμύρια δολάρια. Οι μεγαλύτερες απώλειες εκτιμάται ότι θα πέσουν δυσανάλογα στις χαμηλού εισοδήματος και στις αναδύμενες οικονομίες της αγοράς. Επιπλέον, το ΔΝΤ εκτίμησε ότι το κατά κεφαλήν εισόδημα θα παραμείνει κάτω από τα προ πανδημίας επίπεδα για αρκετά χρόνια, επηρεάζοντας αρνητικά την παραγωγικότητα, οι απαιτήσεις που τίθενται στα εθνικά συστήματα υγείας για την αντιμετώπιση της πανδημίας θα μπορούσαν να εμποδίσουν τη θεραπεία άλλων ασθενειών, οι πτωχεύσεις επιχειρήσεων θα μπορούσαν να μειώσουν την παραγωγικότητα και τα αυξανόμενα επίπεδα χρέους θα μπορούσαν να παραγκωνίσουν τον πιθανό δανεισμό και τις επενδύσεις(IMF, 2020).

Το ΔΝΤ προέτρεψε τους ηγέτες της G-20 να διατηρήσουν υποστηρικτικές νομισματικές και δημοσιονομικές πολιτικές για να μειώσουν τον οικονομικό αντίκτυπο της παγκόσμιας ύφεσης. Ειδικότερα, το ΔΝΤ συνέστησε έναν συνδυασμό διευκολυντικών νομισματικών πολιτικών που χαρακτηρίζονται από χαμηλά επιτόκια και προγράμματα κεντρικών τραπεζών για τη διευκόλυνση της διαθεσιμότητας πιστώσεων, συνέχιση της δημοσιονομικής στήριξης για άτομα και επιχειρήσεις και δέσμευση σε ένα συγχρονισμένο επενδυτικό πρόγραμμα υποδομών για την προώθηση της ανάπτυξης. Σύμφωνα με ανάλυση του ΔΝΤ, αν όλα τα άλλα πράγματα είναι ίσα, μια αύξηση των δαπανών για υποδομές από τις χώρες της G-20 κατά μισό τοις εκατό του ΑΕΠ τους το 2021 και 1% το 2022 έως το 2025 θα αύξανε το παγκόσμιο ΑΕΠ κατά 2% το 2025, σε σύγκριση με ανάπτυξη κάτω του 1,2% για μια μη συγχρονισμένη προσέγγιση(IMF, 2020).

Στις 2 Δεκεμβρίου 2020, η διευθύνουσα σύμβουλος του ΔΝΤ, Κρίστινα Γκεοργκίεβα ανέφερε ότι το παγκόσμιο χρηματοπιστωτικό σύστημα ήταν αρκετά ανθεκτικό ώστε να αντέξει τον αντίκτυπο της παγκόσμιας πανδημίας, αλλά προέτρεψε τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής να «δράσουν γρήγορα» ώστε να επαναφέρει την οικονομική ανάπτυξη στα επίπεδα προ πανδημίας και να αποφευχθεί η εκτεταμένη οικονομική δυσπραγία. Ακόμα φέρετε να προέτρεψε επίσης τους υπεύθυνους χάραξης πολιτικής να λάβουν «επείγοντα, συντονισμένα βήματα» για να πραγματοποιήσουν επενδύσεις στην ψηφιακή τεχνολογία, τις υποδομές και το περιβάλλον. Ανέφερε επίσης

ότι το ΔΝΤ είχε προβλέψει ότι η απώλεια της παγκόσμιας οικονομικής παραγωγής μεταξύ 2020 και 2025 ως συνέπεια της πανδημίας θα ανέλθει σε 28 τρισεκατομμύρια δολάρια και ότι 120 εκατομμύρια θέσεις εργασίας θα χαθούν οριστικά μόνο στην τουριστική βιομηχανία. Η οικονομική ύφεση που σχετίζεται με την πανδημία δημιούργησε ανησυχίες για τα αυξανόμενα προβλήματα χρέους στις αναπτυσσόμενες οικονομίες, όπου το ΔΝΤ προέβλεψε ότι έως και το 40% των περιουσιακών στοιχείων των τραπεζών κινδύνευε να καταστραφεί (IMF, 2020).

1.4 Επιπτώσεις υγειονομικής κρίσης στο τουριστικό κλάδο.

Ο τουριστικός τομέας είναι ένας από αυτούς που επηρεάστηκαν περισσότερο από την πανδημία COVID-19 και οι επιπτώσεις αναμένεται να ξεπεράσουν αυτές από προηγούμενες παγκόσμιες κρίσεις. Μετά το SARS χρειάστηκε ο τουρισμός για να επιστρέψει στην ανάπτυξη περίπου πέντε μήνες, μετά τις 11 Σεπτεμβρίου χρειάστηκαν 6 μήνες και μετά την Παγκόσμια Οικονομική Κρίση, 10 μήνες. Για να κατανοήσουμε τις επιπτώσεις της πανδημίας στις τουριστικές περιοχές, είναι σημαντικό να απεικονιστούν οι πολλαπλοί τρόποι με τους οποίους ο COVID-19 και τα σχετικά μέτρα πολιτικής επηρεάζουν διαφορετικά τμήματα ή παίκτες στα τουριστικά οικοσυστήματα. Αλλά και με την περιφερειακή ποικιλομορφία των επιπτώσεων μπορεί να διαφέρει με πολλούς τρόπους. Ενώ η πανδημία ήταν καταστροφική για τις περισσότερες τουριστικές περιοχές, άλλες θα μπορούσαν να επωφεληθούν από αυτήν.

Για να κατανοήσουμε την περιφερειακή διάσταση των επιπτώσεων, είναι σημαντικό να γίνει διάκριση μεταξύ των διαστάσεων ή των φάσεων της πανδημίας που έχουν διαφορετικά γεωγραφικά πρότυπα όπως διακρίνονται στην εικόνα 1:

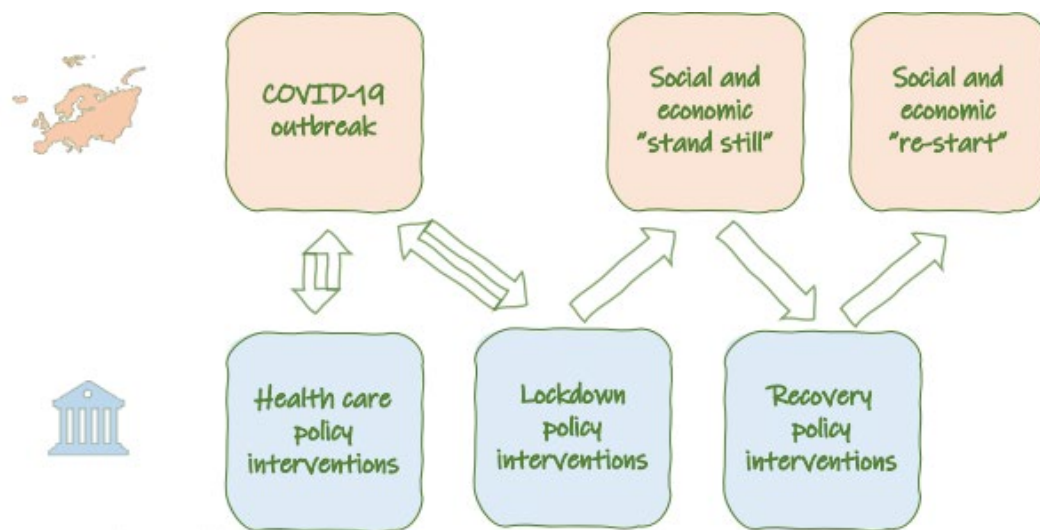
- Η πανδημία έχει εδαφική διάσταση, με ποικίλες εστίες μόλυνσης και θανάτους. Οι εδαφικές παραλλαγές και τα μοτίβα είναι ορατά από τους περιφερειακούς χάρτες στην πλατφόρμα παρακολούθησης του JRC COVID-19 (<https://covid-statistics.jrc.ec.europa.eu/>). Αυτό οδήγησε σε παρεμβάσεις πολιτικής που βελτιώνουν την ετοιμότητα του συστήματος υγειονομικής περίθαλψης και μεγάλης κλίμακας πολιτικές απαντήσεις όσον αφορά τα lockdown
- Τα lockdown και ο βαθμός κοινωνικής και οικονομικής αδράνειας τους δείχνουν σαφείς εδαφικές διακυμάνσεις. Αν και οι περισσότερες απαντήσεις πολιτικής ήταν εθνικές, τα περιοριστικά μέτρα οδηγούν σε πολύ διαφορετικές

περιφερειακές καταστάσεις. Κατά συνέπεια, ορισμένες περιοχές αντιμετωπίζουν πιο έντονες μακροχρόνιες συνέπειες από άλλες. Η κοινωνικοοικονομική ασυμμετρία των συνεπειών σε όλη την Ευρώπη, τις χώρες και τις περιφέρειες διαμορφώνεται σε μεγάλο βαθμό από την περιφερειακή κοινωνικοοικονομική ποικιλομορφία (ΟΟΣΑ, 2020d) και διακυμάνσεων στις επιπτώσεις της πολιτικής (Böhme & Besana, 2020).

- Οι επιπτώσεις των lockdowns έχουν οδηγήσει σε ένα ευρύ φάσμα πολιτικών ανάκαμψης, σε ευρωπαϊκό, εθνικό, περιφερειακό και ακόμη και τοπικό επίπεδο. Με αυτές τις πολιτικές να έχουν διαφορετικές εδαφικές επιπτώσεις.

Ο τουρισμός συμβάλλει στο 10% περίπου του ΑΕΠ και της απασχόλησης της ΕΕ-27. Κατά συνέπεια, η μείωση του τουρισμού έχει αξιοσημείωτες επιπτώσεις στην τοπική και περιφερειακή ανάπτυξη στην Ευρώπη. Η πανδημία του COVID-19 σταμάτησε ξαφνικά την ανάπτυξη του τουριστικού τομέα και οδήγησε σε πτώση. Στη βιβλιογραφία επισημαίνεται συχνά ότι ο τουρισμός είναι πιθανώς ο κλάδος που πλήττεται περισσότερο από την πανδημία COVID-19. Αυτό οφείλεται εν μέρει επίσης στις τουριστικές βιομηχανίες, όπως για παράδειγμα η διαμονή και οι αεροπορικές μεταφορές επιβατών σε αποστάσεις πολλών χιλιομέτρων, που έχουν λίγες εναλλακτικές λύσεις στις δραστηριότητές τους κατά τη διάρκεια των lockdown.

Εικόνα 1: Γεωγραφίες COVID-19 και απαντήσεις πολιτικής

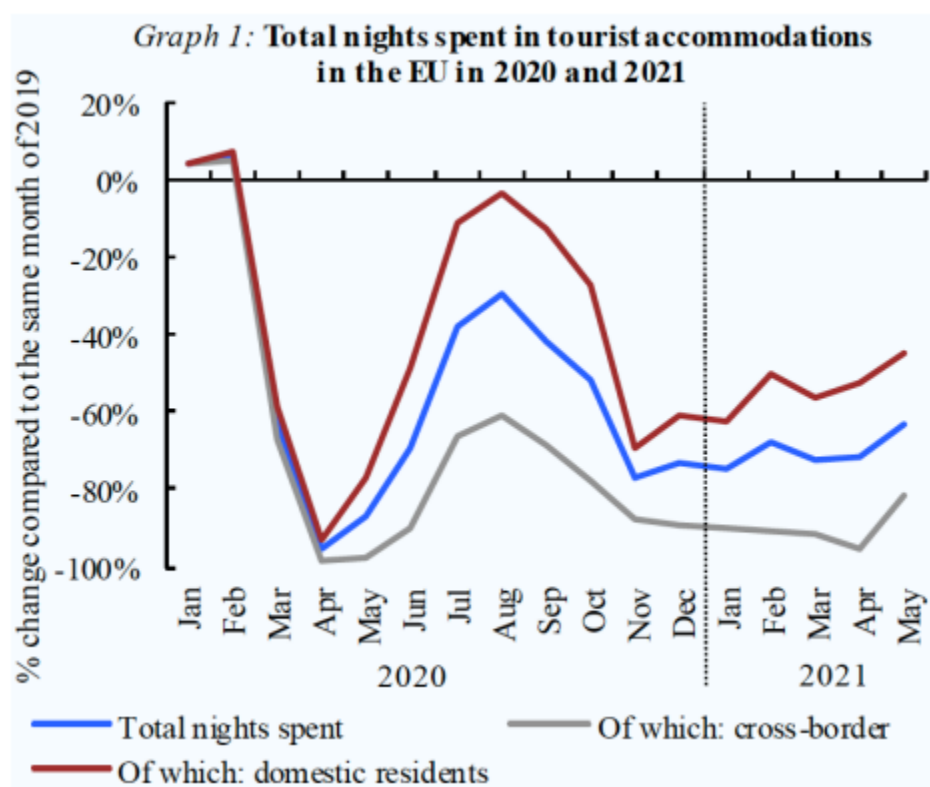
Πηγή: Böhme et al. (2020, σελ. 11)

Δεν υπάρχουν ακόμη ενοποιημένα στοιχεία για την πτώση σε παγκόσμιο επίπεδο. Ωστόσο, διάφορες τεκμηριωμένες εκτιμήσεις ποικίλλουν μεταξύ μειώσεων

από 50 έως 80% ανάλογα με την πηγή και το πότε έγιναν οι εκτιμήσεις. Τον Ιούλιο του 2020, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ταξιδιών εκτίμησε μείωση άνω του 50% το 2020. Οι συνολικές διανυκτερεύσεις σε τουριστικά καταλύματα στην ΕΕ 2020 ήταν 50% μειωμένες σε σχέση με το 2019, με εγχώριους τουρίστες στο 67% και διεθνείς τουρίστες στο 30%, όπως φαίνεται και στην εικόνα 2 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021α).

Τον Οκτώβριο του 2020, ο ΟΟΣΑ εκτίμησε μείωση του διεθνούς τουρισμού κατά 80% περίπου (ΟΟΣΑ, 2020β, σελ. 2–3).

Εικόνα 2: Αλλαγή διανυκτερεύσεων σε τουριστικά καταλύματα 2020-2021

Πηγή: European Commission (2021a, p. 13)

Η πτώση του τουρισμού δεν οφείλεται μόνο στους περιορισμούς που επιβάλλονται από διάφορα επίπεδα κυβερνήσεων, αλλά και από αλλαγές στην τουριστική συμπεριφορά. Αυτό μπορεί να φανεί στη μείωση των κρατήσεων διεθνών πτήσεων, πληρότητας ξενοδοχείων, τιμών ξενοδοχείων κ.λπ. Μια εικόνα του πώς άλλαξαν αυτές οι πτυχές το 2020 και το 2021 σε σύγκριση με τις προ-COVID19 περιπτώσεις φαίνεται στη εικόνα 3. Σύμφωνα με το UNWTO Tourism Recovery

Tracker, στην Ευρώπη, οι αναζητήσεις ξενοδοχείων μειώθηκαν κατά 68% τον Μάιο του 2021 σε σύγκριση με το 2019 και οι κρατήσεις ξενοδοχείων κατά 73%. Άλλες πηγές αναφέρουν μείωση των κρατήσεων στην ΕΕ κατά 60% έως 90% σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020, σελ. 9).

Εικόνα 3: Αναζητήσεις και κρατήσεις καταλυμάτων 2020-21

Πηγή: <https://www.unwto.org/unwto-tourism-recovery-tracker> από 09 Ιουλίου 2021

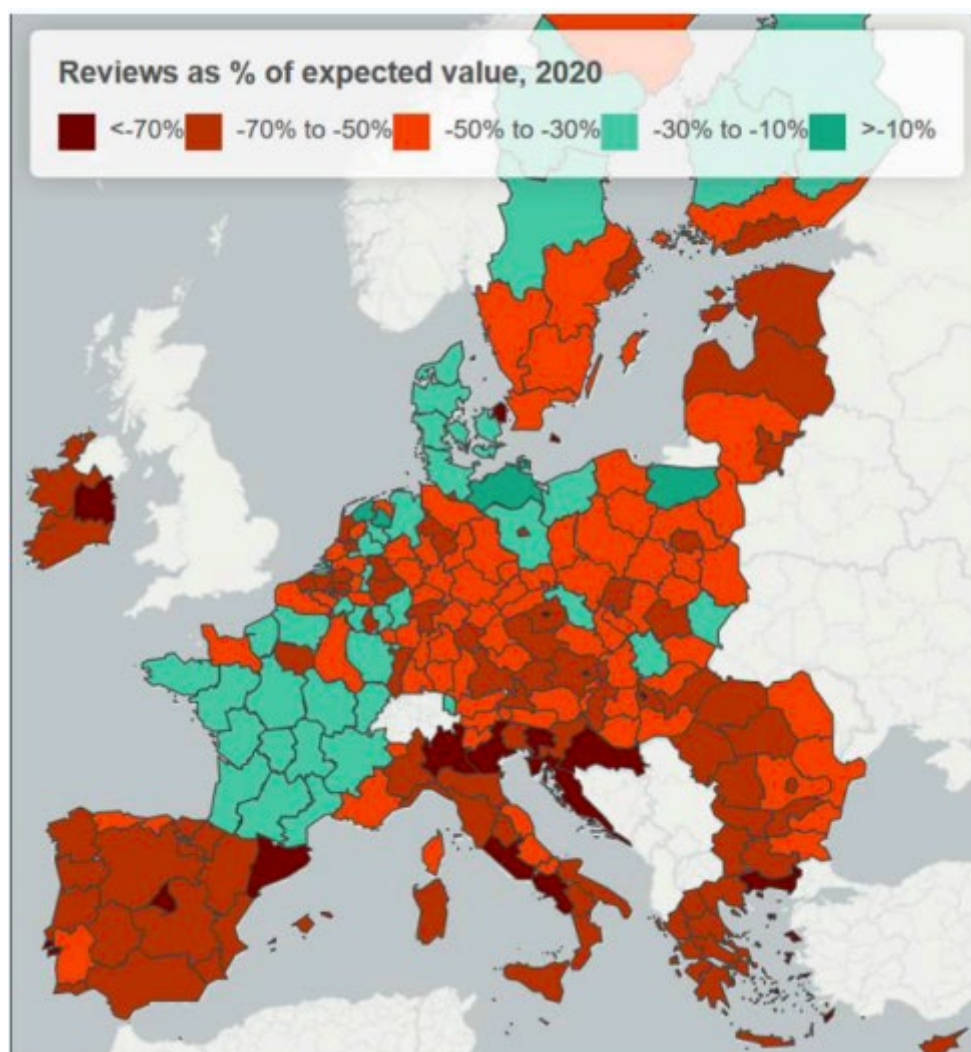
Η μείωση αναμένεται να διαφέρει μεταξύ των περιοχών, κυρίως ανάλογα με τον τύπο του προορισμού. Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ταξιδιών επισημαίνει ότι η μείωση θα είναι ιδιαίτερα σοβαρή για προορισμούς που βασίζονται στην αεροπορική συνδεσιμότητα και σύντομα διαλείμματα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ταξιδιών, 2020β, σ. 25).

Πράγματι, οι προορισμοί που βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στα αεροπορικά ταξίδια δέχθηκαν το μεγαλύτερο πλήγμα, π.χ. ο τουρισμός στην Κύπρο ήταν 22%, ενώ οι τουριστικές διανυκτερεύσεις στην Ολλανδία ήταν το 70% των επιπέδων του 2019 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021α).

Ο αστικός και παράκτιος τουρισμός στη Μεσόγειο παρουσίασαν τη μεγαλύτερη πτώση. Ο αστικός τουρισμός μειώθηκε κατά περίπου 30% κατά μέσο όρο,

με σημαντικές διακυμάνσεις μεταξύ των αστικών περιοχών (π.χ. -80% στο Δουβλίνο και -55% στο Αμβούργο) και παρέμεινε σε χαμηλά επίπεδα το πρώτο εξάμηνο του 2021. Πολλοί μεσογειακοί προορισμοί σημείωσαν έντονη πτώση του παράκτιου τουρισμού κυρίως λόγω της εξάρτησης από τα αεροπορικά ταξίδια (εικόνα 4). Από την άλλη πλευρά, πολλές παράκτιες περιοχές με ισχυρές εγχώριες αγορές και περιοχές αγροτικού τουρισμού επηρεάστηκαν λιγότερο σοβαρά. Οι περιφέρειες στη Δανία, τη Γερμανία, τη Γαλλία, την Ολλανδία και την Πολωνία παρουσίασαν σημαντική δραστηριότητα το τρίτο τρίμηνο ή και ξεπέρασε τα αναμενόμενα επίπεδα αλλά και ο αγροτικός τουρισμός ήταν συγκρίσιμος με αυτόν στις παράκτιες περιοχές, κυρίως στη Γαλλία. Ωστόσο, άλλες αγροτικές περιοχές παρουσίασαν ισχυρότερη επιδείνωση, η οποία μπορεί να σχετίζεται με λιγότερα αξιοθέατα και επαγγελματικά ταξίδια (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021β, σελ. 8).

Εικόνα 4: Περιφερειακός τουρισμός, Ιανουάριος-Δεκέμβριος 2020

Πηγή: Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2021b, σελ. 9)

Υπάρχουν επίσης διάφορες υποθέσεις για το πόσο χρόνο θα χρειαστεί για να επανέλθει στα προηγούμενα επίπεδα δραστηριότητας. Οι ευρωπαϊκές υποθέσεις είναι ότι τα επίπεδα του 2019 δεν θα επιτευχθούν μέχρι το 2023 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ταξιδιών, 2020β, σελ. 7) ή ακόμη και το 2024/25 (EUROCONTROL, 2021) και ο Παγκόσμιος Οργανισμός Τουρισμού του ΟΗΕ (UNWTO) αναμένει έως και τέσσερα χρόνια (ΟΟΣΑ, 2020b, σελ. 2–3). Η ανάκαμψη θα διαφέρει επίσης μεταξύ διαφορετικών τύπων τουρισμού, ιδίως τα ταξίδια εκτός ΕΕ αναμένεται να χρειαστούν περισσότερο χρόνο για να ανακάμψουν από τα ταξίδια εντός της ΕΕ (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021β). Καθώς ο τουρισμός μειώνεται, τόσο μειώνονται τα έσοδα για τις τουριστικές επιχειρήσεις. Το καλοκαίρι του 2020 υπολογίστηκε ότι οι απώλειες εσόδων στην Ευρώπη έφτασαν το 50% για τα ξενοδοχεία και τα εστιατόρια, το 85% για τους tour operators και τα ταξιδιωτικά γραφεία, το 85% για τους σιδηροδρόμους

μεγάλων αποστάσεων και το 90% για τις κρουαζιέρες και τις αεροπορικές εταιρείες (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020, σελ. 9). Αυτό οδηγεί σε ζητήματα ρευστότητας καθώς και απώλεια θέσεων εργασίας στον τουριστικό τομέα. Τα SMEs αντιμετωπίζουν ιδιαίτερα προβλήματα, αλλά και οι μεγάλες εταιρείες υποφέρουν, συμπεριλαμβανομένων των Flybe και Hertz (WTTC, 2020, σ. 5).

Ελλείπει ρευστότητας, αβεβαιότητα και να αναζήτηση τροπών ώστε να έχουν πρόσβαση σε χρηματοδότηση και να διατηρήσουν τους υπαλλήλους τους (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020, σ. 9), θέτοντας σε κίνδυνο διάφορες θέσεις εργασίας στον τουρισμό είναι το σκηνικό που διαμορφώνεται για τις επιχειρήσεις του τουρισμού. Οι εκτιμήσεις είναι μεταξύ 6 εκατομμυρίων (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020, σελ. 10) και 14-29 εκατομμυρίων θέσεων εργασίας (Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ταξιδιών, 2020a, σελ. 6) στην Ευρώπη που διατρέχουν κίνδυνο, ανάλογα με τη διάρκεια της πανδημίας. Δεδομένου του προφίλ απασχόλησης στον τουριστικό τομέα, αυτό μπορεί να επηρεάσει ιδιαίτερα τις πιο ευάλωτες ομάδες, ιδίως τους εποχικούς, έκτακτους και χαμηλής ειδίκευσης εργαζόμενους, που είναι συχνά γυναίκες, μετανάστες και νέοι. Επιπλέον, αυτές οι θέσεις εργασίας συχνά συγκεντρώνονται σε περιοχές με περιορισμένες εναλλακτικές πηγές απασχόλησης, με τον τουρισμό να αντιπροσωπεύει το 10% έως 50% των θέσεων εργασίας σε πολλές, συμπεριλαμβανομένων των νησιωτικών, απομακρυσμένων και εξόχως απόκεντρων περιοχών (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020, σ. 10).

Αυτές οι πρώτες σκέψεις σχετικά με την παρακμή δείχνουν μια ποικιλομορφία μεταξύ διαφορετικών τουριστικών οικοσυστημάτων και, στη συνέχεια, μεταξύ διαφορετικών τόπων όπου συγκεκριμένα τμήματα διαμορφώνουν την τοπική και περιφερειακή οικονομία, αναλυτικά στοιχεία ανά τομέα διακρίνονται ακολούθως:

- Ξενοδοχεία: Αυτά είχαν εξαιρετικά χαμηλά ποσοστά πληρότητας το 2020 και στις αρχές του 2021 και οι μεγάλες αλυσίδες ξενοδοχείων είδαν την πτώση των τιμών των μετοχών τους. Στην Ευρώπη υπολογίστηκε ότι το 76% των ξενοδοχείων έκλεισαν τουλάχιστον προσωρινά (ΟΟΣΑ, 2020e, σελ. 14).
- Κοινή χρήση οικονομικών καταλυμάτων: Η πανδημία έθεσε υπό πίεση τις πλατφόρμες διαμονής καθώς οι κρατήσεις μειώθηκαν και μερικοί άνθρωποι πήραν ακόμη και τα διαμερίσματα ή τα δωμάτιά τους από τις εξέδρες και μετακόμισαν σε μακροχρόνια ενοικίαση. Κατά συνέπεια, η Airbnb μείωσε το 25% του εργατικού δυναμικού της τον Μάιο του 2020 (ΟΟΣΑ, 2020e, σελ. 14).

Οι Dolnicar & Zare αναμένουν ότι η αγορά Airbnb θα ανακάμψει, αν και δεν θα επιστρέψουν όλοι οι οικοδεσπότες στη βραχυπρόθεσμη αγορά και πολλοί ενδέχεται να συνυπολογίσουν τον κίνδυνο οικονομικών κραδασμών (Dolnicar & Zare, 2020, σελ. 2).

- Φαγητό και κέτερινγκ: Εάν δεν αναγκαστούν να κλείσουν εντελώς ή να περιορίσουν τις υπηρεσίες τους σε πακέτο και παράδοση κατ' οίκον, οι απαιτήσεις για αυξημένο κοινωνικό χώρο στις εγκαταστάσεις εστίασης περιορίζουν τα τρόφιμα και τις υπηρεσίες εστίασης. Παρά την άρση των περιορισμών, οι δραστηριότητες που σχετίζονται με τα τρόφιμα εξακολουθούν να είναι περιορισμένες (ΟΟΣΑ, 2020ε, σελ. 14).
- Εκδηλώσεις και επαγγελματικά ταξίδια: Οι περισσότερες εταιρείες ακύρωσαν ή ανέστειλαν επαγγελματικά ταξίδια λόγω του κορωνοϊού. Οι εκδηλώσεις όλων των μεγεθών έχουν επηρεαστεί, με πιο εμφανή την καθυστέρηση των Ολυμπιακών Αγώνων του 2020. Ο οικονομικός αντίκτυπος είναι τεράστιος. Οι εκτιμήσεις από την άνοιξη του 2020 δείχνουν ότι περισσότερες από 500 εμπορικές εκθέσεις ακυρώθηκαν παγκοσμίως, με εκτιμώμενο κόστος έως και 23 δισεκατομμύρια ευρώ σε χαμένες παραγγελίες για τους εκθέτες. Στις 20 Μαρτίου, η Παγκόσμια Ένωση της Εκθεσιακής Βιομηχανίας (UFI) εκτίμησε ότι συμβάσεις αξίας τουλάχιστον 134 δισεκατομμυρίων ευρώ δεν θα είχαν ολοκληρωθεί εάν τα γεγονότα δεν πραγματοποιούνταν όπως είχε προγραμματιστεί έως το δεύτερο τρίμηνο του 2020 (ΟΟΣΑ, 2020ε, σελ. 14).
- Πολιτισμός και εκδηλώσεις. Μουσεία και διοργανωτές πολιτιστικών εκδηλώσεων είχαν τεράστιες οικονομικές απώλειες καθώς οι εγκαταστάσεις έκλεισαν και οι εκδηλώσεις ακυρώθηκαν. Οι εκτιμήσεις του Διεθνούς Συμβουλίου Μουσείων (ICOM) τον Απρίλιο του 2020 υποδεικνύουν ήδη απώλειες στον πολιτιστικό τομέα 3 δισεκατομμυρίων ευρώ στην Ιταλία και 980 εκατομμυρίων ευρώ στην Ισπανία (ΟΟΣΑ, 2020ε, σελ. 14). Πιθανότατα, αυτά τα στοιχεία θα έχουν ξεπεραστεί καθώς η πανδημία συνεχίστηκε και τους χειμώνες 2020/21.
- Αεροδρόμια: Το Airports Council International εκτίμησε, από τις 5 Μαΐου 2020, ότι η κρίση θα είχε ως αποτέλεσμα 4,6 δισεκατομμύρια λιγότερους επιβάτες το 2020. Αυτό θα έχει αρνητικές επιπτώσεις για τα αεροδρόμια, τα οποία θα μπορούσαν να αντιμετωπίσουν παγκόσμια απώλεια 97 δισεκατομμυρίων δολαρίων ΗΠΑ. Η IATA αναμένει ότι η ανάκαμψη των

αεροπορικών ταξιδιών θα καθυστερήσει την οικονομική ανάκαμψη, χωρίς προηγούμενη άνοδο 2021 (Δρακόπουλος, 2020; ΟΟΣΑ, 2020ε).

- Κρουαζιέρες: Οι εταιρείες κρουαζιέρας αντιμετώπισαν τη διπλή πρόκληση της εξασφάλισης της ασφάλειας των επισκεπτών και των εργαζομένων, καθώς ορισμένες κρουαζιέρες δεν μπορούσαν να αποβιβάσουν και να επαναπατρίσουν πελάτες, σε συνδυασμό με απώλειες σε κρατήσεις και έσοδα. Μετά από μια εκτεταμένη περίοδο όπου τα κρουαζιερόπλοια παρέμειναν στη θάλασσα ενώ προσπαθούσαν να εξασφαλίσουν άδεια ελλιμενισμού και αποβίβασης επιβατών, από τις 6 Απριλίου 2020, η CLIA ανέφερε ότι μόνο επτά κρουαζιερόπλοια των μελών της ήταν καθοδόν προς το λιμάνι. (Δρακόπουλος, 2020; ΟΟΣΑ, 2020ε)
- Tour Operators: Οι Tour Operators μείωσαν ή διέκοψαν τις δραστηριότητές τους μέχρι νεωτέρας, καθώς ο ρυθμός με τον οποίο εξελίχθηκε η κατάσταση αύξησε την οργανωτική πολυπλοκότητα πέρα από τα διοικητικά όρια. Έχοντας αναστείλει όλες τις δραστηριότητες από τα μέσα Μαρτίου έως τα μέσα Μαΐου το ωρύτερο, ο Όμιλος TUI ανακοίνωσε στις 13 Μαΐου 2020, ότι ήταν έτοιμος να συνεχίσει τις δραστηριότητές του και ανέφερε ότι οι προκαταβολικές κρατήσεις για το καλοκαίρι του 2021 είχαν καλή απόδοση. (Δρακόπουλος, 2020; ΟΟΣΑ, 2020ε).

1.5 Η ελληνική περίπτωση

Σε περιπτώσεις κλειστών αγορών ο οικονομικός αντίκτυπος είναι εύκολο αν απολεστεί. Στην περίπτωση του ελληνικού τουρισμού ο ελληνικός αντίκτυπος μιας κλειστής αγοράς το 2020 για να υπολογιστεί μπορεί να πολλαπλασιαστεί με 1,6 για παράδειγμα με τις τουριστικές εισπράξεις (European Commission, 2020a, pp. 7-8).

Αν υποθέσουμε ότι οι διεθνείς τουριστικές εισπράξεις θα είναι σε παρόμοιο επίπεδο με το 2019 δίχως τις επιπτώσεις του ίου, κατά την έναρξη της τουριστικής περιόδου το 2020, η Ελλάδα αναμένετε να καταγράψει απώλειες από τις διεθνείς τουριστικές εισπράξεις ύψους 5 εκατομμύρια ευρώ.

Στην περίπτωση που δεν άνοιγε η τουριστική περίοδος το 2020, τότε τα εισοδήματα που θα χανόντουσαν από τον διεθνή τουρισμό θα ήταν 17,4 δισεκατομμύρια ευρώ. Έτσι, το άμεσο αποτέλεσμα που προβλεπόταν στα 17,4 δισ.

ευρώ και το συνολικό αποτέλεσμα 17,4x1,6=27,9 δισ. ευρώ ή 15 τοις εκατό του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ). Στο οποίο δεν συνυπολογίζεται ο εσωτερικός τουρισμός που δεν είναι και μικρός. Σύμφωνα με εκτιμήσεις που αναφέρθηκαν από την Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2020a, σελ. 9) «...οι απώλειες εσόδων σε ευρωπαϊκό επίπεδο έχουν φθάσει στο 50% για ξενοδοχεία και εστιατόρια, 85% για τουριστικούς πράκτορες και ταξιδιωτικά γραφεία, 85% για σιδηροδρομικές μεταφορές μεγάλων αποστάσεων και 90% για κρουαζιέρες και αεροπορικές εταιρείες. Η ταξιδιωτική και τουριστική βιομηχανία της ΕΕ αναφέρει μείωση των κρατήσεων της τάξης του 60% έως 90%, σε σύγκριση με τις αντίστοιχες περιόδους των προηγούμενων ετών. Η κρίση έχει πλήξει περισσότερο τις ΜΜΕ: στερούνται ρευστότητας και αντιμετωπίζουν αβεβαιότητα, αγωνίζονται να επιβιώσουν, να έχουν πρόσβαση σε χρηματοδότηση και να διατηρήσουν τους υπαλλήλους και το ταλέντο τους.» Τα νοικοκυριά αντιμετωπίζουν επίσης αβεβαιότητα και κίνδυνο. Ακόμη και αν αρθεί αύριο το lockdown, η αβεβαιότητα και ο κίνδυνος θα παραμείνουν και αυτό θα επηρεάσει τη ζήτηση για τον τουρισμό και ιδιαίτερα τον διεθνή τουρισμό. Για να είμαστε δίκαιοι, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή έχει προχωρήσει στη διαπίστωση αυτού του σημαντικού στοιχείου που επιδρά στην τουριστική αγορά και έχει προσδιορίσει μέτρα και κατευθυντήριες γραμμές που έχουν τη δυνατότητα να περιορίσουν την αβεβαιότητα και τον κίνδυνο διαδίδοντας σε πραγματικό χρόνο όλες τις διαθέσιμες πληροφορίες χρησιμοποιώντας τις σύγχρονες πληροφορίες μέσα από την χρήση της τεχνολογίας και των επικοινωνιών. Αλλά αυτό μπορεί να έχει το αντίθετο αποτέλεσμα. Όταν ο καταναλωτής ενημερωθεί (θα λάβει μήνυμα σε πραγματικό χρόνο) ότι όπου σκοπεύει να ταξιδέψει (ένα μικρό ελληνικό νησί) υπάρχει περίπτωση να μολυνθεί κάποιος, τότε θα το σκεφτόταν δύο φορές πριν κάνει το ταξίδι. Μόλις βρεθεί στο νησί, αν λάβει ένα τέτοιο μήνυμα, όλοι οι τουρίστες θα ήθελαν να φύγουν το συντομότερο δυνατό. Κάτω από τέτοιες συνθήκες, ο ελληνικός τουρισμός δεν θα υποφέρει μόνο φέτος. Και αυτό θα διακόψει μια άνευ προηγουμένου τουριστική ανάπτυξη τις τελευταίες δύο δεκαετίες. Ο Πίνακας 2 δείχνει την πρόσφατη ιστορία του διεθνούς ελληνικού τουρισμού ως προς τις εισπράξεις και τις αφίξεις Papanikos (2005). Ως ποσοστό του ΑΕΠ, οι διεθνείς τουριστικές εισπράξεις αύξησαν το μερίδιό τους στο ΑΕΠ από 5% το 2005 σε σχεδόν 10% το 2019. Τόσο το ΑΕΠ όσο και οι τουριστικές εισπράξεις εκφράζονται σε ονομαστικούς όρους. Έτσι, οι συγκρίσεις υπερωριών μπορούν να γίνουν μόνο χρησιμοποιώντας το ποσοστό των τουριστικών εσόδων προς το ΑΕΠ.

Πίνακας 2: Διεθνείς Αφίξεις και Εισπράξεις Τουρισμού, 2005-2019.

Year	Int'l Tourism Receipts Billion €	Int'l Tourism Arrivals Millions of Tourists	Spending per Tourist Arrival €	GDP Billion €	Tourism Receipt as a % of GDP
2005	10.73	14.39	746	199.2	5.39%
2006	11.36	15.23	746	217.9	5.21%
2007	11.32	16.17	700	232.7	4.86%
2008	11.64	15.94	730	242.0	4.81%
2009	10.40	14.91	697	237.5	4.38%
2010	9.61	15.01	640	226.0	4.25%
2011	10.50	16.43	639	207.0	5.07%
2012	10.44	16.95	616	191.2	5.46%
2013	12.15	20.11	604	180.7	6.73%
2014	13.39	24.27	552	178.7	7.50%
2015	14.13	26.11	541	177.3	7.97%
2016	13.21	28.07	470	176.5	7.48%
2017	14.63	30.16	485	180.2	8.12%
2018	16.09	33.07	486	184.7	8.71%
2019	18.18	34.00	535	187.5	9.70%

Πηγή: GDP (AMECO). International Tourism Receipts (Bank of Greece).

Αυτή η προηγούμενη θετική ιστορία διεθνών τουριστικών εισπράξεων σίγουρα θα τελειώσει το 2020. Δυστυχώς, η πρόβλεψη του οικονομικού αντίκτυπου μιας πανδημίας γενικά και στον τουρισμό ειδικότερα διακρίνεται από σημαντικές δυσκολίες. Το σύνολο των επιδημιολογικών μεταβλητών προσδιορίζουν και το συνολικότερα οικονομικά αποτελέσματα. Με το κεντρικό ερώτημα σε αυτή την περιπτώσει να είναι η ολοκλήρωση της πανδημίας και το ξεπέρασμα των επιπτώσεων του ίου. Μόλις αυτό καθοριστεί, τότε ξεκινά μια διαδικασία ανάκαμψης που θα συντελέσει και θα συμβάλει σε ένα καλύτερο προσδιορισμό του ρυθμού οικονομικής ανάπτυξης. Τα εμπειρικά στοιχεία είναι μικτά σχετικά με αυτό το ζήτημα και φαίνεται να υπάρχουν τόσο παροδικές όσο και μόνιμες επιπτώσεις. Σε ορισμένες περιπτώσεις, το αποτέλεσμα μπορεί να είναι ισχυρά θετικά στην περιπέσει που δεν υπάρξουν απώλειες του παραγωγικού ανθρώπινου και τους κεφαλαίου της. Αλλά ακόμα κι αν υποστεί τέτοια απώλεια, η αρνητική επίδραση μετριάζεται από την αύξηση του λόγου κεφαλαίου-εργασίας. Σύμφωνα με την έκθεση της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, η ταξιδιωτική και τουριστική βιομηχανία της Ευρωπαϊκής Ένωσης γνώρισε μείωση στις τουριστικές κρατήσεις από 60% έως 90%. Οι μειώσεις ατές εμπεριέχουν ακύρωση

αρκετών εκδηλώσεων όπως συνέδρια, κρουαζιέρες, φεστιβάλ, κ.α., που ακυρωθήκαν οριστικά.

Στην Ελλάδα σχεδόν όλες οι καλοκαιρινές αθλητικές, πολιτιστικές και εκπαιδευτικές εκδηλώσεις έχουν αναβληθεί ή ακυρωθεί. Αυτές οι εκδηλώσεις προσελκύουν εκατοντάδες χιλιάδες κόσμου. Η πανδημία είχε πολύ μικρό αντίκτυπο, 5% το πρώτο τρίμηνο του 2020. Σε αυτό το πλαίσιο ο Παπαμικός στην μελέτη του το 2020 κάνει τρία σενάρια συνολικής μείωσης κατά 90 τοις εκατό, 75 τοις εκατό και 60 τοις εκατό. Οι εκτιμήσεις φαίνονται στον Πίνακα 3. Τα τρία σενάρια υποθέτουν (α) μείωση 90% που συνεπάγεται ότι μόνο το 10% των εσόδων από τον τουρισμό θα πραγματοποιηθεί σε σχέση με το 2019, (β) μείωση 75% (γ) μείωση 60%. Το τελευταίο είναι το καλύτερο σενάριο. Εναλλακτικά, θα μπορούσε κανείς να φανταστεί σενάρια ότι το ποσοστό μείωσης κατά 90% θα μειωθεί για το υπόλοιπο του 2020, αλλά το κρίσιμο ζήτημα είναι πότε θα τελειώσει το lockdown. Αυτή είναι μια κατάσταση αβεβαιότητας και όχι κατάσταση κινδύνου.

Πίνακας 3: Ο αντίκτυπος της πανδημίας στον ελληνικό τουρισμό: Ανάλυση Σεναρίου

	2019 Actual (€M)	Coef. A	2020 Scenario A (worst case)	Coef. B	2020 Scenario B (average)	Coef. C	2020 Scenario C (optimistic)
Q1	747	0.95	709	0.95	709	0.95	709
Q2	4667	0.1	467	0.25	1167	0.4	1867
Q3	10693	0.1	1069	0.25	2673	0.4	4277
Q4	2072	0.1	207	0.25	518	0.4	829
Total (Year)	18179		2452		5067		7682
% of 2019			13.5%		27.9%		42.3%
% Reduction			86.5%		72.1%		57.7%
GDP Impact	29086		3924		8108		12291
% of GDP Impact	16%		2.1%		4.3%		6.6%

Πηγή: Papanikos G.,(2020). The Impact of the Covid-19 Pandemic on Greek Tourism Athens Journal of Tourism - Volume 7, Issue 2, June 2020 – Pages 87-100.

Το 2019, οι διεθνείς τουριστικές εισπράξεις ανήλθαν συνολικά σε 18,2 δισεκατομμύρια ευρώ, αλλά περισσότερες από τις μισές (59%) από αυτές πραγματοποιήθηκαν το τρίτο τρίμηνο του έτους, 26% δεύτερο τρίμηνο και 11% το τελευταίο τρίμηνο. Μόνο το 4% των εισπράξεων να γίνεται το πρώτο τρίμηνο του 2019. Αν υποθέσουμε ότι αυτές οι αναλογίες θα παραμείνουν ίδιες το 2020 -η εποχικότητα του ελληνικού τουρισμού είναι μία από τα μόνιμα χαρακτηριστικά του, ο αντίκτυπος της πανδημίας στις τουριστικές εισπράξεις μπορεί να εκτιμηθεί χρησιμοποιώντας το εύρος της πτώσης των προ κρατήσεων από 60 % έως 90% . Αυτά καταλήγουν σε τρεις συντελεστές επιπτώσεων 0,1 στο χειρότερο σενάριο, 0,25 σε ένα μέσο σενάριο και 0,4 σε ένα αισιόδοξο σενάριο. Στο χειρότερο σενάριο η συνολική μείωση των τουριστικών εσόδων είναι 86,5 % σε σχέση με το 2019. Από 18,2 δισεκατομμύρια, οι εισπράξεις θα μειωθούν στα 2,5 δισεκατομμύρια. Υποθέτοντας πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα 1,6, τότε ο αντίκτυπος στο ελληνικό ΑΕΠ είναι μείωση 13,9 % με το 2019 (16% έως 2,1 %). Το 2019 η διεθνής τουριστική συνεισφορά στο ΑΕΠ ήταν 29,1 δισ. ευρώ (16%) ενώ αναμένεται να είναι μόνο 3,9 δισ. ευρώ το 2020 εάν υλοποιηθεί το χειρότερο σενάριο (2,1 % ΑΕΠ). Τούτου λεχθέντος, όπως έχουν δείξει πολλές μελέτες για προηγούμενες πανδημίες, ο συνολικός αντίκτυπος στο ΑΕΠ εξαρτάται από το πόσο ισχυρή και γρήγορη είναι η κρατική παρέμβαση. Στην περίπτωση της Ελλάδας, η κυβέρνηση αντέδρασε γρήγορα παρέχοντας εισόδημα στους εργαζόμενους και ρευστότητα στους εργοδότες που επλήγησαν από το lockdown. Το καλύτερο σενάριο εξακολουθεί να προϋποθέτει σημαντική μείωση των εσόδων από τον τουρισμό. από 18,2 δισ. ευρώ το 2019 σε 7,7 δισ. ευρώ. Η απώλεια παραγωγής σε σχέση με το 2019 είναι 16,8 δισ. ευρώ (29,1-12,3). Σε αυτό το αισιόδοξο σενάριο η τουριστική συνεισφορά στο ελληνικό ΑΕΠ είναι 6,6% έναντι 16% το 2019.

1.6 Πολιτικές παρεμβάσεις για τον περιορισμό της κρίσης

Η κρατική υποστήριξη κατά τη διάρκεια του πρώτου κύματος της πανδημίας εστίασε στην άμεση αντίδραση και τις προσπάθειες περιορισμού των επιπτώσεων στους εργαζόμενους και τους επισκέπτες και των εργαζομένων και τη διασφάλιση της επιχειρηματικής συνέχειας μετά την επιβολή των περιοριστικών μέτρων. Οι ενισχύσεις εστίασαν σε σημαντικό βαθμό στην παροχή οικονομικής βοήθειας στο ένα σημαντικό αριθμό εργαζομένων και επιχειρήσεων, όσο το δυνατόν γρηγορότερα. Με την απόσυρση των περιοριστικών μέτρων, τα βήματα που ακλούθησαν ήταν να είναι να μετακινηθούν οι τουρίστες, οι τουριστικές επιχειρήσεις να λειτουργήσουν ξανά και να

λειτουργήσουν και οι άνθρωποι να επιστρέψουν στην εργασία τους. Το οποίο ήταν ένα μεγάλο, αλλά πολύπλοκο και απαιτητικό έργο.

Παρόλο που οι μακροπρόθεσμες αλλά και οι μεσοπρόθεσμες και μακροπρόθεσμες τουριστικές επιπτώσεις του COVID-19 είναι δεδομένο ότι θα διαφέρουν ανάμεσα στα κράτη, στους προορισμούς προορισμών και τα τμήματα του κλάδου, είναι σαφές ότι για να ανοίξουν όσο ο ιός εξακολουθεί να κυκλοφορεί, οι κυβερνήσεις είναι υποχρεωμένες να πάρουν ισορροπημένα, υπολογισμένα μέσα από συντονισμένη πολιτική δράση μέτρα σε όλα τα επίπεδα, με κεντρικό στόχο την προστασία των ανθρώπων, περιορίζοντας παράλληλα την αύξηση της ενεργείας από τις απολύσεις που θα προκύψουν και το κλείσιμο εταιριών στο βραχυπρόθεσμο αλλά και στο μακροπρόθεσμο μέλλον (<https://oecd.github.io/OECD-covid-action-map/>).

Οι χώρες έχουν λάβει σημαντικά μέτρα για να ανταποκριθούν στην κρίση. Ενώ τα μέτρα απόκρισης της χώρας εξακολουθούν να εστιάζουν σε ζητήματα δημόσιας υγείας, οι κυβερνήσεις έχουν επίσης κινηθεί γρήγορα για να εισαγάγουν και να εφαρμοστούν έκτακτες πρωτοβουλίες για τον μετριασμό των οικονομικών επιπτώσεων του κορωνοϊού τόσο στους εργαζόμενους όσο και στις επιχειρήσεις. Αυτά έχουν τις περισσότερες φορές τη μορφή οικονομικών ενισχύσεων σε ολόκληρη την οικονομία, που συχνά εμπεριέχουν βοήθεια υπό την μορφή ρευστότητας και δημοσιονομικές ελαφρύνσεις (π.χ. μέσω δανείων, φοροαπαλλαγών ή αναβολών, συστημάτων εγγυήσεων). Για παράδειγμα, η Επενδυτική Πρωτοβουλία για την Αντιμετώπιση του κορωνοϊού ύψους 37 δισεκατομμυρίων ευρώ της Ευρωπαϊκής Επιτροπής τέθηκε σε ισχύ την 1η Απριλίου σε σχέση με την παροχή ρευστού σε μικρές επιχειρήσεις αλλά και στο υγειονομικό τομέα (https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2020/03/30-03-2020-coronavirus-response-investment-initiative-adoped).

Αυτή η πρωτοβουλία έχει συμπληρωθεί από το πακέτο Coronavirus Response Investment Initiative Plus (CRII+), το οποίο έχει σχεδιαστεί για να επιτρέπει την πλήρη κινητοποίηση όλης της μη χρησιμοποιούμενης υποστήριξης από τα Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία (https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2020/04/04-02-2020-coronavirus-response-investment-initiative-plus-new-actions-to-mobilise-essential-επενδύσεις-και-πόροι).

Ο τουριστικός τομέας έλαβε σημαντικές ενισχύσει και ωφελήθηκε σε σημαντικό βαθμό από τα γενικά μέτρα οικονομικής τόνωσης και στήριξης, τα οποία είναι βοήθησαν τόσο τις επιχειρήσεις όσο και τους εργαζόμενους όλων των κατηγοριών. Σε ορισμένα κράτη, ο τουρισμός αναφέρετε επίσης ως τομέας-στόχος ώστε να λάβει στήριξη σε αυτά τα πλασιέ, στην βάση επίδραση που έχει δεχτεί ο τομέας. Δεδομένων των τεράστιων πιέσεων με τις οποίες ήρθε αντιμέτωπη η τουριστική οικονομία και καθώς η κρίση του ίου υπάρχει ακόμα, ένα σημαντικός αριθμός χώρων του ΟΟΣΑ παίρνουν ειδικά για τον τουρισμό και για την αντιμετώπιση των άμεσων επιπτώσεων στον κλάδο ώστε να συμβάλουν στην ανάκαμψή του. Οι κυβερνήσεις προσαρμόζουν ακόμα τα μέτρα που έχουν παρθεί για την όσο το δυνατόν καλύτερη κάλυψη των αναγκών των τουριστικών επιχειρήσεων και του κλάδου συνολικά.

Το μεγαλύτερο μέρος των δράσεων στη φάση αντιμετώπισης κρίσεων καταστάσεων έκτακτης ανάγκης και περιορισμού αποσκοπούν στην παροχή κάποιας εισοδηματικής συνέχειας στους τουριστικούς εργαζόμενους και στη διασφάλιση ότι οι τουριστικές επιχειρήσεις είναι σε θέση να δραστηριοποιούνται εκ νέου τους με τη άρση των περιοριστικών μέτρων, καθώς και να συμβάλουν τους εργαζόμενους στον τουρισμό. Ενώ οι εργαζόμενοι έχουν προστατευθεί σε αρκετά κράτη, όπως για παράδειγμα κάποιες κυβερνήσεις καλύπτουν τους μισθούς πάνω από το μισό εργατικό δυναμικό, μακροπρόθεσμα αυτό δεν μπορεί να συνεχιστεί – μόλις οι επιχειρήσεις μπορέσουν να ανοίξουν πάλι, η πλήρης κλίμακα των χαμένων θέσεων εργασίας θα εμφανέστερη. Ομοίως για τις εταιρίες, οι δράσεις αφορούν προσπαθείς ώστε να για να παραμείνουν ανοιχτοί και δεν θα ολοκληρωθεί με την άρση των περιορισμών που σχετίζονται με τα ταξίδια.

Ειδικότερα, η οικονομική στήριξη στις τουριστικές επιχειρήσεις βασίζεται σε εξαιρετικές αλλαγές της νομοθεσίας και κανόνων, για να επιτραπεί για παράδειγμα στις επιχειρήσεις να παρέχουν λαχνούς στους καταναλωτές αντί για επιστροφές χρημάτων, τα οποία ακολούθως έχουν τη δυνατότητα να απαιτούν από τους καταναλωτές εάν τα κουπόνια δεν χρησιμοποιηθούν μετά από την ορισμένη περίοδο. Οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής παίρνουν μέτρα ώστε να προστατέψουν του τουρίστες αλλά και να τους παρέχουν έγκυρη ενημέρωση. Στα μετρά επίσης εντάσσεται πρωτοβουλίες υπουργικών επιτροπών ή ομάδων εργασίας που σχετίζονται με τον COVID (π.χ. Καναδάς, Γαλλία, Ιρλανδία, Νέα Ζηλανδία) για να διασφαλιστεί η ηγεσία και ο συντονισμός του συνόλου των κυβερνητικών αποφάσεων και να φάνει

η χρησιμότητα ως πλατφόρμα για τη συμμετοχή της βιομηχανίας και την ανάπτυξη σχεδίων ανάκαμψης που θα χαρακτηρίζονται από χρησιμότητα.

Οι κυβερνήσεις έχουν λάβει πρωτοφανή μέτρα για να ανταποκριθούν στην κρίση μέσω πακέτων τόνωσης συνολικότερα της οικονομίας, ωστόσο, είναι αναγκαίο να γίνουν πολλά περισσότερα, και με μεγαλύτερη ταχύτητα σε κλαδικό επίπεδο με λύσεις που θα διακρίνονται από δημιουργικότητα ώστε να στηρίξουν τις τουριστικές επιχειρήσεις και τους εργαζομένους, την αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των τουριστών και την ετοιμότητα τόνωση της ζήτησης με την παρέλευση της κρίσης και την άρση των περιοριστικών μέτρων. Η κρίση αυτή έφερε στην επιφάνεια την σημαντική ανάγκη για την τουριστική πολιτική να δεχτεί μια συνολικότερη κυβερνητική προσέγγιση, με σκοπό τα μέτρα αντιμετώπισης να είναι συμπληρωματικά αλλά και συνεπή με τα γενικά πακέτα οικονομικής τόνωσης όπως για παράδειγμα την στήριξη των ΜΜΕ και τους εργαζομένους.

- **Προστασία επισκεπτών.** Οι τουρίστες πέραν του φυσικού περιβάλλοντος είναι ανασφαλής και σε σχέση με την έλλειψη πληροφοριών και τα κράτη περνούν μετρά για να παρέχουν βοήθεια και πληροφορίες σε ένα μεγάλο αριθμό γλωσσών.
- **Υποστήριξη επιχειρήσεων και εργαζομένων.** Ο τουριστικός κλάδος βοηθήθηκε από διατομεακά μέτρα τα οποία έλαβαν οι κυβερνήσεις για να παράσχον ευελιξία και ανακούφιση το εργατικό δυναμικό. Κάποια κράτη έχουν λάβει μέτρα που απευθύνονται ειδικά στους αυτοαπασχολούμενους, στοιχείο που διακρίνεται από έντονη σημαντικότητα για πολλές πολύ μικρές και μικρές τουριστικές εταιρίες. Σε κράτη που ο ιός και οι επιπτώσεις του στις τουριστικές επιχειρήσεις ήταν πολύ σημαντικές, πολλοί έχουν εστιάσει στην πρόσφορα οικονομικής ανακούφισης στις τουριστικές ΜΜΕ, όπως η για παράδειγμα η αναβολή πληρωμής ΦΠΑ. Παρέχεται επίσης μη χρηματοοικονομική υποστήριξη, συμπεριλαμβανομένης της παροχής πληροφοριών και συμβουλευτικών υπηρεσιών για τη συμμόρφωση με τους νέους κανόνες.
- **Υποστήριξη προορισμού.** Οι επιπτώσεις της πανδημίας στους προορισμούς διαφέρει στην βάση ενός συνόλου παραγόντων, με εκείνους που εξαρτώνται σε μεγαλύτερο βαθμό από τις διεθνείς αγορές πιθανότατα να δέχονται μεγαλύτερη επίδραση (αγροτικές, αστικές, και φυσικές περιοχές). Άλλοι σημαντικοί παράγοντες εμπεριέχουν το είδος της τουριστικής προσφοράς, τον αντίκτυπο

των περιορισμών που συνδέονται με τα ταξίδια σε σχέση με την ροή επισκεπτών, την κλίμακα και την πολυπλοκότητα των επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, το μέγεθος της τουριστικής αγοράς σε εσωτερικό επίπεδο και τη θέση του τουρισμού στην οικονομία συνολικότερα. Συχνά θα απαιτούνται απαντήσεις που είναι προσαρμοσμένες.

Οι κρατική βοήθεια εμπεριέχει εκστρατείες ενημέρωσης σε σχέση με την πρόληψη και το περιορισμό της εξάπλωσης του covid-19, υποστήριξη για την παροχή ανακούφισης και την δυνατότητα ευελιξίας τόσο σε επιχειρήσεις όσο και υπαλλήλους στη μείωση του ωραρίου εργασίας, προσωρινές απολύσεις και αναρρωτικές άδειες, ενέσεις ρευστότητας και άλλα χρηματοδοτικά μέσα (π.χ. φορολογικές ελαφρύνσεις, εγγυήσεις, επιχορηγήσεις), για τη διασφάλιση της επιβίωσης των εταίρων βραχυχρόνια στο άμεσο μέλλον, μέτρα σχετικά με τον ανεφοδιασμό και τις καθυστερήσεις πληρωμών και δράσει που συμβάλουν τις ΜΜΕ να εφαρμοστούν καινούργιες διαδικασίες εργασίας και εντοπίσουν καινούριες αγορές. Στο μεγαλύτερο αριθμό χώρων, οι τουριστικές εταιρίες επωφελούνται επίσης από μέτρα τόνωσης σε οικονομικό επίπεδο. Στις Ηνωμένες Πολιτείες, ο τομέας του τουρισμού και των αξιάδων θα ευνοηθεί από το πακέτο μέτρων που θα φτάσει τα 2 τρισεκατομμυρίων δολαρίων, ανοιχτό στο σύνολο των επιχειρήσεων, το οποίο περιλαμβάνει πακέτα χρηματοδότησης που προορίζονται για αυτούς τους κλάδους που έχουν δεχτεί τα μεγαλύτερα πλήγματα, στις οποίες είναι μέσα οι αεροπορικές εταιρείες, τα αεροδρόμια και οι ταξιδιωτικοί πράκτορες. Το πακέτο θα παρασχεθεί μέσα από την εφαρμογή συγκεκριμένων μέτρων, συμπεριλαμβανομένων πληρωμών σε ρευστό, δάνεια, επιχορηγήσεις και εγγυήσεις.

Το πακέτο μέτρων ώστε να στηριχθούν οι επιχειρήσεις εισάγεται για την βοήθεια και τη διασφάλιση της γρήγορης ανάκαμψης των τουριστικών επιχειρήσεων και προορισμών είναι σημαντική και περιλαμβάνει το σύνολο των επιχειρήσεων ανεξάρτητου μεγέθους στο σύνολο της τουριστικής εφοδιαστικής αλυσίδας. Η Πορτογαλία για παράδειγμα θα προσφέρει 1,7 δισεκατομμύρια ευρώ για την υποστήριξη παρόχων καταλυμάτων, ταξιδιωτικών γραφείων και εστιατορίων, ενώ στην Αυστραλία το Πακέτο Αρωγής Αεροπορίας παρέχει επιστροφές χρημάτων και απαλλάσσει μια σειρά από κρατικές χρεώσεις στον κλάδο, συμπεριλαμβανομένων των ειδικών φόρων κατανάλωσης στα αεροπορικά καύσιμα, των χρεώσεων αεροπορικών υπηρεσιών σε εγχώριες αεροπορικές εταιρείες και εγχώρια και περιφερειακά τέλη

αεροπορικής ασφάλειας όπου το σύνολο αυτών το μέτρων υπολογίσετε στα 715 εκατομμύρια (OECD, 2020).

Αν και αναγνωρίζεται η εξαιρετική φύση των μέτρων ανταπόκρισης των χωρών και οι προκλήσεις που έχουν αντιμετωπίσει τα άτομα που καλούνται να πάρουν πολιτικές αποφάσεις για τη διαμόρφωση νέων δράσεων σε μικρό χρονικό διάστημα, ένα συνεπές μήνυμα που προκύπτει από εκπροσώπους του κλάδου είναι η άμεση ανάγκη για ρευστό στις εταιρίες συνολικά στην τουριστική αλυσίδα εφοδιασμού, και ότι τα πακέτα βοήθειας και οικονομικής τόνωσης δεν φτάνουν στον τουριστικό τομέα εγκαίρως (<https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tourism-policy-responses-to-the-coronavirus-covid-19-6466aa20/>).

Οι προκλήσεις το άμεσο επόμενο χρονικό διάστημα έχουν να κάνουν με την απόδοση των μέτρων έκτακτης ανάγκης σε μέτρα μακροπρόθεσμης ανάκαμψης και τόνωσης που μπορεί να υποστηρίξει ακόμα την ανάπτυξη του κλάδου και ειδικότερα εκείνες τις βιώσιμες επιχειρήσεις που έχουν περιέλθει σε δύσκολη θέση, που είναι το κλειδί για την εκ νέου λειτουργία του τουριστικού συστήματος. Μια προσπαθεία που χαρακτηρίζεται ιδιαίτερα δύσκολη, και αυτό διότι κάποιες εταιρίες που ήταν βιώσιμες πριν από την πανδημία στην μετά-COVID περίοδο να μην είναι σε αυτή την κατηγορία, με την εφαρμογή κοινωνικής απόστασης και άλλων περιορισμών που δεν είναι άγνωστο το χρονικό διάστημα που θα ισχύουν. Ένα ακόμα θέμα για τις κυβερνήσεις είναι ο προσδιορισμός του χρονικού διαστήματος για την παροχή επιχειρηματικής υποστήριξης και ο προσδιορισμός των επιχειρήσεων που θα πρέπει να λάβουν αυτή τη βοήθεια. Είναι αναγκαίο ακόμα να ύπαρξη προσοχή στις προσαρμογές συγκριτικά με τα υπάρχοντα μέτρα ώστε να υπάρχει η καλύτερη κάλυψη των αναγκών των τουριστικών επιχειρήσεων.

Οι βασικοί τομείς δράσης των κυβερνήσεων εμπεριέχουν:

- **Χρήση συντονιστικών μέτρων και ομάδων εργασίας.** Κάποια κράτη έχουν εφαρμόζουν μηχανισμούς συντονισμού, όπως επιτροπές υπουργικών συμβουλίων και ομάδες που εργάζονται ώστε να έχουν υπό την εποπτεία τους, την πανδημίας στον τουρισμό ώστε να μπορούν να αντιδράσουν σε μια ταχέως εξελισσόμενη κατάσταση (π.χ. Καναδάς, Γαλλία και Ιρλανδία). Αυτοί οι μηχανισμοί στις περισσότερες των περιπτώσεων επιδιώκουν να δράσουν στον εντοπισμό των υποτομέων που έχουν σημαντικές δυσκολίες και όπου υπάρχει

ανάγκη για άμεση βοήθεια, καθώς και στην ανάπτυξη οδικών χαρτών και σχεδίων δράσης ώστε να υπάρξει συμβολή για γρηγορότερη απαντέξει. Ο διάλογος με τον κλάδο αποτελεί σημαντική προτεραιότητα για τη εξασφάλιση στοχευόμενων και αποτελεσματικών μέτρων ανταπόκρισης.

- **Άρση ταξιδιωτικών μέτρων.** Μέχρι στιγμής, η αβεβαιότητα είναι αρκετά μεγάλη για το ποτέ θα παρθούν πίσω τα ταξιδιωτικά μετρά. Ο συντονισμός εντός και ανάμεσα στα κράτη είναι μαντικός ώστε να εξασφαλιστούν οι ανάγκες αντιμετώπισης σε σχέση με την υγείας, επιτρέποντας ταυτόχρονα την ανάκαμψη του τουρισμού σε σύντομο χρονικό διάστημα. Ορισμένες χώρες με παρόμοιο φορτίο κρουσμάτων κορωνοϊού και διαδικασίες διαχείρισης κρουσμάτων έχουν ξεκινήσει την εφαρμογή για παράδειγμα δοκιμές και εντοπισμό έναντι περιόδων καραντίνας, διερευνούνταν παράλληλα τις ευκαιρίες για να ανοίξουν ταξιδιωτικούς «διαδρόμους» ή «φυσαλίδες» ως ένα αρχικό βήμα για το άνοιγμα των χωρών στον διεθνή τουρισμό.
- **Αποκατάσταση της εμπιστοσύνης των τουριστών και αύξηση της ζήτησης.** Ερευνητική προσπάθεια της IATA, που προαστιακέ το τελευταίο δεκαήμερο του Απριλίου, αναφέρει ότι το 40% των ερωτηθέντων έχει ως επιδίωξη στο επόμενο εξάμηνο ή περισσότερο να ταξιδέψει, όταν παρθούν πίσω τα μετρά σε σχέση με τις μετακινήσεις. Οι τουρίστες σε αυτές τις περιπτώσεις είναι σημαντικό να πάρουν διαβεβαιώσεις ώστε να εξασφαλιστεί η ασφάλεια των ταξιδιών και οι κυβερνήσεις είναι σημαντικό να συνεργαστούν με τον ιδιωτικό τομέα ώστε να βάλουν τα καινούρια πρότυπα σε σχέση με την ασφάλεια, την υγιεινή, τις δοκιμές και τις διαδικασίες. Ακόμα οι κυβερνήσεις είναι αναγκαίο να διασφαλίσουν ότι οι κοινότητες προορισμού αισθάνονται άνετα ότι τα οφέλη που σχετίζονται με την έναρξη αφήξεις επισκεπτών αντισταθμίζουν πιθανές ανησυχίες που συνδέονται με τους κινδύνους που αφορούν την υγεία. Κάποιες χώρες έχουν εισαγάγει δράσει σε σχέση με την ενημέρωση ώστε να καθησυχάζουν τους επισκέπτες όπως για παράδειγμα η Πορτογαλία και το Ισραήλ, ενώ διερευνάται και η χρησιμοποίηση ψηφιακών εφαρμογών όπως για παράδειγμα η εφαρμογή για την ασφάλεια στην Πορτογαλία που αφορά τις παραλίες. Οι χώρες επιδιώκουν ακόμα να αναπτύξουν περαιτέρω τις εγχώριες και εναλλακτικές αγορές και να

προωθήσουν μια θετική εικόνα ότι βγαίνουν από την πανδημία όπως για παράδειγμα η Αυστραλία, η Ελλάδα, το Ισραήλ και η Ιταλία.

Από την άποψη της επιχειρηματικής υποστήριξης και της συμβουλευτικής, η Αρχή Τουριστικής Ανάπτυξης της Ιρλανδίας, *Fáilte Ireland*, παρέχει μια σειρά από εκπαιδευτικές και συμβουλευτικές υποστηρίξεις σε τουριστικές επιχειρήσεις, για να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις προκλήσεις και τις απειλές που αντιμετωπίζει τώρα ο κλάδος. Επιπλέον, για να βοηθήσει τις τουριστικές επιχειρήσεις να πληρούν τις απαιτήσεις κοινωνικής απόστασης και καθαρισμού, σύμφωνα με το εθνικό πρωτόκολλο « *Επιστροφή στην εργασία με ασφάλεια* », η *Fáilte Ireland* ολοκληρώνει επί του παρόντος λεπτομερείς οδηγίες για τον τομέα, σε συνεννόηση με την τουριστική βιομηχανία και τις αρμόδιες αρχές.

Οι χώρες υποστηρίζουν επίσης την ανάπτυξη δεξιοτήτων στον τομέα. Στο Ισραήλ, το Υπουργείο εφαρμόζει ένα πρόγραμμα επαγγελματικών διαδικτυακών σεμιναρίων και μαθημάτων που βασίζονται στο διαδίκτυο, προκειμένου να διατηρήσει και να εμπλουτίσει το ανθρώπινο κεφάλαιο της ισραηλινής τουριστικής βιομηχανίας, συμπεριλαμβανομένων ξενοδόχων, ταξιδιωτικών πρακτόρων, τουριστικών πρακτόρων, ξεναγών και άλλων ταξιδιωτικών επαγγελματιών. Οι πληροφορίες επικεντρώνονται σε πρακτικές οδηγίες ειδικών για την αντιμετώπιση της κρίσης του κορωνοϊού και τον μελλοντικό σχεδιασμό για την περίοδο μετά τον κορωνοϊό. Ενώ βρίσκεστε στη Φινλανδία, το Visit Finland κυκλοφόρησε δωρεάν διαδικτυακό εκπαιδευτικό υλικό για την ψηφιοποίηση των τουριστικών επιχειρήσεων. Η κρίση φέρνει ακόμα στην επιφάνει ελλείψεις στη διαθεσιμότητα έγκαιρων και συγκρίσιμων στοιχείων για την υποστήριξη της λήψης πολιτικών και επιχειρηματικών αποφάσεων σε καταστάσεις που έχουν ανάγκη για άμεση αντιμετώπιση. Σε αυτό το περιβάλλον, κάποιες χώρες έχουν κατακλείσει εργαλεία για την χρήση ενημερώσεων από κοινού σε σχέση με τις πληροφορίες και τα δεδομένα των επιχειρήσεων. Για παράδειγμα, η Γερμανία κατασκεύασε μια ιστοσελίδα στην οποία καταχωρούνται σε ημερήσια βάση ενημερώσεις για τη διάθεση της τομεακής έρευνας, η οποία προσδιορίζει τις επιχειρηματικές προσδοκίες στο τομέα του τουρισμού. Η Turismo de Portugal, εν τω μεταξύ, έχει εστιάσει πάλι στο έργο της στη συλλογή και παροχή πληροφοριών αγοράς σε εβδομαδιαία βάση σε επιχειρήσεις και αναπτύσσει ψηφιακό περιεχόμενο για εθνικούς φορείς εκμετάλλευσης στο σύνολο της αγοράς.

Η πανδημία προκαλέσει επιπτώσεις και στη συγκέντρωση τουριστικών δεδομένων την χρονική περίοδο της κρίσης, καθώς οι πηγές δεδομένων και μέθοδοι συλλογής που μέχρι πρωτίνος γινόταν χρήση και γνωρίζαμε ενδέχεται να μην είναι διαθέσιμες όπως για παράδειγμα καμία έρευνα επισκεπτών στα σύνορα ή δεδομένα που παρέχονται από κλειστούς παρόχους καταλυμάτων και άλλες τουριστικές επιχειρήσεις. Αυτό επιδρά αξιολογία των επίσημων στατιστικών για τον τουρισμό, στην περίπτωση που είναι διαθέσιμα, και θα απαιτήσει να πραγματοποιηθούν εκτιμήσεις, πιθανώς με βάση εναλλακτικές πηγές δεδομένων. Σε ορισμένες χώρες βρίσκονται ήδη σε εξέλιξη πρωτοβουλίες.

1.7 Αποτελέσματα παρεμβάσεων.

Τα κράτη είναι σε διαφορετικές φάσεις της διαχείρισης της πανδημίας και ενώ ορισμένες χώρες διαμορφώνουν τις πολιτικές για να αντιμετωπίσουν τις δυσκολίες και τις ανάγκες των τουριστικών επιχειρήσεων, άλλες έχουν επίγνωση της ανάγκης να αρχίσουν να προετοιμάζουν ολοκληρωμένα σχέδια ανάκαμψης για τον τουρισμό. Ενώ η εστίαση το τελευταίο χρονικό διάστημα δικαίως ήταν στην προστασία των εργαζομένων και των επισκεπτών και στη στήριξη για να παραμείνουν ζωντανές οι επιχειρήσεις, οι υπεύθυνοι για την πολιτική χάραξη μελετούν ακόμα εξετάζουν τις μακροπρόθεσμες επιπτώσεις της κρίσης στον κλάδο αλλά και τον διαρθρωτικό μετασχηματισμό που απαιτείται για την οικοδόμηση ενός ισχυρότερου, και βασιμότερου από άποψη ανθεκτικότητας τουριστικής οικονομίας μελλοντικά. Στον απόηχο τη γρήγορης αντίδρασης στην πανδημία, η πράσινη μετάβαση και ο ψηφιακός μετασχηματισμός δεν είναι εύκολο να υπολογιστεί ποσό θα προχωρήσουν και οι αποφάσεις των υπευθύνων χάραξης πολιτικής θα έχουν κεντρικό ρόλο στη διαμόρφωση του τουριστικού τομέα στην εποχή μετά την πανδημία.

Εκτός από τις απαντήσεις που απαιτούνται άμεσα, οι υπεύθυνοι χάραξης πολιτικής θα είναι σημαντικό και αναγκαίο να διαδεχτούν από την κρίση, να καλυτερεύσουν τις στρατηγικές διαχείρισης κρίσεων για να προετοιμάσουν με καλύτερο τρόπο τους προορισμούς και τον τομέα ευρύτερα για να ανταποκριθεί σε μελλοντικούς κραδασμούς. Καθώς η κατάσταση εξελίσσεται, οι χώρες μεταβιβάζουν πόρους για να μπορέσουν να φτάσουν στην γρηγορότερη ταχεία μετά την κρίση. Καθώς κατασκευάζονται σχέδια ανάκαμψης, οι χώρες προσδιόρισαν τους τομείς που ακολούθους να είναι άμεσες αναγκαιότητες και προκλήσεις:

- **Επανεξέταση του τουριστικού τομέα.** Η κρίση παρουσιάζει μια ευκαιρία να επανεξετάσουμε το τουριστικό σύστημα σε σχέση με την βιωσιμότητα και την ανθεκτικότητα του μελλοντικά και της μέλλον. Η παρέμβαση της πολιτικής είναι δεδομένη ώστε να είναι ευκτική η αντιμετώπιση των προβλημάτων σε σχέση με τη διόρθωση του, την αποφυγή της επιστροφής σε διαχειριστικά ζητήματα του τουρισμού (π.χ. υπερτουρισμό) και την προαγωγή κεντρικών προτεραιοτήτων, όπως η ενθάρρυνση καινούργιων επιχειρηματικών μοντέλων, η υιοθέτηση και εφαρμογή της ψηφιοποίησης και η προώθηση της συνδεσιμότητας. Το τελευταίο είναι μεγάλης σημασίας σε ένα σενάριο για την μετά κρίση εποχή, όπου η κοινωνική απόσταση θα συνεχίσει να είναι σχετική και οι τουρίστες θα εστιάζουν σε λιγότερο πολυσύχναστους τουριστικούς προορισμούς. Η αειφορία είναι αναγκαίο να είναι σε περίοπτη θέση σε σχέση με την κατευθυντήρια αρχή που συνδέεται με την ανάκαμψη, με στόχο επίσης τον περιορισμό του τουρισμού ως φορέα πανδημίας όπως για παράδειγμα ζητήματα που συνδέονται με τη διαχείριση απορριμμάτων.
- **Ανοικοδόμηση προορισμών και τουριστικού συστήματος.** Τα μέτρα στήριξης και ανάκαμψης πρέπει να είναι ολοκληρωμένα σε όλους τους κλάδους που συνθέτουν την τουριστική εμπειρία. Η προσβασιμότητα, η συνδεσιμότητα και οι μεταφορές θα πρέπει να βρίσκονται ψηλά στην ημερήσια διάταξη, όπως και τα καταλύματα, τα εστιατόρια, τα θέρετρα, οι εκδηλώσεις, οι ταξιδιωτικοί σύλλογοι, οι εταιρείες ταξιδιωτικής τεχνολογίας, οι τουριστικοί πράκτορες και οι τουριστικές ενώσεις. Οι εργασίες για την ανάπτυξη ισχυρών και δυναμικών προορισμών εδώ και πολλά χρόνια έχουν εξαλειφθεί σε ένα κλάσμα του χρόνου, και η ανοικοδόμηση αυτού θα είναι μια απαραίτητη πρόκληση για τη στήριξη των τοπικών οικονομιών.
- **Καινοτομία και επένδυση στον τουρισμό.** Οι κυβερνήσεις πρέπει να διασφαλίσουν ότι ο τομέας θα είναι έτοιμος να ξαναρχίσει και να συνεχίσει να καινοτομεί και να μεταμορφώνεται. Επιπλέον, θα χρειαστούν επενδύσεις για να γίνουν δομικές και φυσικές αλλαγές για την αντιμετώπιση των απαιτήσεων υγείας και των προσδοκιών των επισκεπτών στην πρώτη φάση της ανάκαμψης και μακροπρόθεσμα. Ορισμένες χώρες έχουν επίσης θεσπίσει μέτρα για την υποστήριξη της καινοτομίας στις ΜΜΕ για να εξασφαλίσουν ισχυρότερη μακροπρόθεσμη οικονομική ανθεκτικότητα. Οι τουριστικές επιχειρήσεις και οι προορισμοί θα πρέπει επίσης να προσαρμόσουν την προσφορά τους για να ανταποκριθούν στις μεταβαλλόμενες ταξιδιωτικές συμπεριφορές

(<https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tourism-policy-responses-to-the-coronavirus-covid-19-6466aa20/>).

|

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο: ΕΙΔΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

2.1 Μεθοδολογία έρευνας

Στο πλαίσιο των υποχρεώσεων του παρόντος μεταπτυχιακού προγράμματος υλοποιήθηκε η παρούσα ερευνητική προσπάθεια. Η οποία αφορά την κρίση που προέκυψε στο τουρισμό με το ξεσπάμε της πανδημίας. Αλλά και την προσπάθεια που γίνεται για την ανάκαμψη του. Ο τουρισμός ήταν από τους κλάδους που δέχτηκε τρομερή πίεση και αυτό διότι σχετίζεται με τις μετακινήσει πληθυσμών κάτι που για σχεδόν του σύνολο του παγκοσμίου πληθυσμού είχε απαγορευτεί, στα πλαίσια περιορισμού της εξάπλωσης του ιού.

Το γεγονός ότι ο τουρισμός για την ελληνικό κράτος αποτελεί το 20 με 25% του ΑΕΠ της χώρας, κάνει μια τέτοια ερευνητική προσπάθεια πολύ σημαντική. Έτσι κρίνεται σημαντικό να προσδιοριστούν οι επιδράσεις της πανδημίας αλλά και να παρουσιαστούν πολιτικές οι όποιες θα συντελέσουν στο περιορισμό των επιπτώσεων από την μια πλευρά αλλά και στην ώθηση από την άλλη σε έναν από τους σημαντικότερους τομής της ελληνικής οικονομίας.

Έτσι σε ένα πρώτο επίπεδο κρίνεται αναγκαίο να μελετηθεί ποιες ήταν οι επιδράσεις του covid-19 στον ελληνικό τουρισμό. Σε ένα δεύτερο να προσδιοριστούν οι πολιτικές σε σχέση με την ανάσχεση της πτωτικής του πορείας. Και τέλος να προσδιοριστούν οι ανάγκες του σε σχέση με την ανάπτυξη του και το μέλλον του.

Έτσι στην βάση των αναγκαιοτήτων που πρόεκυψαν και περιγράψαμε πιο πάνω θα προχωρήσουμε στην παρουσίαση των στόχων και των ερευνητικών ερωτημάτων που τίθενται μέσα από την παρούσα ερευνητική προσπάθεια και πάνω στη οποία θα στηριχθεί το σύνολο της ερευνητικής μας προσπάθειας. Τα ερωτήματα αυτά επικεντρώνονται στις ξενοδοχειακές μονάδες, πριν και κατά την περίοδο της πανδημίας, τις πολιτικές που συνέβαλαν στην έξοδο από την κρίση και για το πώς βλέπουν το μέλλον των επιχειρήσεων τους οι μετέχοντες στην ερευνά μας, μετά την πανδημία.

Οι ερωτήσεις που δημιουργήθηκαν στην δική μας ερευνητική προσπάθεια ήταν κλειστού τύπου και κάποιες από αυτές υπό την μορφή κλίμακας Linker. Η δημιουργία τους είχε ο πρώτο στόχο την απάντηση του ερευνητικού σκοπού της εργασίας μέσα από την απάντηση των ερευνητικών ερωτημάτων. Οι συμμετέχοντες στην παρούσα εργασία επιλέχθηκαν με γνώμονα ότι διαθέτουν παρουσία στο τομέα του τουρισμού και ειδικότερα στο χώρο της φιλοξενίας και του ξενοδοχειακού κλάδου. Στο ερωτηματολόγιο περιγράφοντας ερωτήσεις σε σχέση με τα δημογραφικά χαρακτηριστικά των ερωτώμενων και στην συνέχεια ερωτήσεις που είχαν ως σκοπό την απάντηση των ερευνητικών μας ερωτημάτων.

2.2 Πληθυσμός και δείγμα.

Στην Ελλάδα ένα σημαντικός αριθμός ασχολείται με τον τουριστικό τομέα και αρκετοί από αυτούς με το χώρο της φιλοξενίας. Είναι σημαντικό ωστόσο να μπορέσουμε να επιλέξουμε από αυτόν το πληθυσμό εκείνο το αριθμό των ιδιοκτών ξενοδοχειακών μονάδων και χώρων φιλοξενίας ώστε να μπορέσει το δείγμα μας να χαρακτηριστεί ως αντιπροσωπευτικό. Σε αυτό το πλαίσιο επιλέξαμε 200 επιχειρηματίες από το χώρο του τουρισμού και ειδικότερα από το χώρο της φιλοξενίας ώστε να μπορέσουμε να πάρουμε απαντήσεις σε σχέση με τα ερευνητικά ερωτήματα και του στόχους που θέτει η παρούσα εργασία. Από το σύνολο των ερωτηματολογίων που στάλθηκαν, αυτά που λάβαμε πίσω συμπληρωμένα ήταν 178, τα όποια όμως είναι ένα ικανοποιητικός αριθμός ώστε να μας προσφέρουν απαντήσεις σε σχέση με τον πληθυσμό που ασχολείται με το χώρο της φιλοξενίας, για τα ερωτήματα που έχουμε θέσει.

2.3 Σκοπός και στόχοι της έρευνας.

Στόχος της παρούσας ερευνητικής προσπάθειας είναι ο προσδιορισμός της κρίσης η οποία προκλήθηκε από την πανδημία και από την άλλη πλευρά σκοπός είναι ο προσδιορισμός των πολιτικών εκείνων που είναι αναγκαίες ώστε να προκληθεί ανάκαμψη στο κλάδο. Αυτή η προσέγγιση γίνεται σε σχέση με την κατηγορία του ξενοδοχείου κλάδου και του χώρου συνολικότερα της φιλοξενίας. Μέσα από την ανάλυση των πολιτικών σε σχέση με τη βοήθεια που παρασχέθηκε σε αυτού του είδους

επιχειρήσεις αλλά και για το τι ακόμα χρειάζεται να γίνει ώστε να υπάρξει πραγματική ανάκαμψη του κλάδου και επαναφορά στα προ covid-19 επίπεδα.

2.4 Ερευνητικά ερωτήματα.

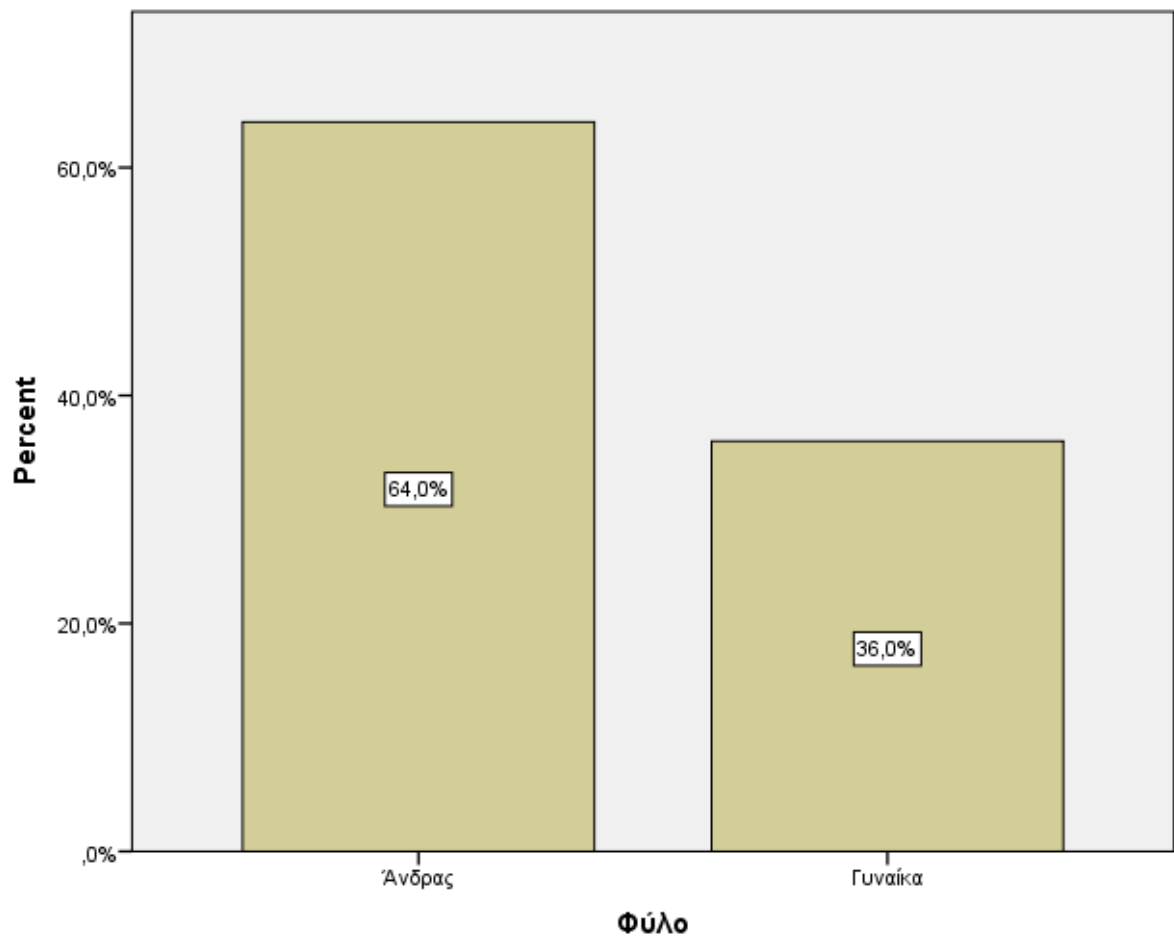
Τα ερευνητικά ερωτήματα της εργασίας συνοψίζονται στα παρακάτω:

- Ποιες οι επιπτώσεις στον ελληνικό τουρισμό και ειδικότερα στο χώρο της φιλοξενίας κατά την χρονική περίοδο της πανδημίας.
- Υπήρξαν πολιτικές στήριξης του τουριστικού προϊόντος και κατά ποσό αυτές κρίνονται επαρκείς;
- Και τι ακόμα είναι αναγκαίο σε πολιτικό επίπεδο αποφάσεων να γίνει σε σχέση με τον τουρισμό ώστε να μπορέσει να ανακάμψει και να επανέλθει στα προ covid-19 επίπεδα;

2.5 Αποτελέσματα έρευνας

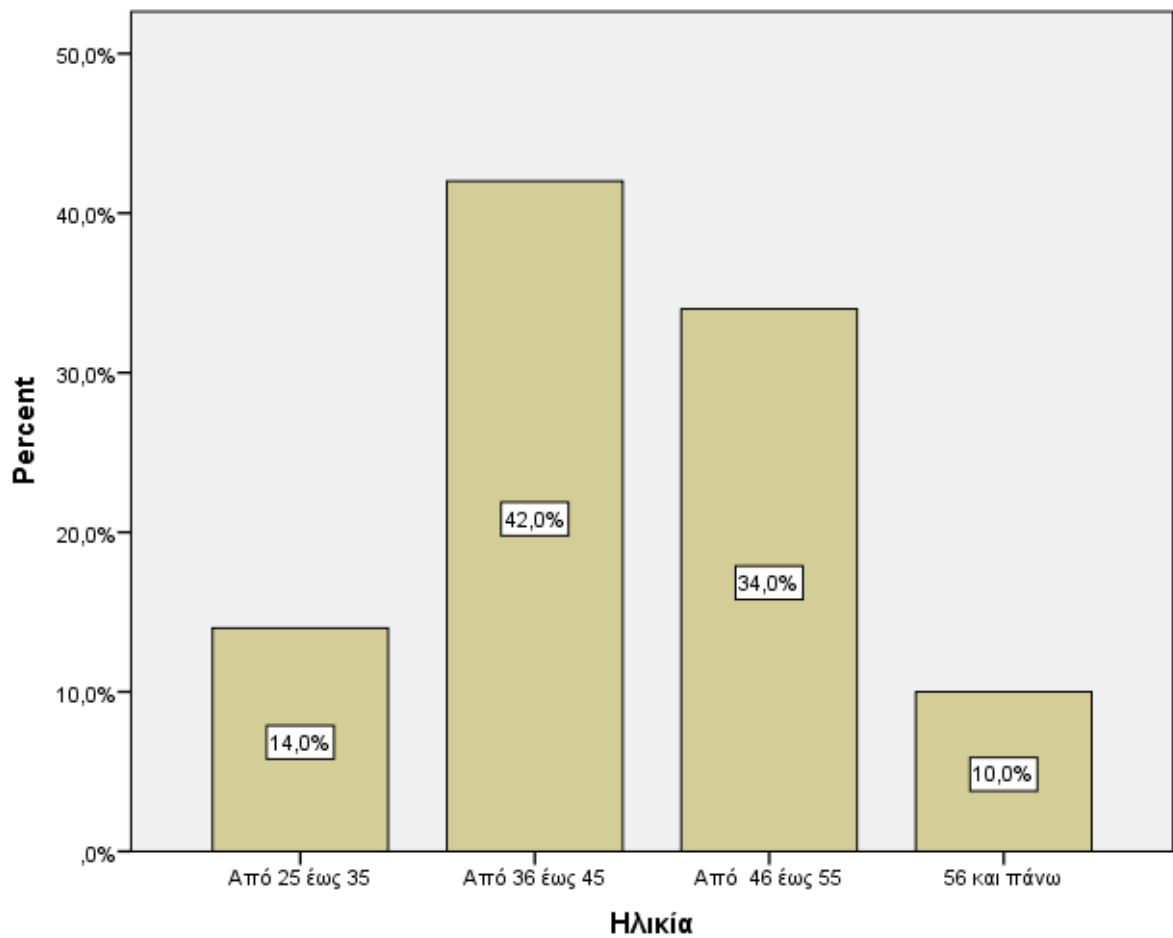
Στην συνέχεια παραθέτουμε μέσα από διαγραμματικές απεικονίσεις και σχολιασμό αυτών, τα αποτελέσματα της ερευνητικής μας προσπάθειας όπως αυτά πρόεκυψαν από την ανάλυση των αποτελεσμάτων μας.

Ερώτηση 1^η: Φύλο ερωτηθέντων:

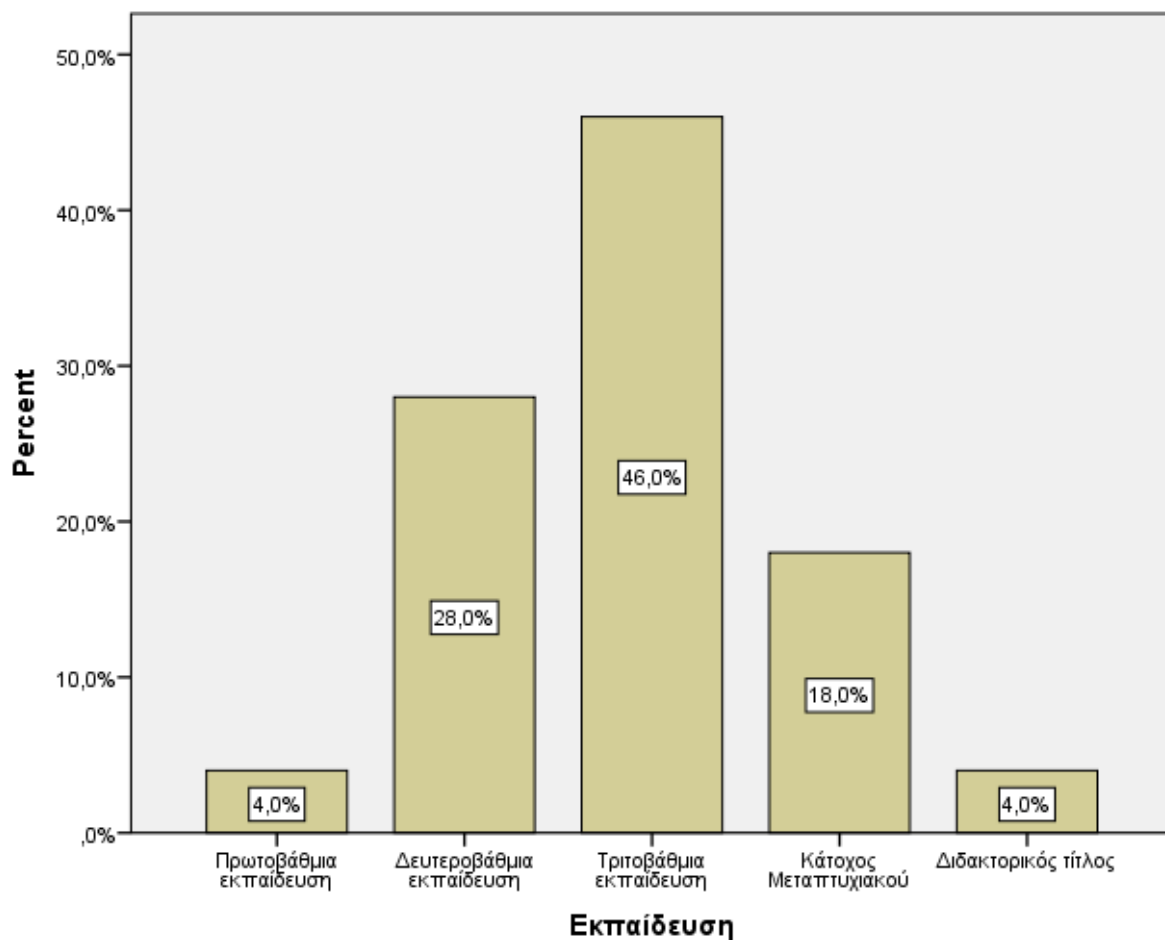
Το δείγμα μας αποτελείται κατά 64% από άνδρες και κατά 36% γυναίκες.

Ερώτηση 2^η: Ηλικία ερωτηθέντων:

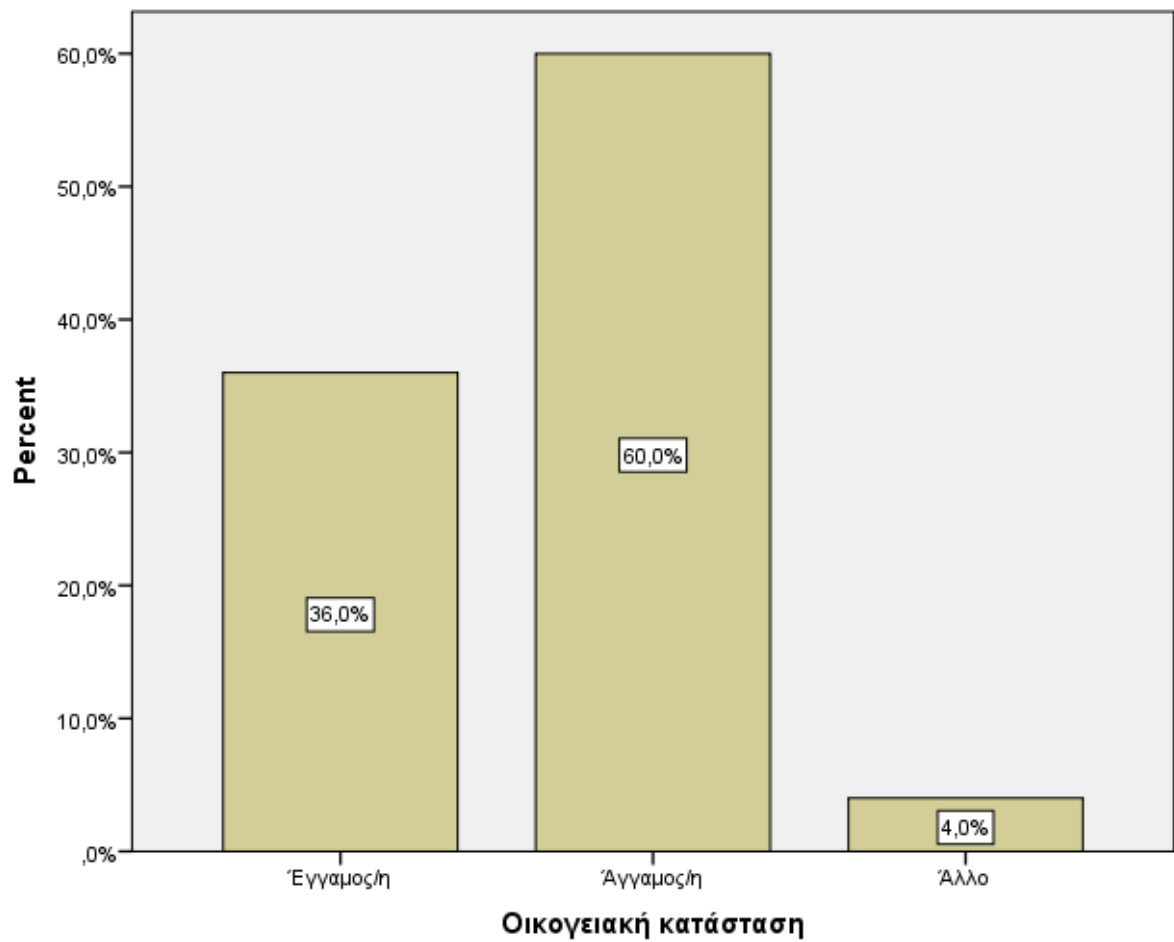
Στην ηλικιακή ομάδα από 25 έως 35 ετών ανήκε το 14% του δείγματος μας, στο 42% στην ομάδα από 36% έως 45 ετών, στο 34% η ομάδα από 46 έως 55 ετών και στο 10% η ομάδα από 56 ετών και πάνω.

Ερώτηση 3^η: Μορφωτικό επίπεδο ερωτηθέντων:

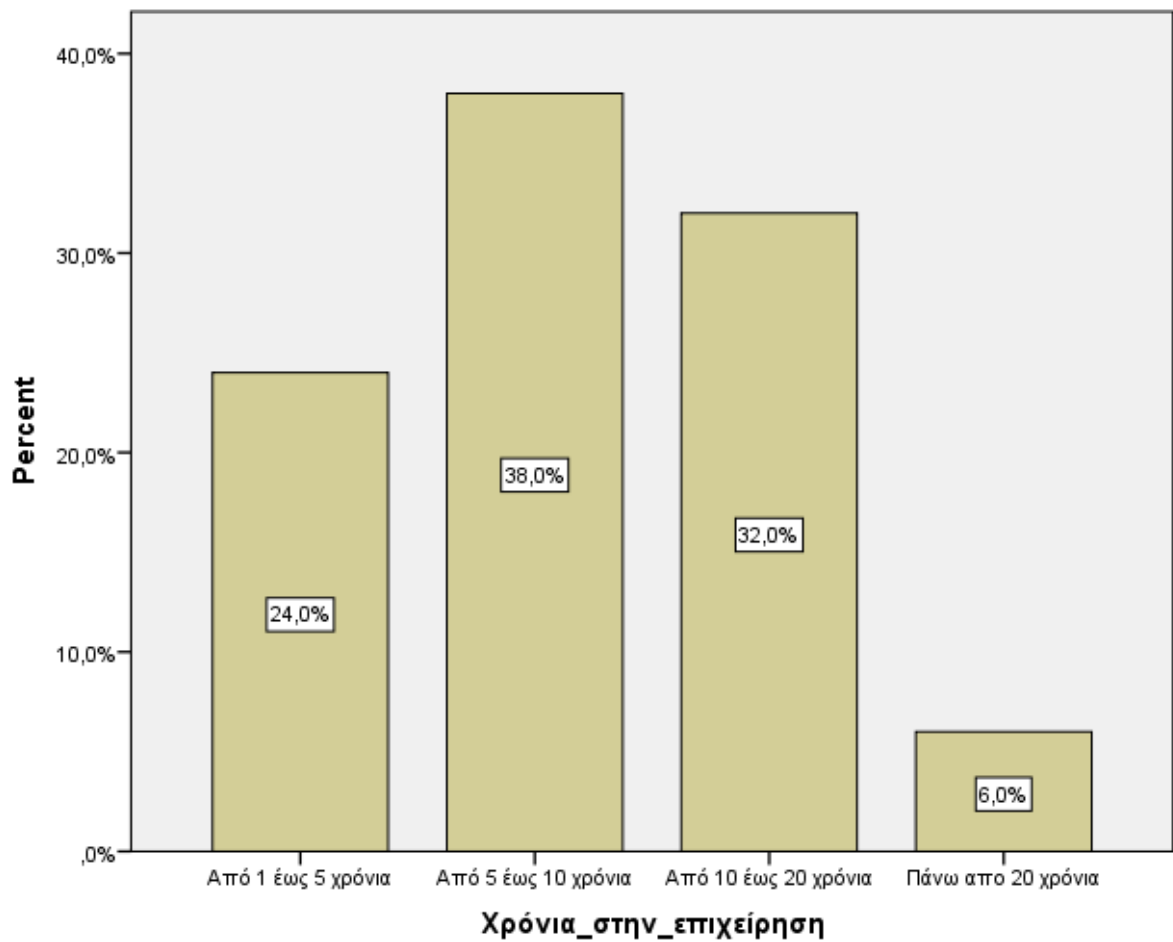
Σε σχέση με το μορφωτικό επίπεδο το 4% ανέφερε ότι έχει ολοκληρώσει την πρωτοβάθμια εκπαίδευση, το 28% τη δευτεροβάθμια, το 46% την τριτοβάθμια, το 18% είναι κάτοχος μεταπτυχιακού διπλώματος και το 4% διαθέτει διδακτορικό τίτλο.

Ερώτηση 4^η:Οικογενιακή κατάσταση:

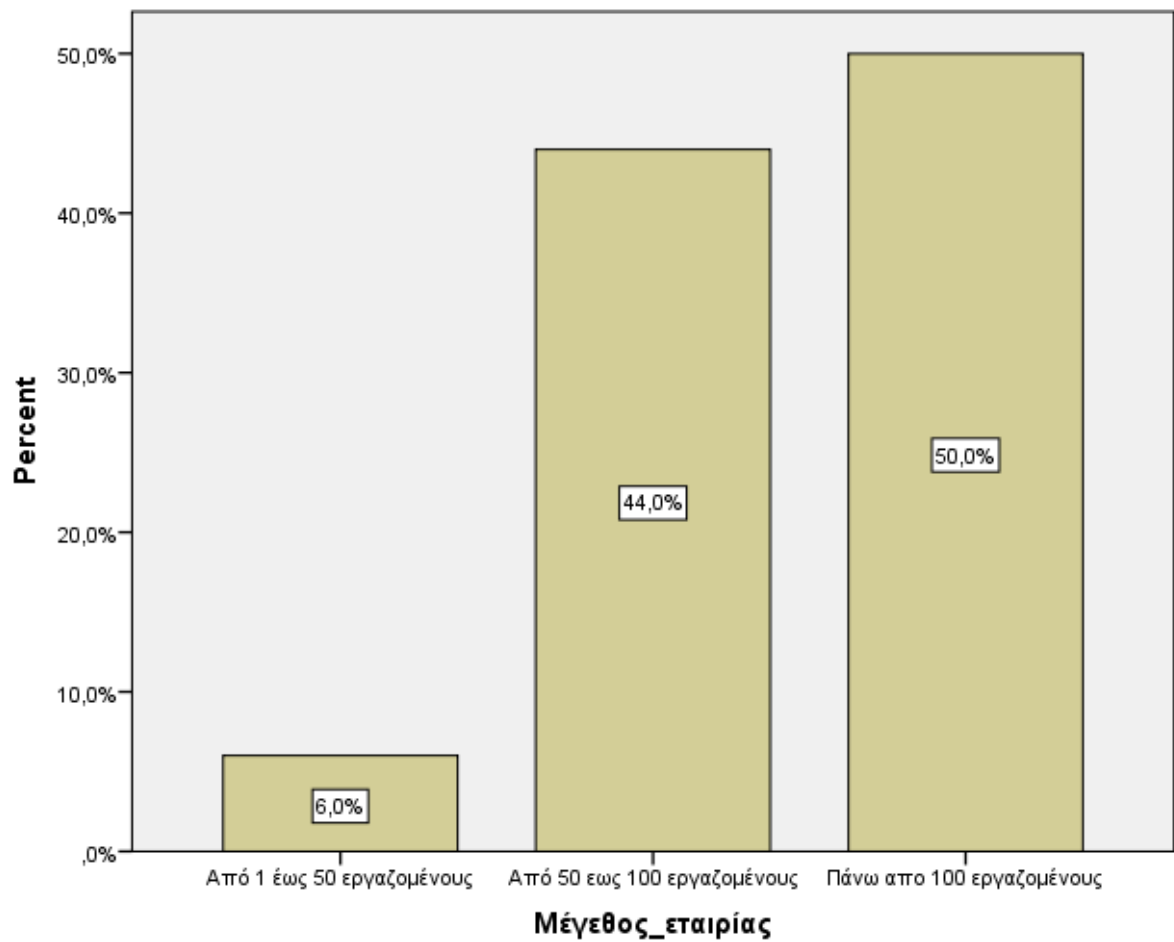
Σε σχέση με την οικογενειακή κατάσταση το 36% αναφέρει ότι είναι έγγαμος/η, το 60% έγγαμος/η και το 4% ανέφερε κάτι διαφορετικό.

Ερώτηση 5^η: Χρόνια που υπάρχει η επιχείρησή σας:

Σε σχέση με το χρόνο που διατηρούν την επιχείρησή τους, το 24% ανέφερε από ένα έως πέντε χρόνια, το 38% από πέντε έως δέκα χρόνια, το 32% από δέκα έως είκοσι χρόνια και το 6% ανέφερε πάνω από είκοσι χρόνια.

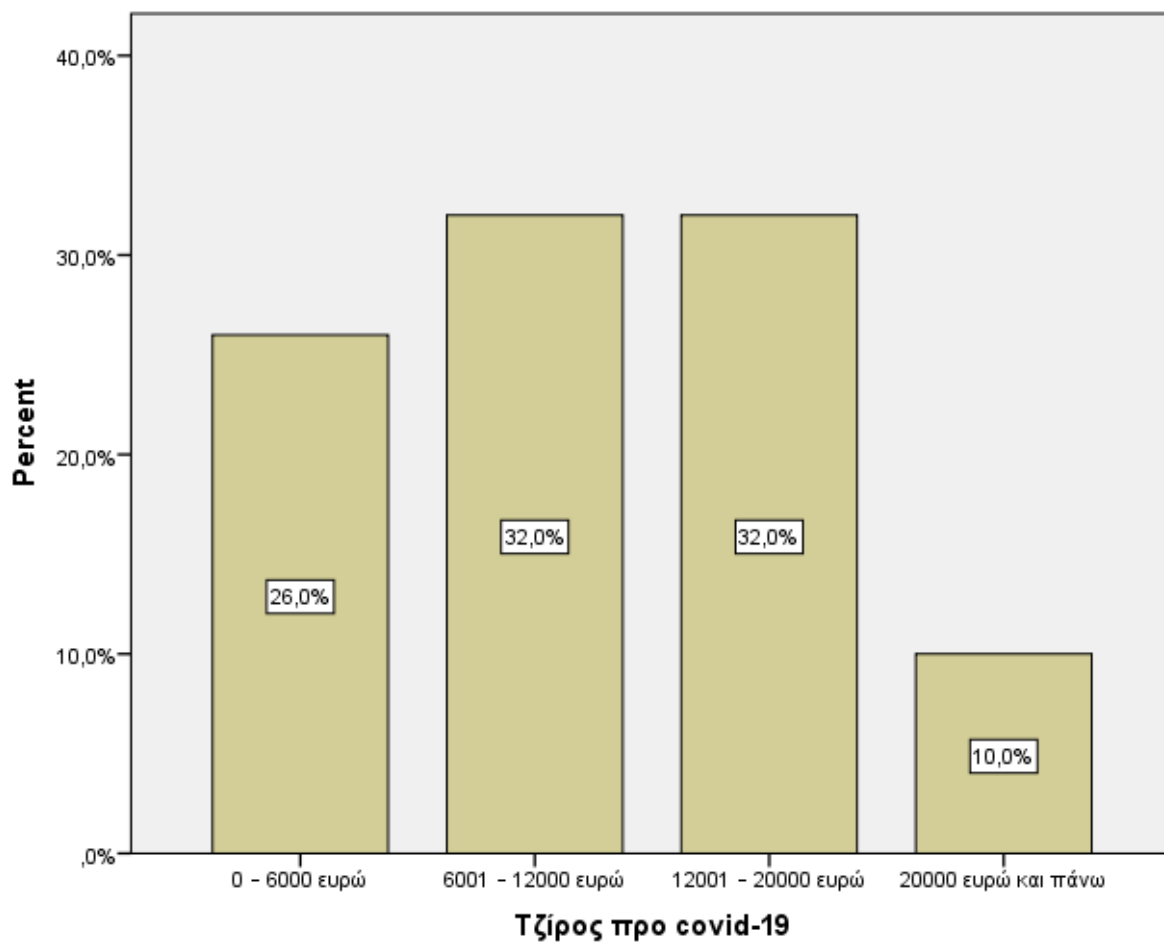
Ερώτηση 6^η: Μέγεθος εταιρίας:

Σε σχέση με το μέγεθος της εταιρίας το 6% αναφέρει ότι η εταιρία απασχολεί από έναν έως πενήντα εργαζομένους, το 44% από πενήντα έως εκατό και το 50% ανέφερε ότι στην εταιρία που εργάζεται απασχολούνται πάνω από εκατό εργαζόμενοι.

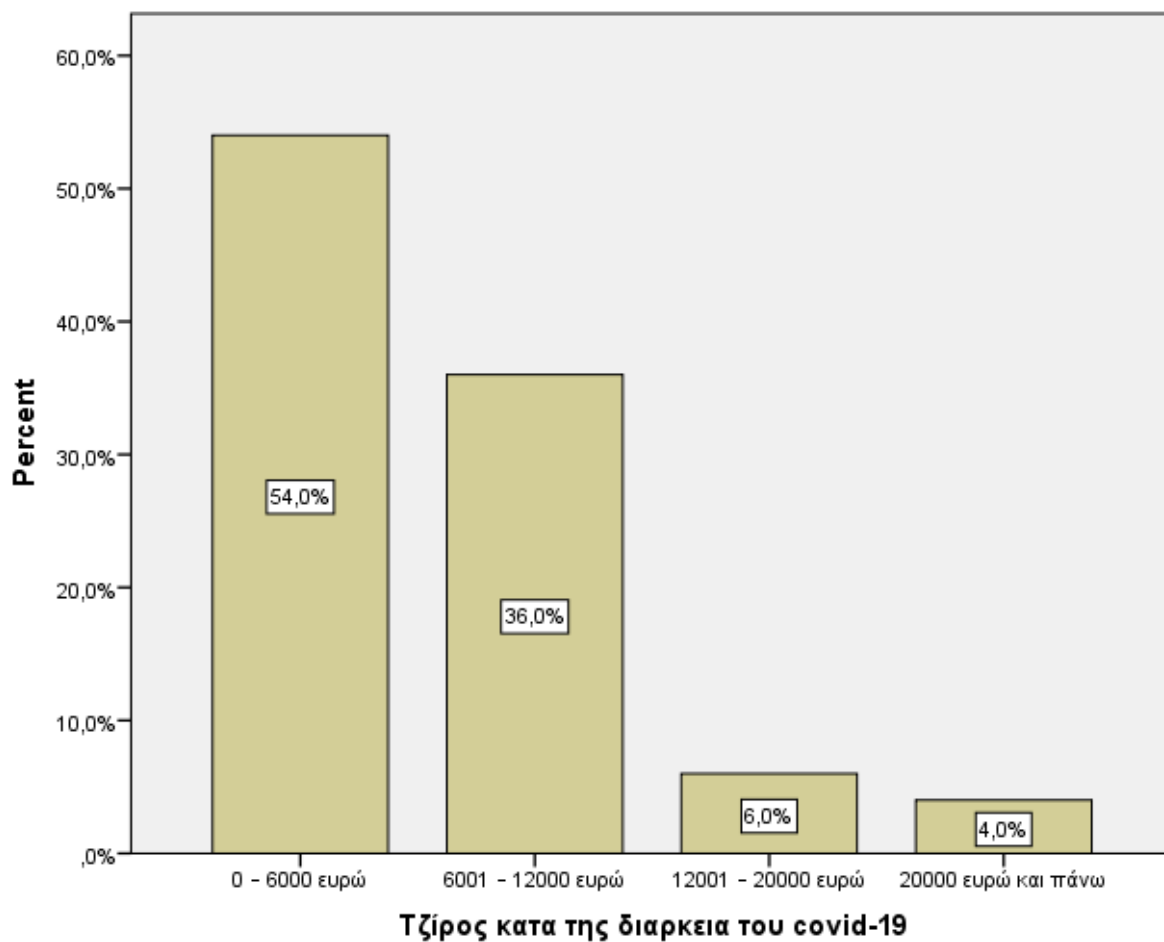
Ερώτηση 7^η: Ετήσιο τζίρος προ Covid-19:

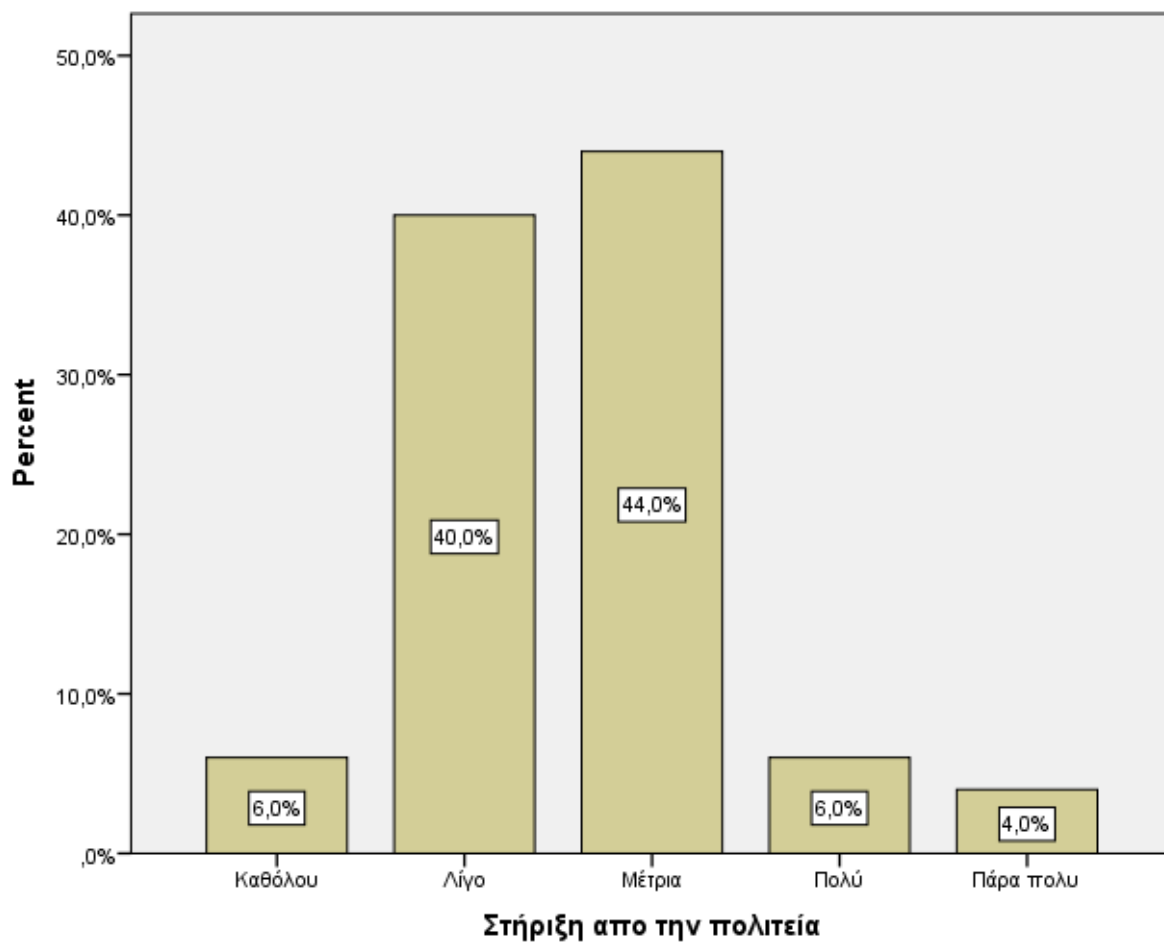
Σε σχέση με τον ετήσιο τζίρο για την προ covid-19 κατάσταση το 26% ανέφερε ότι είχε τζίρο από μηδέν έως 6.000 χιλιάδες ευρώ, το 32% από 6.001 έως 12.000 χιλιάδες ευρώ, το 32% από 12001 ευρώ έως 20.000 ευρώ και το 10% ανέφερε τζίρος πάνω από 20.000 ευρώ.

Ερώτηση 8^η: Ετήσιο τζίρος κατά τη διάρκεια του Covid-19:

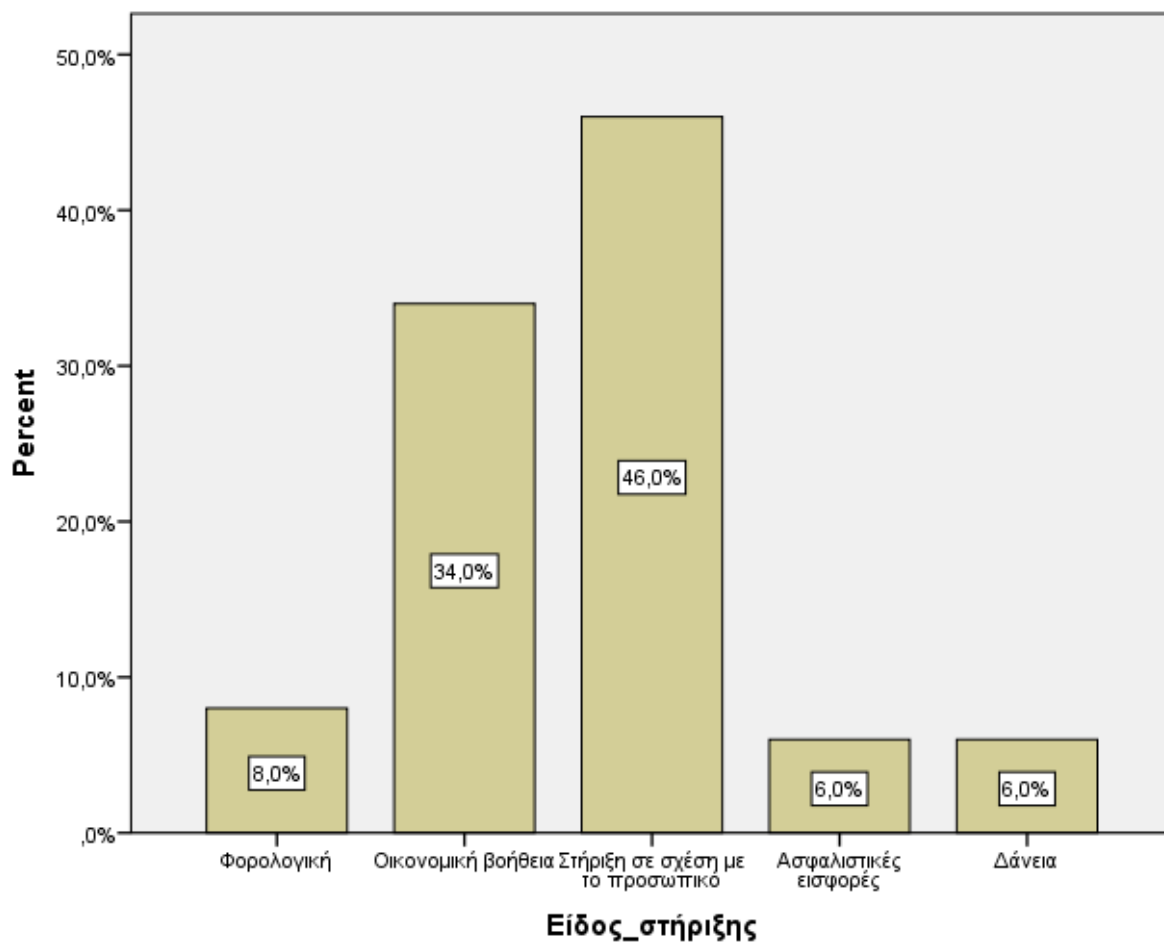
Σε σχέση με τον τζίρο κατά τη διάρκεια του covid-19, το 54% ανέφερε τζίρο από 0 έως 6.000 χιλιάδες ευρώ, το 36% από 6.001 ευρώ έως 12.000 χιλιάδες ευρώ, το 6% από 12.001 έως 20.000 χιλιάδες ευρώ και το 4% ανέφερε τζίρο πάνω από 20.000 χιλιάδες ευρώ.

Ερώτηση 9^η: Λάβατε κάποιου είδους στήριξη από την πολιτεία:

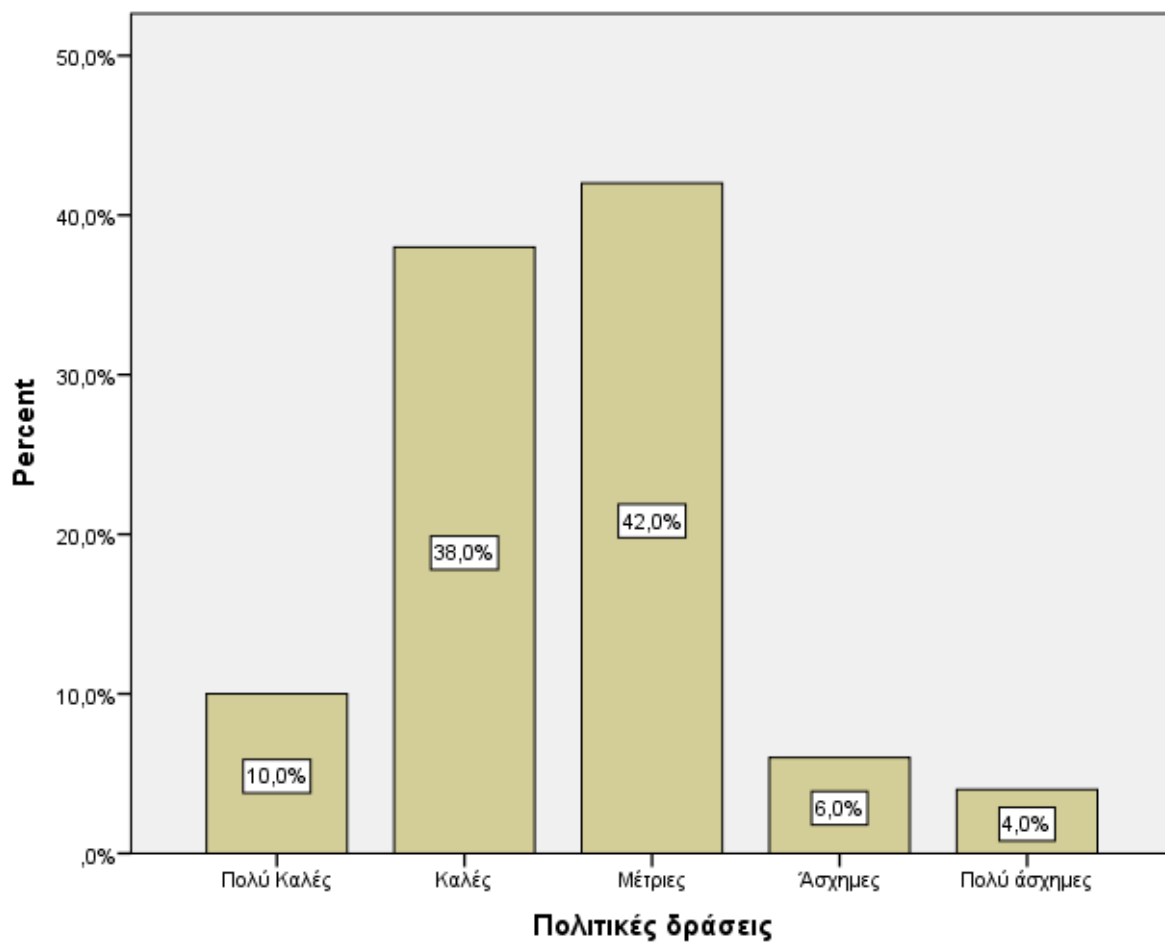
Σε σχέση με την στήριξη από την πολιτεία το 6% ανέφερε ότι δεν έλαβε καθόλου, το 40% ανέφερε ότι έλαβε λίγο, το 44% ανέφερε μέτρια, το 6% πολύ και το 4% πάρα πολύ.

Ερώτηση 10^η: Ποιο το είδος της στήριξης που λάβατε;

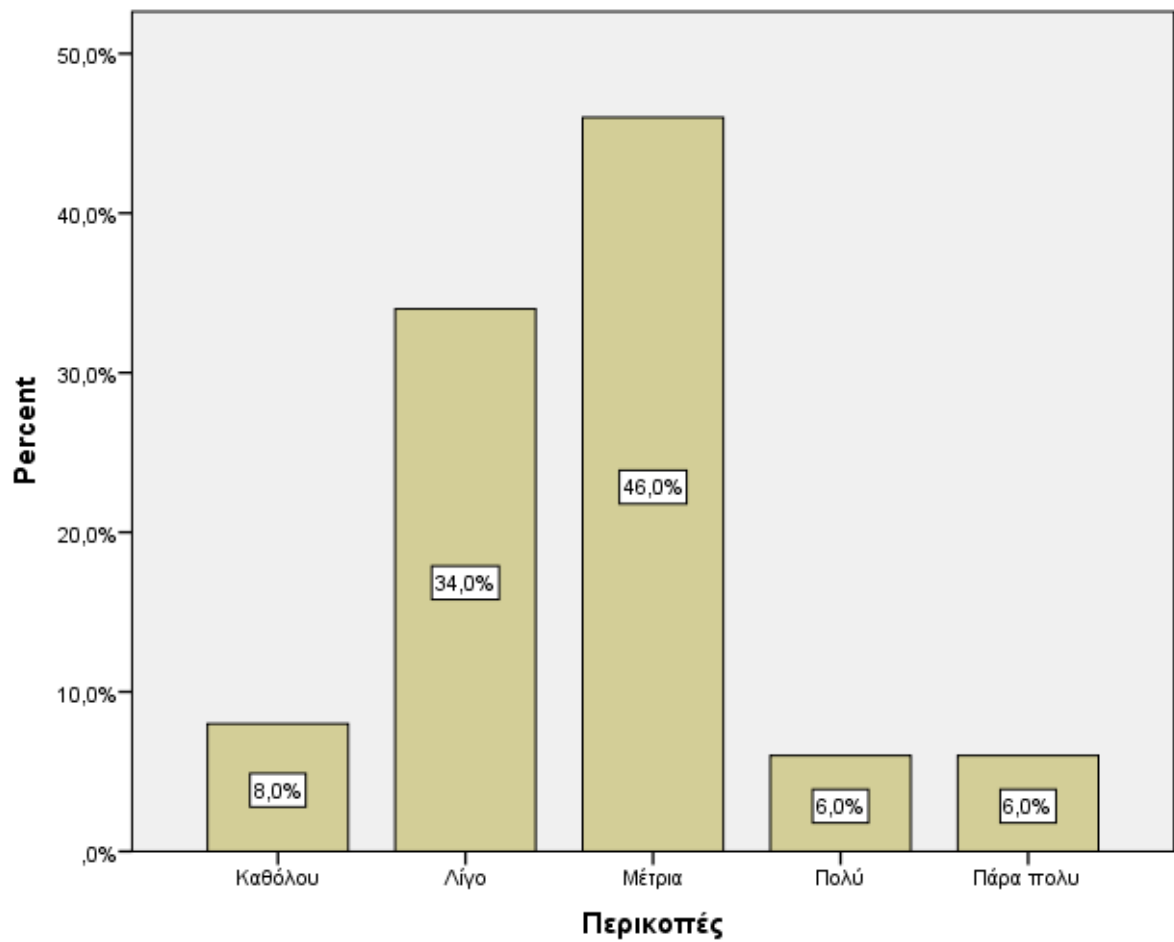
Σε σχέση με το είδος της στήριξης που έλαβαν το 8% ανέφερε σε σχέση με τα φορολογικά, το 34% οικονομική βοήθεια, το 46% στήριξη σε σχέση με το προσωπικό, το 6% ασφαλιστικές εισφορές όπως και το σε σχέση με τα δάνεια.

Ερώτηση 11^η: Πως θα χαρακτηρίζεται τις πολιτικές πρωτοβουλίες σε σχέση με την αντιμετώπιση της πανδημίας;

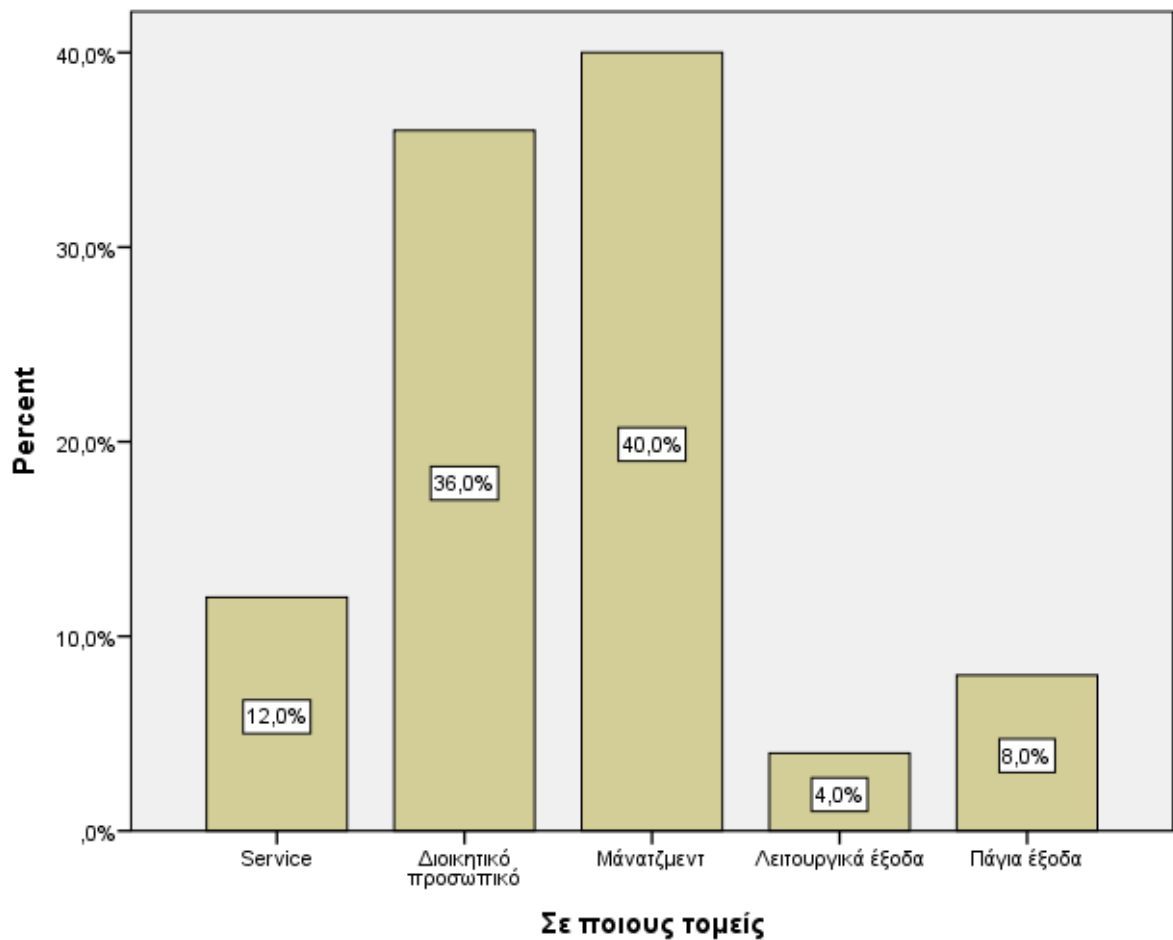
Για το πως θα χαρακτηρίζεται τις πολιτικές πρωτοβουλίες σε σχέση με την αντιμετώπιση της πανδημίας, το 10% ανέφερε πολύ καλές, το 38% καλές, το 42% μέτριες, το 6% άσχημες και το 4% πολύ άσχημες.

Ερώτηση 12^η: Η επιχείρησή σας προχώρησε σε περικοπές;

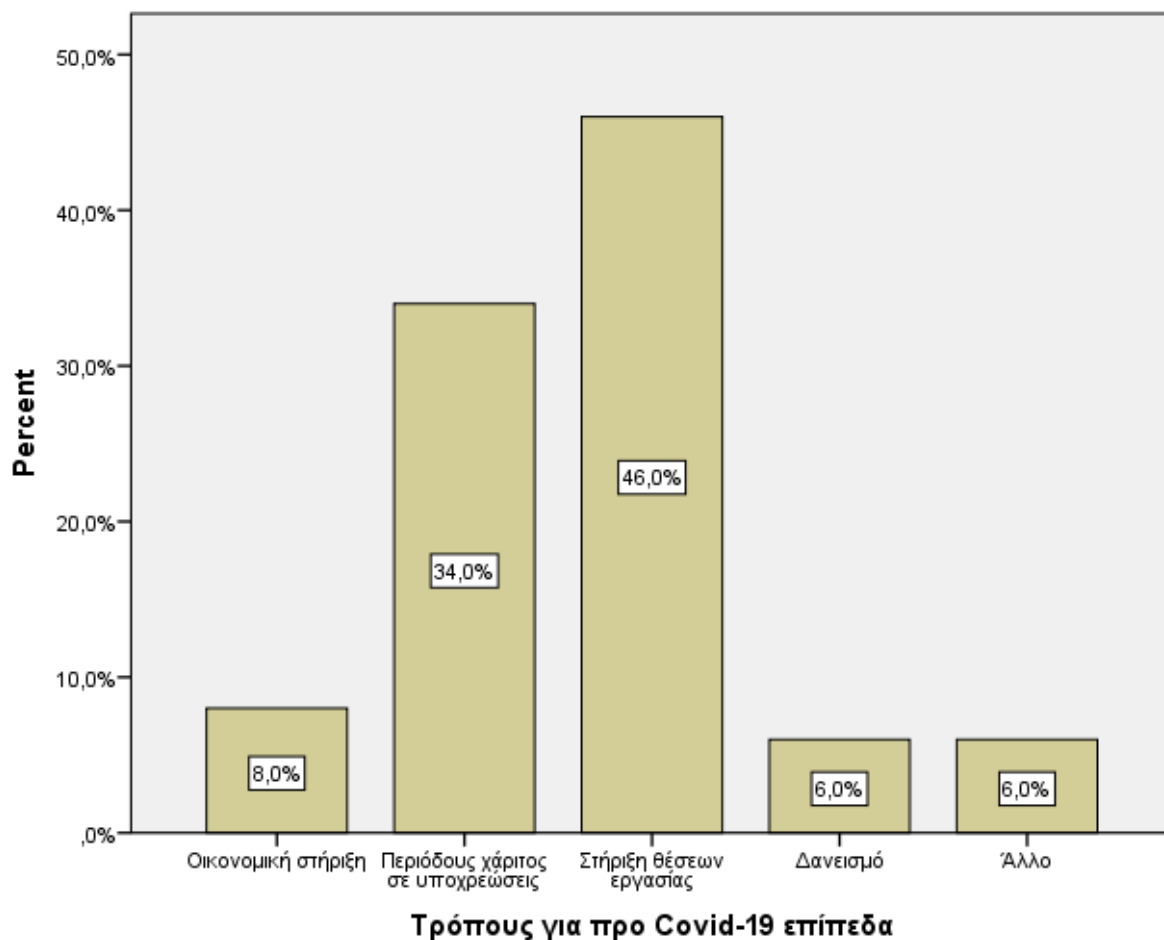
Για το αν η επιχείρηση τους προχώρησε σε περικοπές το 8% ανέφερε καθόλου, το 34% λίγο, το 46% μέτρια και το 6% πολύ και παρά πολύ.

Ερώτηση 14^η: Αν υπήρξαν σε ποιους τομείς;

Για το σε ποιους τομείς προχώρησε η εταιρία σας σε περικοπές το 12% ανέφερε το service, το 36% στο διοικητικό προσωπικό, το 40% στο μάνατζμεντ, το 4% σε λειτουργικά έξοδα και το 8% σε πάγια έξοδα.

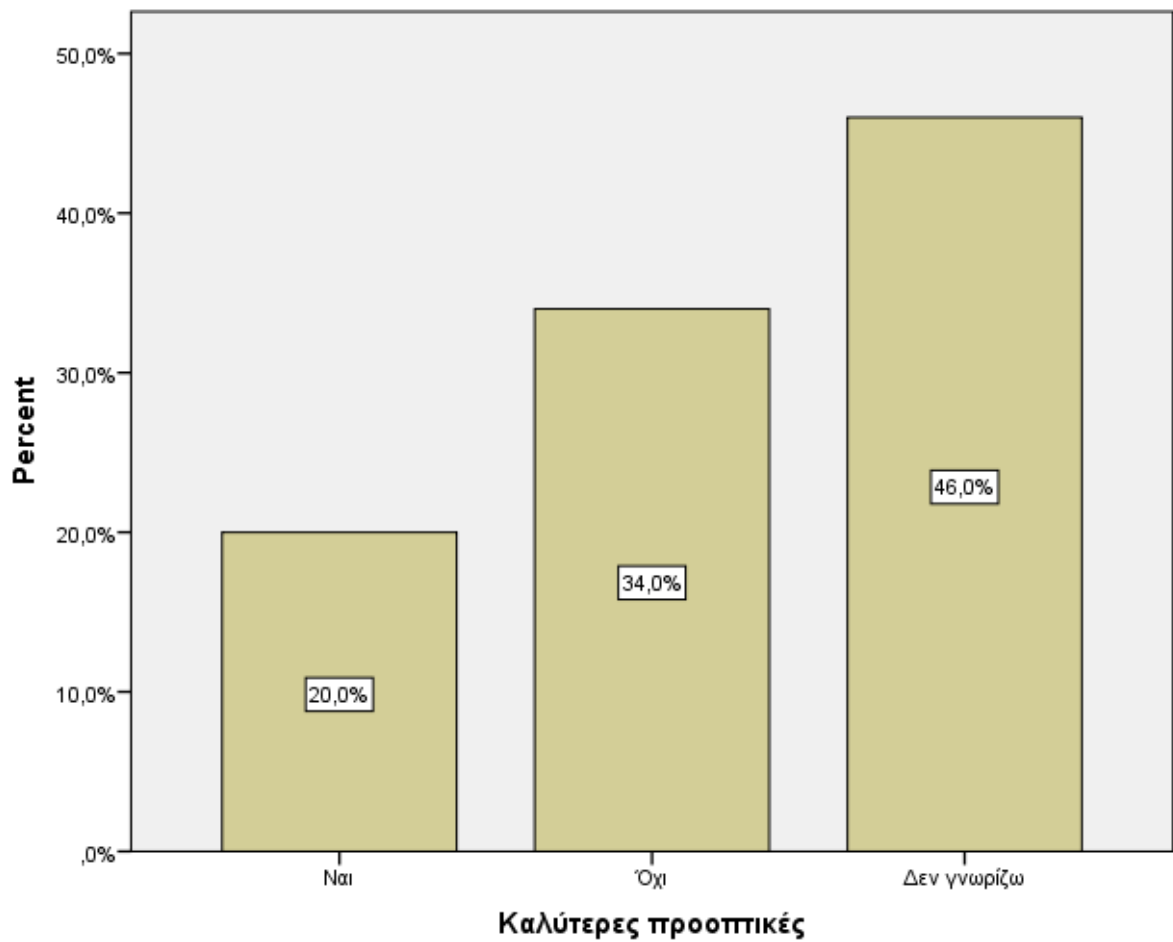
Ερώτηση 15^η: Με ποιους τρόπους θα μπορούσε να φτάσει ο τουρισμός στα προ covid-19 επίπεδα;

Για το με ποιους τρόπους πιστεύουν θα μπορούσε να φτάσει ο τουρισμός στα προ covid-19 επίπεδα, το 8% ανέφερε με οικονομική στήριξη, το 34% με περιόδους χάριτος σε σχέση με την υποχρεώσεις, το 46% με στήριξη των θέσεων εργασίας και το 6% με δανεισμό ή και κάτι άλλο.

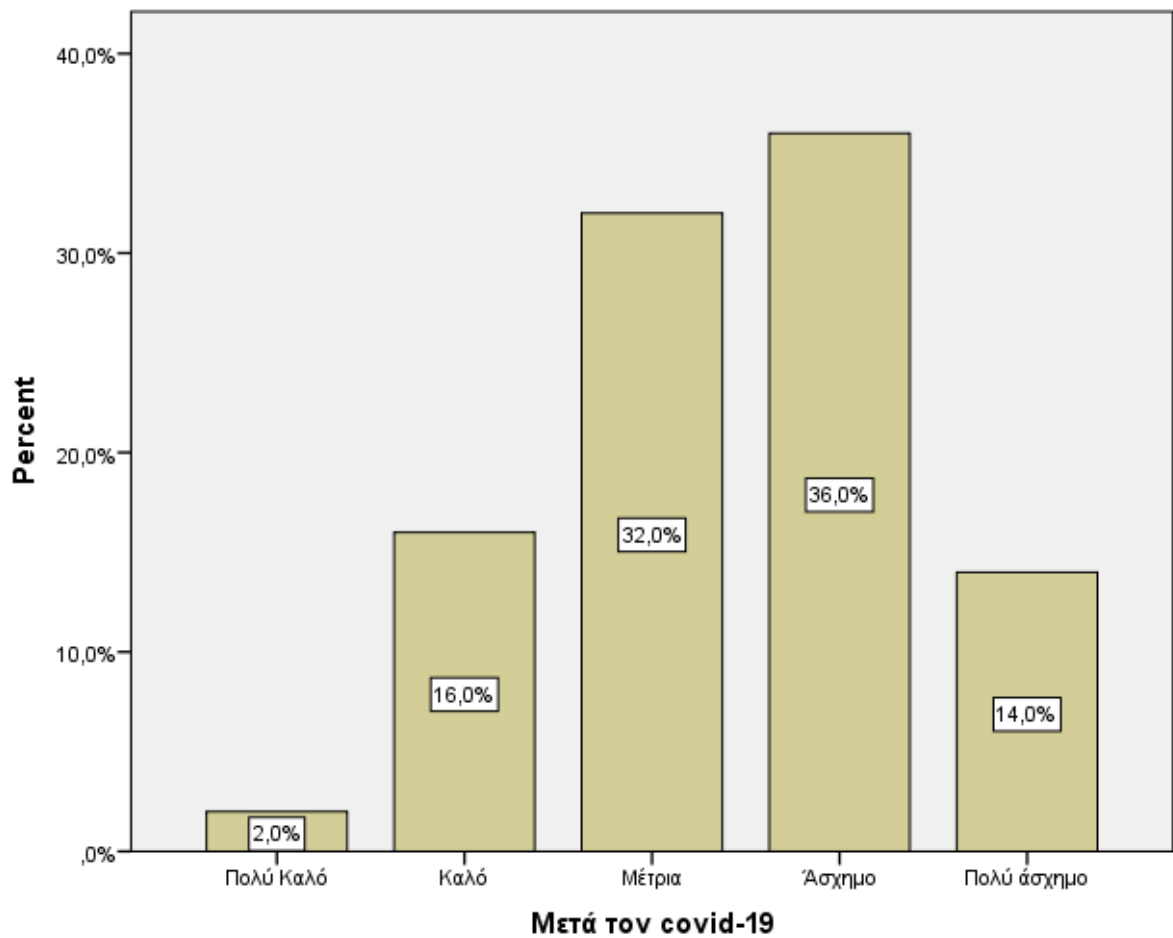
Ερώτηση 16^η: Προ πανδημίας υπήρχαν καλύτερες προοπτικές για την επιχείρησή σας;

Για το αν προ πανδημίας υπήρχαν καλύτερες προοπτικές για την επιχείρησή σας, το 20% απάντησε θετικά, το 34% αρνητικά και το 46% ανέφερε πως δεν γνωρίζει.

Ερώτηση 17^η: Πως βλέπετε μετά τον covid-19 το μέλλον της επιχείρησή σας;

Για το πώς βλέπουν μετά τον covid-19 το μέλλον της επιχείρησή τους, το 2% απάντησε πολύ καλό, το 16% καλό, το 32% μέτριο, το 36% άσχημο και το 14% πολύ άσχημο.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η παρούσα διατριβή ασχολήθηκε με τις επιπτώσεις του covid-19 στον κλάδο των ξενοδοχείων στην ελληνική οικονομία.

Είναι προφανές ότι η εν λόγω κρίση προκάλεσε σημαντικές ανακατατάξεις και είχε αρνητικές συνέπειες σε μια σειρά κλάδων της παγκόσμιας οικονομίας. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ), η οικονομική συρρίκνωση παγκοσμίως ήταν -3,2% για το 2020 (World Economic Outlook Update, 2021).

Στην ίδια έκθεση το ΔΝΤ αναφέρεται ότι αρκετές χώρες ήρθαν αντιμέτωπες με πολύ σημαντικές προκλήσεις, λόγω της έλλειψης εφοδιασμού και της μείωσης της ζήτησης. Μάλιστα, οι προοπτικές και οι πιέσεις για τις αναπτυσσόμενες οικονομίες είναι μεγάλες και αυτό διότι υπάρχουν διαφορές (σε σχέση με τις ανεπτυγμένες οικονομίες) στην προμήθεια εμβολίων και στις πολιτικές που συνδέονται με την οικονομική στήριξη των επιχειρήσεων από την πολιτεία.

Είναι χαρακτηριστική η αναφορά, της Κρισταλίνα Γκεοργκίεβα, Διευθύνουσα Σύμβουλος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (ΔΝΤ), για μια πιθανή κρίση χρέους στις αναδυόμενες αγορές, και αυτό διότι η παγκόσμια οικονομία αρχίζει να ανακάμπτει και τα επιτόκια να μεγεθύνονται, γεγονός που θα μπορούσε να προκαλέσει εκροή κεφαλαίων από τις αναπτυσσόμενες οικονομίες (Giles, 2021). Στη βάση αυτών των δεδομένων είναι αναγκαίο να υπάρξουν στοχευμένες πολιτικές που θα προσφέρουν απαντήσεις σε αυτές τις προκλήσεις.

Χαρακτηριστική των αρνητικών συνεπειών της πανδημίας είναι η περίπτωση της πτώση του ρυθμού αύξησης του ΑΕΠ της Κίνας κατά 8,7% το πρώτο τρίμηνο του 2020, κάτι που σαφώς είχε σημαντικές επιπτώσεις σε παγκοσμία επίπεδο ειδικότερα το δεύτερο τρίμηνο του 2020, καθώς υπήρξαν σημαντικές καθυστερήσεις στις παραδόσεις των παραγγελιών.

Οι οικονομικές επιπτώσεις του 2020 και ο οικονομικός αντίκτυπος εξαπλώθηκε μέσω των εμπορικών και χρηματοπιστωτικών δεσμών σε όλο και περισσότερες χώρες,

επιχειρήσεις και νοικοκυριά. Χαρακτηριστικό των παραπλεύρων απωλειών είναι και η αυξημένη ζήτηση για στέγαση, εκτός μεγάλων αστικών περιοχών, από εργαζομένους που μετατοπίστηκαν για εργασία. Η αύξηση των τιμών για τα οικοδομικά υλικά αύξησαν τις τιμές για τη στέγαση στις ΗΠΑ κατά περίπου 13,2% το 2020 (Adameczyk, 2021).

Ένα ακόμα σημαντικό οικονομικό στοιχείο που ανακοίνωσε το ΔΝΤ, είναι ότι υπολόγισε τον Οκτώβριο του 2021 ότι η πανδημία ώθησε 65 έως 75 εκατομμύρια ανθρώπους σε ακραία φτώχεια (IMF, 2021). Οι εκτιμήσεις για το κατά κεφαλήν εισόδημα προέβλεπαν απώλειες το 2020 έως το 2022 που ισοδυναμούν με το 20% του παγκόσμιου ΑΕΠ του 2019, ή περίπου 18 τρισεκατομμύρια δολάρια.

Σε σχέση με τον τουρισμό είναι ενδεικτικό ότι μετά το SARS για να αντιστραφεί η ύφεση χρειάστηκαν περίπου πέντε μήνες, μετά τις 11 Σεπτεμβρίου χρειάστηκαν 6 μήνες και μετά την Παγκόσμια Οικονομική Κρίση, 10 μήνες. Σε σχέση με την ΕΕ, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ταξιδιών υπολόγισε τη τουριστική μείωση άνω του 50% το 2020. Οι συνολικές διανυκτερεύσεις σε τουριστικά καταλύματα στην ΕΕ το 2020 ήταν 50% μειωμένες σε σχέση με το 2019, (για εγχώριους τουρίστες στο 67% και για διεθνείς τουρίστες στο 30%) (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021α). Τον Οκτώβριο του 2020, ο ΟΟΣΑ εκτίμησε μείωση του διεθνούς τουρισμού κατά 80% περίπου (ΟΟΣΑ, 2020β, σελ. 2–3).

Όπως χαρακτηριστικά ανέφερε ο UNWTO Tourism Recovery Tracker, στην Ευρώπη, τον Μάιο του 2021 οι αναζητήσεις καταλυμάτων περιορίστηκαν κατά 68% και οι κρατήσεις ξενοδοχείων κατά 73% συγκριτικά με το 2019. Ενώ υπάρχουν και αναφορές για μειώσεις στις κρατήσεις στην ΕΕ κατά 60% έως 90% σε σχέση με προηγούμενες χρόνιες (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2020, σελ. 9). Ένα ακόμα χαρακτηριστικό είναι η ανομοιογένεια σε αυτές τις μειώσεις ανάμεσα στις γεωγραφικές περιοχές. Με την Ευρωπαϊκή Επιτροπή να κάνει αναφορές για μεγαλύτερες μειώσεις στους προορισμούς που βασίζονται στην αεροπορική συνδεσιμότητα και στα σύντομα διαλείμματα (Ευρωπαϊκή Επιτροπή Ταξιδιών, 2020β, σ. 25).

Στην Κύπρο η μείωση ήταν 22%, ενώ οι τουριστικές διανυκτερεύσεις στην Ολλανδία ήταν το 70% του επιπέδου του 2019 (Ευρωπαϊκή Επιτροπή, 2021α). Ο τουρισμός στη Μεσόγειο φαίνεται να παρουσίασε τη μεγαλύτερη πτώση.

Σε σχέση με την απώλεια εισοδημάτων το 2020, υπολογίστηκε ότι τα χαμένα εισοδήματα έφταναν τα 17,4 δισεκατομμύρια ευρώ. Με την κρίση να επηρεάζει περισσότερο τις ΜΜΕ.

Στην Ελλάδα, το 2020, σχεδόν όλες οι καλοκαιρινές αθλητικές, πολιτιστικές και εκπαιδευτικές εκδηλώσεις δεν πραγματοποιήθηκαν. Η κρατική υποστήριξη κατά τη διάρκεια του πρώτου κύματος της πανδημίας στον τουριστικό κλάδο επικεντρώθηκε στην άμεση αντίδραση και στις προσπάθειες περιορισμού των επιπτώσεων στους εργαζόμενους, τους επισκέπτες, και τις επιχειρήσεις για τη διασφάλιση της επιχειρηματικής συνέχειας μετά την επιβολή των περιοριστικών μέτρων. Η πρωτοβουλία αυτή πρόεκυψε από το πακέτο Coronavirus Response Investment Initiative Plus (CRII+), το οποίο έχει σχεδιαστεί για να επιτρέπει την πλήρη κινητοποίηση όλης της μη χρησιμοποιούμενης υποστήριξης από τα Ευρωπαϊκά Διαρθρωτικά και Επενδυτικά Ταμεία. Με τον τουριστικό τομέα να λαμβάνει σημαντικές ενισχύσεις από τα γενικά μέτρα οικονομικής τόνωσης και στήριξης της πολιτείας.

Όσον αφορά στην ερευνητική μας προσπάθεια, αυτή επικεντρώθηκε στην ανάλυση εγχώριων ξενοδοχείων. Ειδικότερα, επιλέχθηκε ένα δείγμα ξενοδοχείων, τα περισσότερα με διάρκεια ζωής από πέντε έως δέκα χρόνια, και με απασχόληση πρώτιστα πάνω από εκατό εργαζόμενους.

Σε σχέση με τον ετήσιο τζίρο του δείγματος, για την προ covid-19 κατάσταση, το μεγαλύτερο ποσοστό των ξενοδοχείων ανέφερε τζίρο από 6.001 έως 12.000 χιλιάδες ευρώ και με το ίδιο ποσοστό 32% από 12001 ευρώ έως 20.000. Σε σχέση με τον τζίρο κατά τη διάρκεια του covid-19, το μεγαλύτερο ποσοστό 54% ανέφερε από 0 έως 6.000 χιλιάδες ευρώ. Σε σχέση με την στήριξη από την πολιτεία το σημαντικότερο ποσοστό 44% απάντησε πως αυτή ήταν μέτρια. Σε σχέση με το είδος της στήριξης το μεγαλύτερο ποσοστό 46% ανέφερε πως αυτή αφορούσε στο προσωπικό. Σημαντικό είναι επίσης ότι το μεγαλύτερο ποσοστό 42% χαρακτηρίζει τις πολιτικές πρωτοβουλίες σε σχέση με την αντιμετώπιση της πανδημίας ανέφερε ότι αυτές οι πρωτοβουλίες ήταν σε μέτριες.

Σε σχέση με το αν η επιχείρηση προχώρησε σε περικοπές το μεγαλύτερο ποσοστό ανέφερε σε μέτρια επίπεδα. Και στους τομείς που έκανε τις μεγαλύτερες

περικοπές ανέφερε το μάνατζμεντ. Για να μπορέσει ο τουρισμός να φτάσει στα προ covid-19 επίπεδα, το μεγαλύτερο ποσοστό 46% αναφέρει ότι πρέπει να υπάρξει στήριξη των θέσεων εργασίας. Για το πώς βλέπουν μετά τον covid-19 το μέλλον της επιχείρησή τους, οι περισσότεροι ερωτώμενοι απάντησαν άσχημο.

Η δυσκολία σε σχέση με της ερευνητική μας προσπάθεια εντοπίζεται κυρίως στη προσπάθεια επαφής με τους ξενοδοχοϋπάλληλους, λόγω των μέτρων κατά του covid-19. Το οποίο αντιμετωπίστηκε με την αποστολή των ερωτηματολογίων στα e-mail των ερωτώμενων. Μια ακόμα δυσκολία που αναφέρθηκε κυρίως από τους ερωτώμενους ήταν ότι η εξέλιξη της πανδημίας μεταβάλλεται και μαζί και τα μέτρα πολιτικής, τα οποία λαμβάνονται. Έτσι προκύπτει μια ρευστή κατάσταση που καθιστά δυσχερή την πραγματοποίηση εκτιμήσεων.

Η ρευστότητα της υφιστάμενης κατάστασης που δυσχεραίνει την εξαγωγή ασφαλών συμπερασμάτων, αποτελεί ταυτόχρονα πρόκληση για μελλοντικές ερευνητικές προσπάθειες, καθώς θα είναι πλέον σφαιρικά γνωστές οι συνέπειες της πανδημίας, θα έχουν εμπλουτιστεί τα μέτρα στήριξης της πολιτείας και θα υπάρχουν διαθέσιμα πολύ περισσότερα δεδομένα. Όλα αυτά θα προσφέρουν τη δυνατότητα για καλύτερη ανάλυση και ασφαλέστερα συμπεράσματα.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- Ιακωβίδου Ο., (1988). Επιπτώσεις της ανάπτυξης του τουρισμού στην αγροτική κοινωνία της Χαλκιδικής. Διδακτορική διατριβή. Θεσσαλονίκη.
- Καραμέρης Α.,(2004). Πολιτική Δασική Αναψυχής. Εκδόσεις Πανεπιστημιακό Τυπογραφείο. Θεσσαλονίκη, 2003-2004.
- Παγκόσμια Οργάνωση Τουρισμού Ηνωμένων Εθνών, 2008

Ξενόγλωσση

- Adamczyk A.,(2021). The Typical Home Price is Up a Record 13.2% Compared to Last Year, According to Zillow, CNBC, June 16, 2021.
- Bank of Greece, (2021). Tourism data is retrieved from The Border Survey conducted and reported by Bank of Greece.
- Böhme K., and F. Besana (2020), Understanding the Territorially Diverse Implications of Covid-19 Policy Responses, Spatial Foresight Brief 2020:13.
- Consumer Price Index September,(2021). Bureau of Labor Statistics, October 13, 2021; Producer Price Index September 2021. Bureau of Labor Statistics, October 14, 2021.
- Dolnicar S., & Zare S., (2020). COVID19 and Airbnb – Disrupting the Disruptor. Annals of Tourism Research, 83, 1–3. <https://doi.org/10.1016/j.annals.2020.102961>
- Drakopoulos G. (2020). The impact assessment analysis for the four Macro-regional strategies. Expert advice on cooperation in tourism industry during the pandemic crisis. Deliverable 1. European Commission DG Regional Policy.
- European Aviation Associations. (2020). Aviation Round Table Report on the Recovery of European Aviation. Urgent call for action from the assembled European aviation sector.

- European Commission (2020a) Tourism and transport in 2020 and beyond. COM (2020) 550. Retrieved from: <https://bit.ly/2zMXRmU>.
- European Travel Commission. (2021b). Monitoring sentiment for domestic and intra-European travel—Wave 6. European Travel Commission.
- European Travel Commission. (2021a). Monitoring sentiment for domestic and intra-European travel: Wave 4. European Travel Commission (ETC).
- European Commission. (2021a). European Economic Forecast. Summer 2021. Publications Office of the European Union.
- Giles C.,(2021). Prepare for Emerging Markets Debt Crisis, Warns IMF Head, Financial Times, March 31, 2021.
- IMF, (2020). G-20 Surveillance Note, International Monetary Fund, November, 2020, p. 6.
- IMF,(2021). Fiscal Monitor, International Monetary Fund, October 2021, p. 2
- IMF,(2021). Global Financial Stability Report, International Monetary Fund, October, 2021, p. 2.
- Languar R., (1981). Le tourisme international, presses Universitaires de France, col « Que sais je ? » Paris.
- OECD. (2020b). Rebuilding tourism for the future: COVID-19 policy responses and recovery (Tackling Coronavirus (COVID-19)).
- OECD. (2020e). OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19). Tourism Policy Responses to the coronavirus (COVID-19)
- OECD (2020), COVID-19: Tourism Policies Responses, last updated on 15 April 2020.
- Platt E. & Colby S., (2021). Economists Trim Forecasts and Investors Feel Jitters Over Delta Variant, Financial Times, August 19, 2021.
- Roidis C.,(1979). Tourism and landscape in the Peloponnesus – Methoni. A case study M. Phil University of Edinburg.
- Singh B.P., (1984). The impact of tourism on the balance of payments. Centre of planning and economic research Athens.
- World Economic Outlook Update,(2021). International Monetary Fund, October, p. 6.
- WTTC. (2020). To recovery and beyond—The future of travel & tourism in the wake of COVID-19. World Travel & Tourism Council

Διδακτικές πηγές

- <https://www.ft.com/content/c21958ff-80d2-4b3b-863c-c492b361b2a4>
- <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/crisis>
- <https://www.vocabulary.com/dictionary/crisis>
- https://ec.europa.eu/info/publications/economic-and-financialaffairs-publications_en.
- <https://www.britannica.com/topic/tourism>
- <https://www.bankofgreece.gr/en/statistics/external-sector/balance-of-payments/travel-services>.
- <https://opentextbc.ca/introtourism2e/chapter/what-is-tourism/>
- <https://educalingo.com/en/dic-en/hotel-industry>
- https://read.oecdilibrary.org/view/?ref=137_137392-qsvjt75vnh&title=Rebuilding-tourism-for-the-futureCOVID-19-policy-response-and-recovery
- <https://covid-statistics.jrc.ec.europa.eu/>.
- <https://www.ft.com/content/487c30f4-7f21-4787-b519-dde52264d141>.
- <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tourism-policy-responses-to-the-coronavirus-covid-19-6466aa20/>.
- <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/tourism-policy-responses-to-the-coronavirus-covid-19-6466aa20/>
- <https://oecd.github.io/OECD-covid-action-map/>.
- https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2020/03/30-03-2020-coronavirus-response-investment-initiative-adoped.
- https://ec.europa.eu/regional_policy/en/newsroom/news/2020/04/04-02-2020-coronavirus-response-investment-initiative-plus-new-actions-to-mobilise-essential-επενδύσεις-και-πόροι.
- <https://www.cnn.com/2021/06/16/typical-us-home-price-up-record-13point2percent-comparedto-last-year.html>.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ

Ερώτηση 1^η: Φύλο ερωτηθέντων:

Άνδρας

Γυναίκα

Ερώτηση 2^η: Ηλικία ερωτηθέντων:

25 – 35

36 – 45

46 – 55

56+

Ερώτηση 3^η: Μορφωτικό επίπεδο ερωτηθέντων:

Πρωτοβάθμια εκπαίδευση

Δευτεροβάθμια εκπαίδευση

Τριτοβάθμια εκπαίδευση

Κάτοχος Μεταπτυχιακού

Διδακτορικός τίτλος

Ερώτηση 4^η: Οικογενειακή κατάσταση

Έγγαμος/η

Έγγαμος/η

Άλλο

Ερώτηση 5^η: Χρόνια που υπάρχει η επιχείρησή σας:

Από 1 έως 5 χρόνια

Από 5 έως 10 χρόνια

Από 20 έως 20 χρόνια

Πάνω από 20 χρόνια

Ερώτηση 6^η: Ετήσιο τζίρος προ Covid-19:

0 – 6000 ευρώ   6001 – 12000 ευρώ   12001 – 20000 ευρώ
20000 ευρώ και πάνω

Ερώτηση 7^η: Ετήσιο τζίρος κατά την διάρκεια του Covid-19:

0 – 6000 ευρώ   6001 – 12000 ευρώ   12001 – 20000 ευρώ
20000 ευρώ και πάνω

Ερώτηση 8^η: Λάβατε κάποιου είδους στήριξη από την πολιτεία:

Καθόλου   Λίγο   Μέτρια   Πολύ   Παρά πολύ

Ερώτηση 9^η: Μέγεθος εταιρίας

Από 1 έως 50 εργαζόμενους

Από 50 έως 100 εργαζόμενους

Πάνω από 100 χρόνια

Ερώτηση 10^η: Ποιο το είδος της στήριξης που λάβατε;

Φορολογική

Οικονομική βοήθεια

Στήριξη σε σχέση με το προσωπικό

Ασφαλιστικές εισφορές

Δάνεια

Άλλο

Ερώτηση 11^η: Οι πολιτικές δράσεις για την αντιμετώπιση της πανδημίας πιστευτέ σε σχέση με την στήριξη ήταν αρκετές;

Φορολογικές

Οικονομική βοήθεια

Στήριξης σε σχέση με το προσωπικό

Ασφαλιστικές εισφορές

Δάνεια

Άλλο

Ερώτηση 12^η: Σε ποιου τομείς θα έπρεπε να υπάρξει μεγαλύτερη στήριξη;

Καθόλου

Λίγο

Μέτρια

Πολύ

Παρά πολύ

Ερώτηση 13^η: Η εταιρία σας προχώρησε σε περικοπές;

Καθόλου

Λίγο

Μέτρια

Πολύ

Παρά πολύ

Ερώτηση 14^η: Αν ναι σε ποιους τομείς;

Service

Διοικητικό προσωπικό

Μάνατζμεντ

Λειτουργικά έξοδα

Πάγια έξοδα

Άλλο

Ερώτηση 15^η: Με ποιους τρόπους θα μπορούσε να φτάσει ο τουρισμός στα προ covid-19 επίπεδα;

Οικονομική στήριξη

Περίόδους χάριτος σε υποχρεώσεις

Στήριξη θέσεων εργασίας

Δανεισμό

Άλλο

Ερώτηση 16^η: Η εταιρία σας εφαρμόζει προγράμματα που ελαχιστοποιούν της επιπτώσεις στο περιβάλλον;

Ναι

Όχι

Δεν γνωρίζω

Ερώτηση 17^η: Διακρίνεται η επιχείρηση να είναι σε ποιο ευάλωτη θέση;

Ναι

Όχι

Δεν γνωρίζω

Ερώτηση 18^η: Προς πανδημίας υπήρχαν καλύτερες προοπτικές για την επιχείρηση σας;

Ναι

Όχι

Δεν γνωρίζω

Ερώτηση 19^η: Πως βλέπετε μετά τον covid-19 το μέλλον της επιχείρηση σας;

Πολύ Καλό Καλό Μέτρια Άσχημο Πολύ άσχημο

Σας ευχαριστούμε για την συμμετοχή σας!